

De Drie Goddelijke Deugden

Ravels ■ Weelde ■ Poppel

TIJDSCHRIFT VAN DE HEEMKUNDEKRING

NICOLAUS POPPELIUS VZW

Jaargang 14, nr. 53: september 2009

Heemkundekring Nicolaus Poppelius Ravels-Weelde-Poppel V.Z.W.

Adres: Dorpsstraat 64, 2382 Poppel

Bankrekening: 733-3522204-67

Lidmaatschap: inclusief abonnement op "De Drie Goddelijke Deugden": 17 euro

BESTUUR:

Voorzitter:	Laurent Woestenburg,	Beatrijs van Nazarethlaan 2,	2382 Poppel	014/656993
Ondervoorzitter:	Marc Van Gorp,	Grote Baan 97 bus 7,	2380 Ravels	014/656905
Secretaris:	Ria Verheyen,	Welvaartstraat 14,	2300 Turnhout	014/421839
Penningmeester:	Agnes Luyten,	Berkenlaan 91,	2380 Ravels	014/658346
Leden:	Stan De Kinderen,	Hogevoortstraat 1,	2380 Ravels	014/655030
	Hans Jansen,	Tilburgseweg 9,	2382 Poppel	014/657370
	Jos Nooyens,	Overbroek 15B,	2382 Poppel	014/658636
	Frans Slegers,	Steenweg op Weelde 60,	2382 Poppel	014/655751
	Mieke Van Hauteghem	Schatrijt 2	2382 Poppel	014/687332
	Jos Verhoeven,	Koning Albertstraat 87,	2381 Weelde	014/656198
	Gaston Verhoeven,	Steenweg op Weelde 94,	2382 Poppel	014/655554
	Marc Vermeeren,	De Meerkens 10,	2382 Poppel	014/658838
	Magda Vloemans,	Turnhoutseweg 2,	2381 Weelde	014/655156
	Marinus Willems,	Weeldestraat 154,	2381 Weelde	014/655728

REDACTIEADRES:

Marc Vermeeren	De Meerkens 10,	2382 Poppel	014/658838
----------------	-----------------	-------------	------------

Voor informatie in verband met de inhoud, vormgeving of verschenen teksten kan u steeds terecht op het redactieadres (marc.vermeeren@pandora.be). Wenst u een tekst of een idee voor publicatie aan te bieden, dan kan u dat ook steeds doen bij een van de bestuursleden.

VOORRADIGE PUBLICATIES:

Boek "De Drie van het Noorden"	5 euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 1 t/m 5 + "De Drie van het Noorden"	25 euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 1 t/m 5: per jaargang	6 euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 1 t/m 5: per los nummer	1,75 euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 6 en 7: per los nummer	3euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 8 t/m 13: per los nummer	5 euro
Verjaardagskalender	6 euro

ARCHIEF/MUSEUM:

Raadpleging van het archief kan slechts na afspraak met Marc Vermeeren (014-658838). Voor groepsbezoeken kan men afspreken met Laurent Woestenburg (014-656993), Jos Verhoeven (014-656198) of Marinus Willems (014-655728). Het museum (Dorpsstraat 64 te 2382 Poppel) is open elke tweede en vierde zondag van de maand van 14 tot 17 uur.

WEBSITE:

<http://users.skynet.be/Ravels-Weelde-Poppel>

Inhoud

1. Fanfare Nut en Vermaak (Ravels)	blz.1
2. Het spel met de duiven: eertijds een boeiend volksvermaak (Ravels)	blz.3
3. Een typische volksfiguur: Steven Couwenberg (Ravels)	blz.6
4. Laat-Mesolithicum te Weelde-Paardsdrank (Deel II)	blz.7
5. Den Golse tram	blz.40
6. De Sint-Ambrosiusgilde te Poppel	blz.44
7. Biografie van Martin Verbeeck	blz.50

Fanfare Nut en Vermaak (Ravels)

door Els De Kinderen (†)

Eenieder is het er waarschijnlijk wel mee eens dat een dorp niet zonder fanfare kan. Maar of men beseft wat al inspanningen het vergt om een dergelijke vereniging jaar in jaar uit recht te houden, is zeer de vraag. Hopelijk kan dit schrijven bijdragen tot waardering voor de inzet van muzikanten en leiders. In 1908 opgericht, heeft "Nut en Vermaak" een respectabele ouderdom bereikt. Logischerwijze, en mede door de wisselende tijdsomstandigheden, was haar leven gekenmerkt door hoogte- en dieptepunten. Aan de basis van de oprichting lagen duidelijk culturele aspiraties. We durven dan ook stellen dat "Nut en Vermaak" evenals andere verenigingen, onder impuls van pastoor Van Mechelen tot stand gekomen, werd opgericht tot verheffing van lichaam en geest. Enerzijds waren er toneel- en muziekuitvoeringen en anderzijds werden geregeld fietsuitstappen georganiseerd. In het prille begin vormde een veloclub immers een onderafdeling van "Nut en Vermaak". In het dorp van toen, met zijn beperkte ontspanningsmogelijkheden, brachten dergelijke initiatieven levendig enthousiasme. Jong en oud was niet weinig fier op zijn nieuw muziekinstrument of zijn nieuwe fiets.

Met de jaren bleef enkel de muziekmaatschappij over en deze raakte helemaal vergroeid met het dorpsleven. Bij ontelbare blijde en droeve gebeurtenissen heeft zij voor sfeer en animatie gezorgd. Op festivals en concerten werd verbroederd met fanfares uit andere gemeenten, waarbij het bier lustig stroomde. Leute en plezier vierden vaak hoogtij. Nadat in oktober 1944 Ravels-Eel met een afzonderlijke fanfare was

gestart bleef voor Nut en Vermaak een beperkter publiek over. Zolang ten volle op de jeugd kon worden gerekend, schiep dit geen problemen. De zestiger jaren zouden echter voor een ommekeer zorgen, in die zin dat de oude vertrouwde fanfare af te rekenen kreeg met de concurrentie van talrijke nieuwe ontspanningsvormen. De leiders versaagden echter niet, en hun vrouwen al evenmin! Getracht werd een gemoedelijke familiale sfeer te scheppen waar jongeren zich echt thuis konden voelen, en waar plaats was voor allerlei nevenactiviteiten ter verheffing van lichaam en geest. Zoals in de begintijd primeren weer de culturele aspecten. Vooraleer in het openbaar kan opgetreden worden, dient nu een jongen of een meisje anderhalf jaar notenleer te studeren, gevolgd door één jaar repeteren op een instrument. En dit is een minimum. Wie weinig aanleg heeft, doet er langer over; doorzettingsvermogen speelt daarbij een niet te onderschatten rol. Ook moeten we opmerken dat elk spelend lid -jong of oud- per repetitie 10 frank betaalt; hiervoor mag dan jaarlijks deelgenomen worden aan het teerfeest. En daar wordt gretig gebruik van gemaakt!

Of het in de kring gezellig is? Zeker, want er zijn die bereidwillige vrouwelijke fanfareleden, voortdurend bezig om het de jeugd naar de zin te maken. Zo gaan zij samen schaatsen of zwemmen, ze bakken wafels en pannenkoeken, en maken ondertussen tijd voor een praatje, voor lach en scherts. Alles op zijn tijd: grote ernst wordt het dan weer als er een mis of een andere bijzondere plechtigheid dient opgeluisterd. En hoe aangenaam klinken dan de gunstige reacties in de oren als de inzet is beloond. Het is duidelijk: binnen de muziekmaatschappij Nut en Vermaak vinden mensen elkaar in lief en leed; een basis die

Fanfare Nut en Vermaak

vertrouwen schept voor de toekomst. Bij dit alles zouden vele namen genoemd kunnen worden. Wel niemand zal het ons kwalijk duiden als we hier even Jan Van Gorp vermelden: een echte weldoener voor de fanfare waarvan hij 17 jaar voorzitter is geweest. Uit het lange lijstje van zeer verdienstelijke leden halen we de ouderdomsdekens: 65 jaar muzikant waren

Corneel Verhaegen, Jan Van Vught en Petrus Lemmens. Vergeten we ook niet te vermelden de talrijke ere-leden en de gemeentelijke overheid die de fanfare financieel steunen, een onmisbare stimulans, naast de voortdurende inzet van de leiders, wiens tolk we hier willen zijn als we zeggen: leef mee met uw fanfare; gun haar een plaatsje in uw hart!

Het spel met de duiven: eertijds een boeiend volksvermaak (Ravels)

door Els De Kinderen (†)

Met de welvaartsmaatschappij is ook het probleem van de vrijetijdsbesteding gekomen, zo wordt althans steeds gezegd. Het lijkt typisch voor deze tijd die op elk vlak problemen en ingewikkelde toestanden schept. De veelheid aan mogelijkheden heeft geleid tot wispelturige oppervlakkigheid en kleurloze gelijkmatigheid. De kleurige aspecten die aan het vroegere dorpsleven een typische eigenheid verleenden, zijn naar de achtergrond verdrongen.

Keren we even terug in de tijd om bij het eenvoudig volksvermaak stil te staan. Wat had de mens ter beschikking? Alleszins weinig middelen, zodat hij aangewezen was op zijn vindingrijkheid en op kameraadschappelijk contact met de buurtschap. Dan zochten zij elkaar op, zondags onder de lindebomen voor het lage boerenhuis, om hun partijtje steentje-tik, meetje-steek en papke-steek te spelen. En om te praten over het weer en de gewassen op het veld, de koeien en de varkens, de kippen en de duiven...

Voor al met de duiven ging het er soms spannend aan toe. Op elk boerenhof waar gespeeld werd, stonden groepjes mensen bij elkaar -omringd door nieuwsgierige kinderen- de lucht af te staren. Als de duif eindelijk naderde, hield eenieder de adem in: zou ze recht het hok invliegen? Of de tijd nemen om uit te rusten in de omgeving? Tot hier beleven wij het nu nog. Toen stonden de lopers ongeduldig te wachten. Constateurs waren er nog niet, elke duivenmelker had één of meerdere lopers, die in

een minimum van tijd met de ring van de aangekomen duif naar de moederklok in het duivenlokaal renden. Aan kijkers bij de wedloop ontbrak het niet: jong en oud lieten even vallen wat zij in handen hadden. Voor de echte duivenmelker was het natuurlijk grote ernst. Voor hem was het spel met de duiven een sport als een ander, een competitie waarin hij liefst een zo goed mogelijk figuur wilde slaan.

Zo'n echte duivenmelker was Jan van Stienus (Bullens). Op elf-twaalfjarige leeftijd reeds begon hij te spelen. Hij is dan ook samen met Jef Pijnenborg, Fons Schoenmakers en Jan Vloemans gehuldigd voor zijn 70-jarige duivenmelkersloopbaan. Als jongeman reed hij met de hondenkar naar het station te Turnhout om de duiven af te leveren. In het lokaal had hij "zijn witte" zitten, een feilloze telegrambesteller. Radio stond niet ter beschikking, per "dépêche" werd in het lokaal gemeld dat de duiven gelost waren. Onmiddellijk kreeg "de witte" een briefje aan de poot gebonden om het nieuws aan de baas te melden. En die kreeg het dan behoorlijk op de zenuwen!

Wie het goed te pakken heeft, raakt ook nu nog door de duiven bezeten. In het begin van de week gaat het nog, de duivenmelker laat zijn jongen los en daarna zijn oude. Hij onderhoudt het hok of vermaakt zich met het levendig gedoe gade te slaan. Ondertussen komen fantasieën opduiken over eerste prijzen, kansen die verloren gingen en mogelijkheden die voor het grijpen liggen. Overtuigd van zichzelf -o.a. wat betreft de juiste voedermethode- en zijn duiven stapt hij aan het

De Ravelse duivenmaatschappij "Eendracht-Vooruit"

einde van de week naar het lokaal. De stemming is optimaal. Ieder is immers zelfverzekerd, uit de tapkraan stroomt het gerstenat, grap en scherts gaan er gretig in en een weddenschap eveneens.

Kortom, het is telkens een feest, tot de duiven vallen ... Op het uur der waarheid storten filosofieën en berekeningen in elkaar als kaartenhuisjes. Wie geen geluk had, zoekt een uitvlucht, -de duif ging niet recht binnen, terwijl ze er in feite invloeg!- en kiest zo vlug mogelijk het hazenpad. Ondertussen trekt de winnaar, de koning te rijk, het dorp in en hoopt er vrienden en kennissen te ontmoeten die hem vragen zullen stellen over hoe het is geweest.

Als gloriетijd van de duivensport te Ravels worden de jaren tussen 1945 en 1955 vooropgezet. Talrijke jonge melkers kwamen de rangen vervoegen. Er zat goed geldgewin in en in het lokaal heerste steeds een drukte van belang. Het is in die tijd dat Rie Heyns met zijn fondduiven op Bilbao speelde en geregeld deelnam aan vluchten op Bordeaux. Daar was iets mee te pakken, vermits zowel nationaal, provinciaal en regionaal ingezet kon worden. Hoewel het geldgewin eerder een nevenattractie is, gaat er uiteraard toch een grote aantrekkingskracht van uit. De duivenmelker-zakenman heeft kans er een frank aan over te houden en de anderen mogen tevreden zijn als hun onkosten, het jaar rond, betaald kunnen worden.

Verenigingen

Verondersteld wordt dat de eerste duivenmaatschappij omstreeks 1889 te Ravels is gesticht, onder de naam "Vooruit en de Eendracht". Het lokaal bevond zich bij Doris van den bakker (Van Roey) aan de Grote Baan te Ravels. Dit bleef tot 1922, jaar waarin verhuisd werd naar Toon Heyns in de Kerkstraat. Hier werden de beste jaren doorgebracht. Ook talrijke duivenmelkers uit Eel waren te Ravels aangesloten. Om hen ter wille te zijn werd afwisselend te Ravels en in Eel, bij de familie Bos, ingekorfd. Omstreeks 1940 vormde zich een splitsing. Zo ontstonden de duivenmaatschappijen "Vooruit" te Ravels en "de Eendracht" te Ravels-Eel. Achteraf in 1954, kwam het te Ravels tot een breuk, wat aanleiding gaf tot de oprichting van de duivenmaatschappij "Recht

voor Allen", zodat momenteel drie maatschappijen elk hun eigen leventje leiden.

En hoewel het aantal duivenmelkers geregeld terugloopt, blijft er toch nog steeds een hechte kring van vurige sympathisanten. Hun gemiddelde leeftijd ligt eerder aan de hoge kant, want de jongeren zoeken hun ontspanning duidelijk in een andere richting. Daar zijn talrijke redenen voor, niet in het minst een financiële. Een duivenhok hoort tegenwoordig te voldoen aan esthetische normen, en dat wordt al vlug een kostbare zaak. Daarbij liggen er zoveel andere, makkelijkere sensationelere ontspanningsmogelijkheden voor het grijpen. Wat zouden ze het nog bij die ouderwetse duif gaan zoeken? Of deze trend zal aanhouden en onze duivenmaatschappijen nog slechts een kortstondig bestaan is beschoren, zal de toekomst uitwijzen.

Een typische volksfiguur: Steven Couwenberg (Ravels)

door Rik Van Tigchelt

Hij werd geboren in 1900 te Oud-Turnhout, huwde met Rosa Beyens en overleed in 1959. Hij woonde vlakbij de kerk: Steven Couwenberg. Hij was één van die typische dorpsfiguren. Wie zich iets van het leven in Ravels van in de jaren 20 tot na de oorlog herinnert, kent hem. Als zelfstandig loodgieter en ook omdat hij lid was van de meeste verenigingen in het dorp, had hij veel omgang met de mensen van Ravels. Onder andere de brandweer had aan hem een actief medewerker. De pastoor van Ravels wist daar gebruik van te maken, want telkens er een bijzonderheid te vieren was in de parochie, werd aan Steven gevraagd om de vlag te plaatsen op het topje van de kerktoeren. Menigeen heeft ooit met angst in het hart, zijn acrobatische klimpartij gadeslagen. Maar telkens weer gebeurde dat zonder ongelukken en wapperde de vlag hoog boven het dorp. Als lid van de Boogschuttersgilde stond Steven ook zijn man. Ieder jaar werd er geschoten voor het Koningschap van de Gilde. Steven bekeek dit echter zo: "Het Koningschap dat mag brouwer Buys wel winnen, want degene die zich Koning schiet moet een vat geven. Maar als ze voor het varken van 100 kg. schieten, dan zal ik mijn beste beentje wel voor zetten." Zo gebeurde het ook, brouwer Buys werd Koning en Steven won het varken. Na een paar dagen werd het geslacht en er werd een feest van gemaakt. Waar Steven was, daar waren de spuiten niet uit de lucht. Op een dag was hij in het café bij Warke Baelus op Klein Ravels. "Warke" zei Steven "ik rij met mijne velo niet naar huis of ik moet de wind van achteren hebben". "Dat kan niet" zei Warke "want de wind staat al dagen in dezelfde hoek". "Ewel Warke" zei Steven "ik wil wedden voor een bak bier". Dat was natuurlijk wel naar de zin van Warke. Ze kletsten de handen tegen elkaar en de weddenschap was afgesloten. Heel lakoniek dronk Steven zijn pint uit en ging naar buiten. Alle aanwezigen wilden natuurlijk zien wat er ging gebeuren. Steven nam zijn fiets, zette zijn achterste tegen het stuur aan, zijn voeten op de pedalen en zo reed hij achteruit, tot ieders verbazing, met de wind in de rug, naar huis. Warke

was zijn bakske kwijt. Steven was ook goed bevriend met Jos Van Himbergen. Naast maalter was Jos, in zijn vrije uren, een amateur-kunstschilder. Eens had hij een portret geschilderd van de paus en hij was dit aan de pastoor gaan laten zien. Toen hij terug kwam van de pastorie, met zijn schilderij onder de arm, kwam hij Steven tegen en zoals het vrienden betaamt, doken ze beiden een café binnen. Steven was natuurlijk heel curieus wat Jos daar wel onder de arm had. En spoedig stonden ze beiden over het schilderij gebogen. Steven zei: "Jos, jongen, dat moest ge mij verkopen, dat vind ik schoon". "Neen", zei Jos, "ik heb het juist aan de pastoor beloofd en ik mag het zondag in de zaal op een feestvergadering, persoonlijk komen afgeven. Iedereen zal dan kunnen zien wat ik geschilderd heb." "Verdorie" dacht Steven, "daar moet ik een stokske voor steken". Ze dronken samen enkele pinten en Jos werd al wat losser van tong. Steven probeerde het nog eens. "Zeg Jos, die paus zou ik toch graag van U kopen, ik geef er U 80 frank voor". "Neen", zei Jos, "dan durf ik nooit meer onder de ogen van de pastoor komen". "Ja maar" zei Steven, "wie ziet ge nu 't liefste, de pastoor of mij". Jos aarzelde even en zei dan heel overtuigd "U zulle man". "Ewel verkocht" zei Steven. "Zoals ge zegt" zei Jos. En fier troonde Steven het schilderij mee naar huis, met een hart vol jolijt omdat hij de pastoor die poets had gebakken. Hoe het later tussen de pastoor en Jos is opgelost, is mij niet bekend. Wel weet ik dat Steven het schilderij geschonken heeft aan het klooster van de Paters Minderbroeders te Lokeren, waar het een ereplaats heeft gekregen.

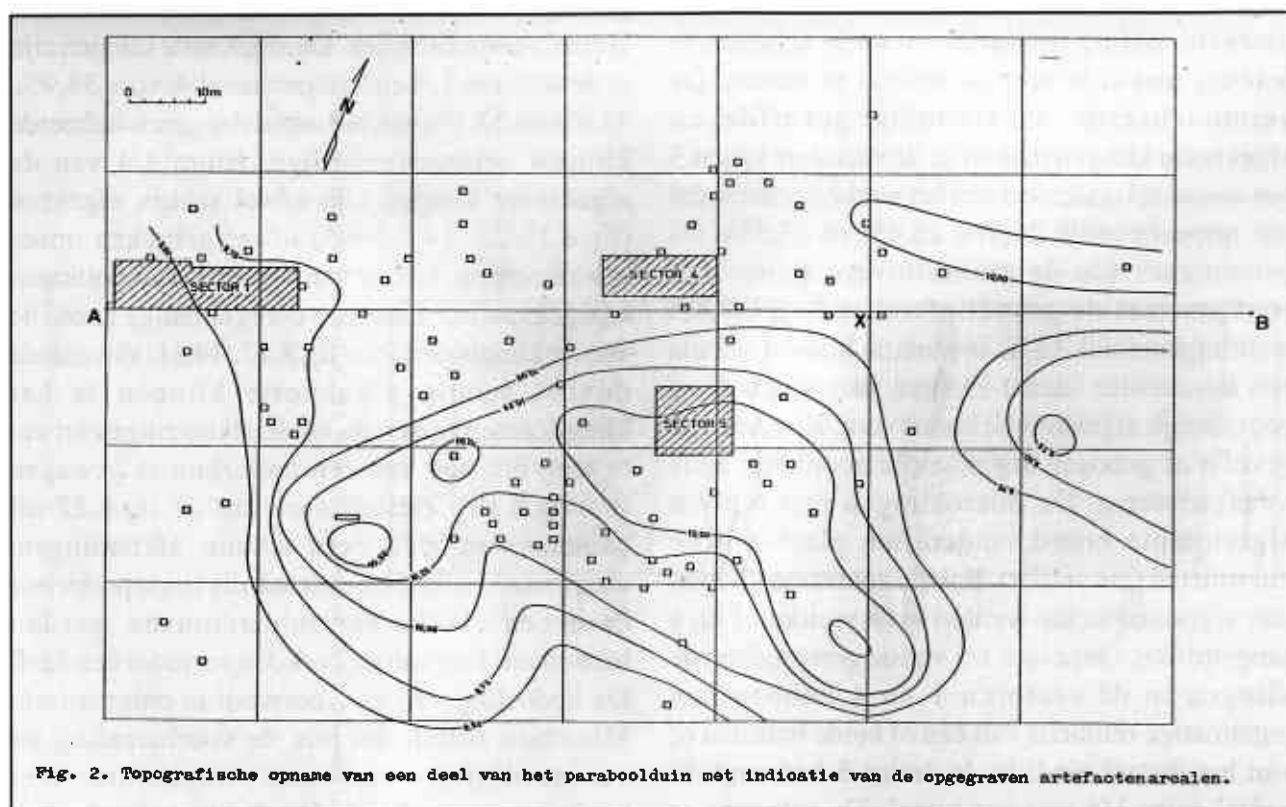
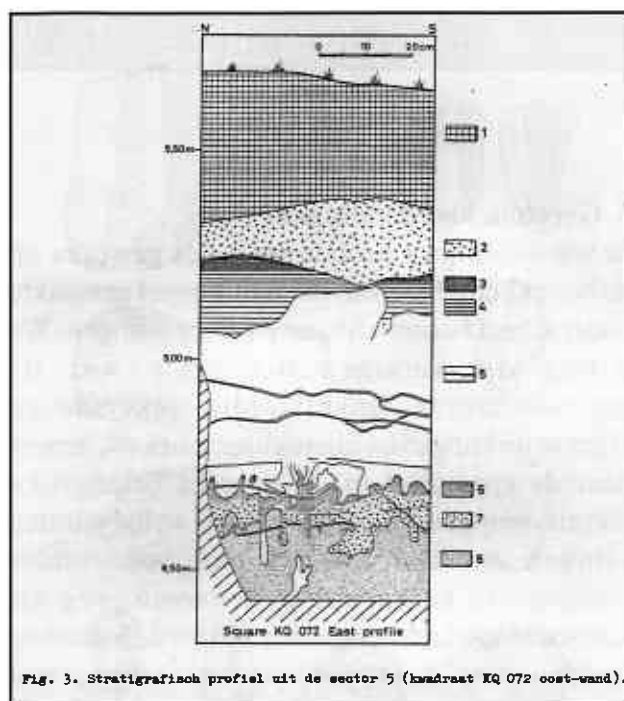
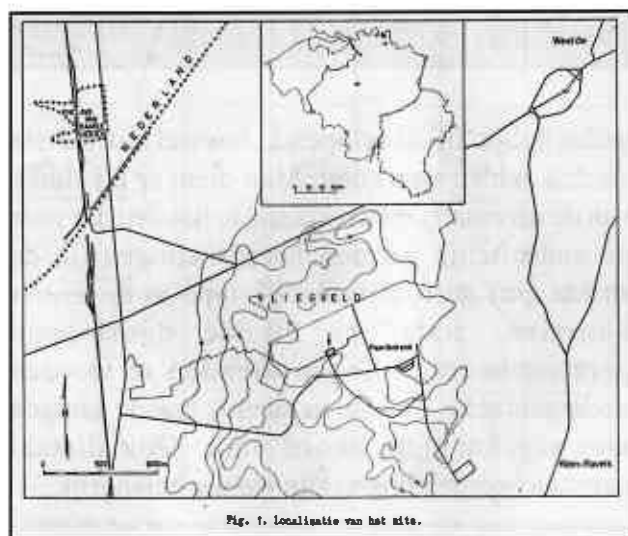
door Dirk Huyge

5. Geretoucheerde klingen

In wat voorafgaat hebben we reeds gewezen op de betrekkelijkheid van het traditioneel gemaakte onderscheid tussen klingen en microklingen. We willen dit veralgemenen voor wat de geretoucheerde, enkelvoudig gekerfde en afgeknotte klingen en microklingen betreft, temeer daar de typenlijst in dit opzicht belangrijke tekortkomingen vertoont. In wat volgt worden klingen en microklingen dan ook zonder onderscheid behandeld en eenvoudigweg als klingen aangeduid. Aangezien we niet de bedoeling hadden aan de typenlijst te tornen, wat vergelijkingen met reeds gepubliceerde resultaten zou bemoeilijken, hebben we in onze inventarislijst (tabel XIII) en in de cumulatieve grafieken (fig.29) het onderscheid wel doorgevoerd. De normen hierbij gehanteerd zijn ontleend aan J.Tixier (1963-38). Het bleek evenwel onvermijdelijk in de categorie van de geretoucheerde microklingen ook een aantal klingen op te nemen, waarvoor in de lijst geen afzonderlijk type is voorzien (b.v. de enkelvoudig gekerfde klingen). In dit opzicht hoeft men dus de inventaris van deze artefacten, die trouwens weinig indicatieve waarde schijnen te hebben, niet al te zeer au sérieux te nemen. De geretoucheerde enkelvoudig gekerfde en afgeknotte klingen maken in de sectoren 1,4 en 5 een essentieel onderdeel van het werktuigenbestand uit: respectievelijk 26,9%, 28,4% en 23,5%. De percentages van de grondstofverhouding zijn conform met de grondstofverhouding bij het werktuigentotaal. In de inventaris komen slechts een bescheiden aantal klingen met atypisch of gedeeltelijk afgestompte boord voor. Klingen met geknikt of gebogen afgestompte boord zijn zelfs totaal afwezig. De microklingen met typisch afgestompte boord vinden hun plaats bij de microlieten (zie verder). Enkele zeldzame klingen met afgestompte top werden in de sectoren 1 en 4 aangetroffen. Ongeveer 1/5 van de geretoucheerde klingen in de sectoren 1 en 4 hebben een regelmatige retouche van één of beide boorden of van het distaal eind; in de sector 5 bedraagt dit aantal ruim 1/4 van het totaal. De retouche is

gedeeltelijk of doorlopend, hoewel dit laatste slechts zelden voorkomt. Men dient er bij studie van de inventaris mee rekening te houden dat voor de gedeeltelijk geretoucheerde klingen (in de strikte zin) geen afzonderlijk type in de lijst is voorzien, zodat ze bij de doorlopend geretoucheerde klingen dienden te worden ondergebracht. Er komen slechts enkele klingen met afgeknaagde boord voor. Ook distaal geretoucheerde klingen zijn weinig belangrijk.

Meer voorkomend zijn de enkelvoudig gekerfde en de afgeknotte klingen. De enkelvoudig gekerfde klingen maken in de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk 30,9%, 37,2% en 33,3% uit van het totaal der geretoucheerde klingen. Ongeveer de helft hebben de kerf volledig bewaard (b.v. fig.8,23; 14,3; 17,3). Een eerder bescheiden aantal hiervan zijn juist boven de kerf gebroken. De andere helft is in de kerf gebroken. Aangezien het onmogelijk is om aan deze artefacten een lateralisatie in relatie tot de kerfresten toe te schrijven, willen wij ons niet uitspreken over het mogelijke verband tussen beide. Uiteraard is de mogelijkheid lang niet uitgesloten dat een aantal van deze artefacten het gevolg zouden zijn van een mislukte kerfhalveringstechniek. De afgeknotte klingen zijn in de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk voor 38,9%, 33,8% en 32,1% van het totaal der geretoucheerde klingen vertegenwoordigd. Ruim 3/4 van de afgeknotte klingen zijn ofwel schuin afgeknot (fig.8,17-22; 14,1-2/4-5) ofwel gebroken onder een afknotting. Enkele van de schuine afknottingen zijn geassocieerd met een onregelmatige retouche van de klingboord (b.v. fig.8,17; 14,1). Van enkele dubbel schuin afgeknotte klingen is het klinglichaam tussen de beide afknottingen ietwat te lang om nog van een trapezium te gewagen (b.v. fig.8,19). Het artefact van de fig.8,22 uit wommersom heeft twee schuine afknottingen, waarvan één enigszins concaaf, die beide posterieur door een vlakke ventrale retouche werden hernomen. Een van de boorden vertoont een kerf. De bedoeling van dit voorwerp is enigmatisch. Misschien betreft het hier de voorbereiding tot vervaardiging van een trapezium met kerfhalveringstechniek. Bij de klingen gebroken

onder een afknotting overheersen de schuine afknottingen. Dwarse en vooral concave afknottingen komen bij deze types van werktuigen trouwens in zeer beperkte mate voor.

6. Spitsen met ongeretoucheerde basis

De spitsen met ongeretoucheerde basis maken in de drie sectoren een wezenlijk onderdeel uit van het microlietenbestand (zie tabel X). Hoofdzakelijk komen spitsen met schuine afknotting en korte spitsen voor. De spitsen met schuine afknotting zijn in vrij variabele hoeveelheden vertegenwoordigd. Het talrijkst zijn ze in de sector 1, waar ze met 12 exemplaren ruim 37% van het totaal van deze microlieten uitmaken. In de sectoren 4 en 5 komen respectievelijk slechts 4 en 3 exemplaren voor (hetzij 16% en 27%). Nagenoeg al deze spitsen zijn proximaal georiënteerd en hebben het distaal uiteinde van de kling waarop ze werden vervaardigd als basis (fig.9,1-5; 17,4); er komen slechts een drietal distaal georiënteerde spitsen met bewaard proximaal uiteinde voor (fig.9,6; 14,6). In de sectoren 4 en 5 zijn deze spitsen zonder uitzondering naar rechts gelateraliseerd. Van de 12 exemplaren uit de sector 1 zijn er evenwel 5 die de afknotting aan de linkerzijde hebben (b.v.fig.9,4-6). Soms is op de spitsen met schuine afknotting de piquant-trièdre gedeeltelijk bewaard gebleven. Enkele artefacten hebben ter rectificatie of afvlakking van de basis een schuine of vlakke ventrale retouche, die evenwel hun algemene morfologie niet aantast (b.v.fig.9,4-5). Deze retouche is uiteraard geenszins te associëren met de dwarse, concave of convexe afknottingen die bij de spitsen met geretoucheerde basis de basis constitueren. Enkele spitsen, zoals die van de fig.9,2-3, vertonen nabij de spits een fijne schuine dorsale retouche van die klingboord die met de afknotting de spitshoek vormt. Nagenoeg alle spitsen met schuine afknotting zijn uit vuursteen vervaardigd. De korte spitsen met ongeretoucheerde basis (fig.9,7-9; 14,7-11; 17,5-6) zijn veruit het best vertegenwoordigd. Ze maken in de drie sectoren ruim 60% van het totaal der spitsen met ongeretoucheerde basis uit. Het overwicht van de proximaal georiënteerde spitsen is hier minder uitgesproken dan bij het voorgaande type: 4 van de 19 korte spitsen uit de sector 1 zijn distaal georiënteerd, 7 van de 17 uit de sector 4 en 4 van

de 7 uit de sector 5. In de sector 1 zijn de lateralisaties weerom nagenoeg in evenwicht. In de sectoren 4 en 5 overwegen de lateralisaties naar rechts; minder dan 1/3 van de korte spitsen zijn naar links gelateraliseerd. Morfologisch is de eenheid binnen dit type van spitsen ver zoek. De afknottingen kunnen zowel rechtlijnig als enigszins concaaf (b.v.fig.14,8) en zelfs convex zijn (b.v.fig.17,5). Verscheidene korte spitsen zijn op afslag vervaardigd (b.v.fig.9,9; 14,9). Een retouche van de boorden, zoals bij de spits van de fig.9,8 komt slechts zelden voor. Bij dit laatste artefact werd ook de basis door een schuine dorsale retouche tot volledige convexiteit geredificeerd. De distaal georiënteerde korte spits van de fig.9,7 vertoont een schuine ventrale retouche, die de sterk geprofileerde slagbult enigszins heeft afgevlakt. Enkele korte spitsen vertonen sporen van een piquant-trièdre. De meeste van deze microlieten schijnen evenwel door afstomping van een flexiebreuk tot stand te zijn gekomen. De spitshoek is bij ruim de helft van de korte spitsen tussen 45° en 60° gesitueerd. Er komen slechts twee exemplaren uit wommersom voor. De spitsen met één afgestompte boord zijn slechts met 5 exemplaren voorhanden. Drie van deze spitsen werden in de sector 4 aangetroffen en zijn naar rechts gelateraliseerd; de beide exemplaren uit de sectoren 1 en 5 hebben de afgestompte boord aan de linkerzijde. Enkel de spits met één afgestompte boord uit de sector 5 (fig.17,7) is distaal georiënteerd. Die uit de sector 1 (fig.9,10) heeft dorsaal op de rechterboord een doorlopende regelmatige retouche. Van de twee afgebeelde spitsen uit de sector 4 werd de basis van die van de fig.14,12 door een schuine dorsale retouche enigszins geredificeerd; die van de fig.14,13 heeft de piquant-trièdre gedeeltelijk bewaard. Twee spitsen met één afgestompte boord, allebei uit de sector 4, werden uit wommersom vervaardigd. De enige spits met twee afgestompte boorden werd op afslag vervaardigd en komt uit de sector 4. De basis van dit artefact uit vuursteen is een breukvlak, maar de beide afstompingen sterven uit vooraleer dit wordt bereikt. Een spitsfragment met twee afgestompte boorden, eveneens uit de sector 4 en op afslag bekomen, is gebroken in de retouche en werd als niet volkomen determineerbaar werktuig tot de fragmenten gerekend.

7. Segmenten

Op een segment met geretoucheerde koorde uit de sector 1 na zijn deze microlieten in onze lithische ensembles niet vertegenwoordigd.

8. Microklingen met afgestompte boord

De microklingen met (typisch) afgestompte boord zijn na de trapezia de belangrijkste microlietencategorie in de sectoren 1 en 5: respectievelijk 18,3% en 13,6% van het microlietenbestand. In de sector 4 komen deze artefacten niet voor. In de sector 1 horen ruim 60% van deze microlieten tot de smalle microklingen met afgestompte boord; in de sector 5 kunnen ze op één na allemaal hiertoe worden gerekend. Smalle microklingen die zowel het proximale als het distale eind bewaard hebben komen niet voor. Het betreft uitsluitend gebroken en afgeknotte exemplaren, die in vrij evenredige mate vertegenwoordigd zijn. Het afgebeelde fragment van een smalle microkling met afgestompte boord uit de sector 1 (fig.9,11) heeft op de rechter(?)boord een vlakke dorsale retouche. Fragmenten van smalle microklingen met dubbel afgestompte boord komen enkel in de sector 5 (ten getale van 3) voor. Bij één van deze fragmenten is de afstomping wisselzijdig aangebracht. Een ander fragment van een smalle microkling met afgestompte boord uit de sector 5 vertoont een piquant-trièdre zonder aanliggende kerf. Het betreft hier wellicht een "accident de taille". De afknotting van de afgeknotte smalle microklingen met afgestompte boord (fig.9,12-14; 17,9-12) verloopt doorgaans schuin en niet dwars. Een bijkomende retouche van de niet afgestompte boord, zoals bij de microklingen van de fig.9,12-14, komt slechts zelden voor. Het artefact van de fig.17,11 heeft één boord volledig afgestompt, de andere slechts gedeeltelijk. Slechts enkele smalle microklingen met afgestompte boord zijn uit wommersom vervaardigd; die van de fig.17,8 is een uniek exemplaar uit ftaniet. Bij de (brede) microklingen met afgestompte boord uit de sector 1 overheersen de afgeknotte stukken. Het enige exemplaar uit de sector 5 is eveneens afgeknot. Slechts één microkling met afgestompte boord is volledig (fig.9,15). Dubbel afgestompte boorden komen niet voor. Ook hier verlopen de afknottingen meestal schuin (b.v.fig.9,16-17). Al deze microklingen met afgestompte boord zijn uit

vuursteen vervaardigd. Het artefact van de fig.9,18 is uiteraard nauw met de ongelijkbenige driehoeken te associëren. Aangezien de afknottingen evenwel niet allebei de klingboord versnijden en het distale eind ongeretoucheerd is gebleven, hebben we deze microliet -allicht wat al te rigoureu- als een ongelijkzijdige microkling geïnventariseerd. De graad van fragmentatie bij de microklingen met afgestompte boord is in de beide sectoren zeer belangrijk: in de sector 1 zijn 27 van de 39 artefacten (hetzij 70%) enkelvoudig of dubbel gebroken; in de sector 5 8 van de 14. Nagenoeg in al deze gevallen menen wij de posterioriteit van de breuk aan de afstomping te mogen constateren. Deze waarneming alsook de sterk uiteenlopende lengte van de fragmenten laten ons toe het accidenteel karakter van de fragmentatie voorop te stellen. Gezien deze fragmentatie is het ook vaak moeilijk, zoniet onmogelijk de lateralisatie van deze artefacten te bepalen. Voor zover we deze hebben kunnen nagaan blijkt trouwens geen duidelijke voorkeur.

9. Driehoeken

Deze microlieten zijn in de sectoren 1 en 4 in evenredige mate vertegenwoordigd: telkens 5,6% van het microlietenbestand. In de sector 5 zijn ze slechts voor 1,9% present. Hoofdzakelijk komen ongelijkbenige driehoeken voor. De 8 exemplaren uit de sector 1 (fig.9,19-24) vormen een homogeen geheel wat hun afmetingen betreft; de gemiddelden van lengte, breedte en dikte bedragen respectievelijk 16,3 mm, 6,5 mm en 1,9 mm. De lateralisaties zijn in evenwicht. Al deze driehoeken zijn uit vuursteen vervaardigd. De ongelijkbenige driehoeken uit de sector 4 (fig.14,14-17) bieden een totaal andere aanblik. Het verschil in afmetingen met die uit de voorgaande sector is frappant; de gemiddelde dimensies van deze 5 exemplaren bedragen respectievelijk 20,7 mm, 10,0 mm en 3,1 mm. Alle zijn zonder uitzondering naar rechts gelateraliseerd. Bij twee van deze driehoeken (fig.14,14-15) werd de kleine afknotting posterieur door een vlakke ventrale retouche hernomen. Twee andere exemplaren (b.v. fig.14,17) mogen wegens het convexe karakter van de afknottingen als atypisch bestempeld worden. In de sector 4 komen bovendien ook twee ongelijkbenige driehoeken met concave kleine afknotting voor (fig.14,18-19). Eén ervan draagt de afknottingen naar links. Alle

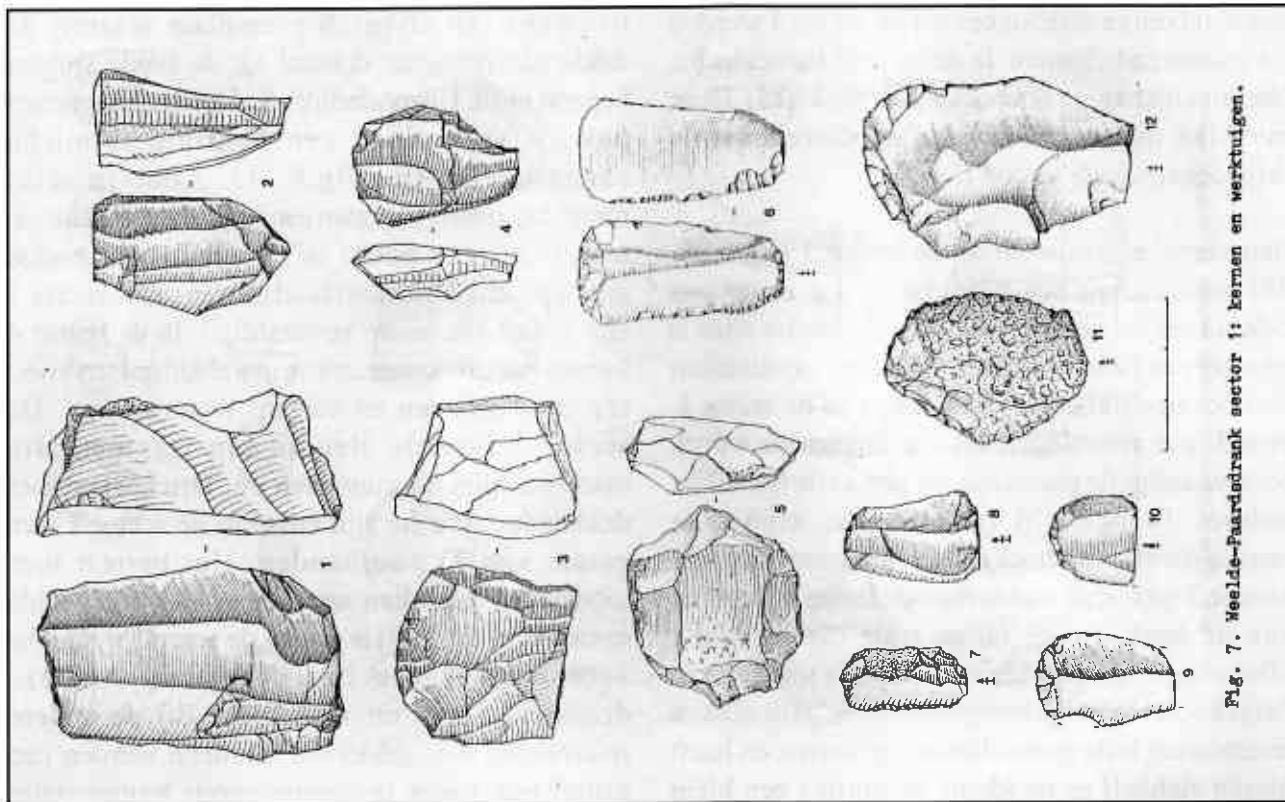

Fig. 7. Weelde-Paardsdrank sector 1: kernen en werktuigen.

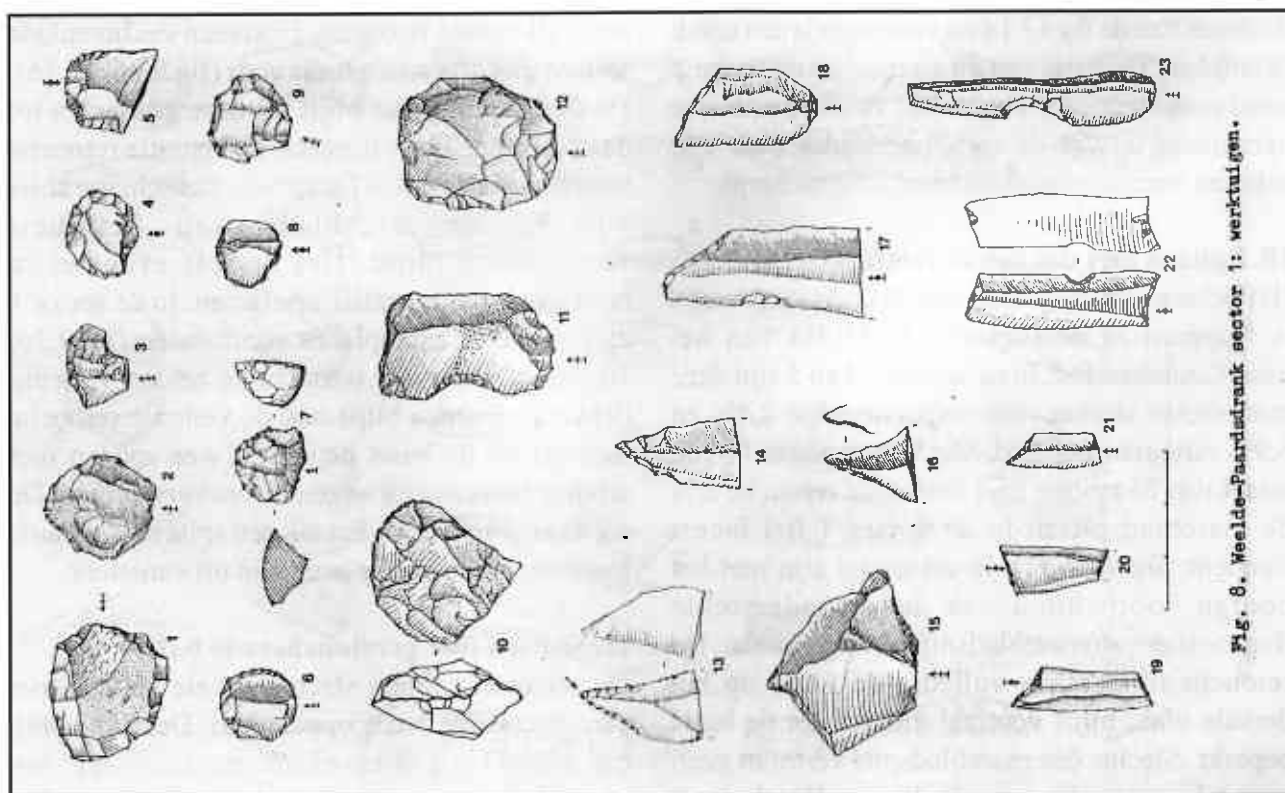

Fig. 8. Weelde-Paardsdrank sector 1: werktuigen.

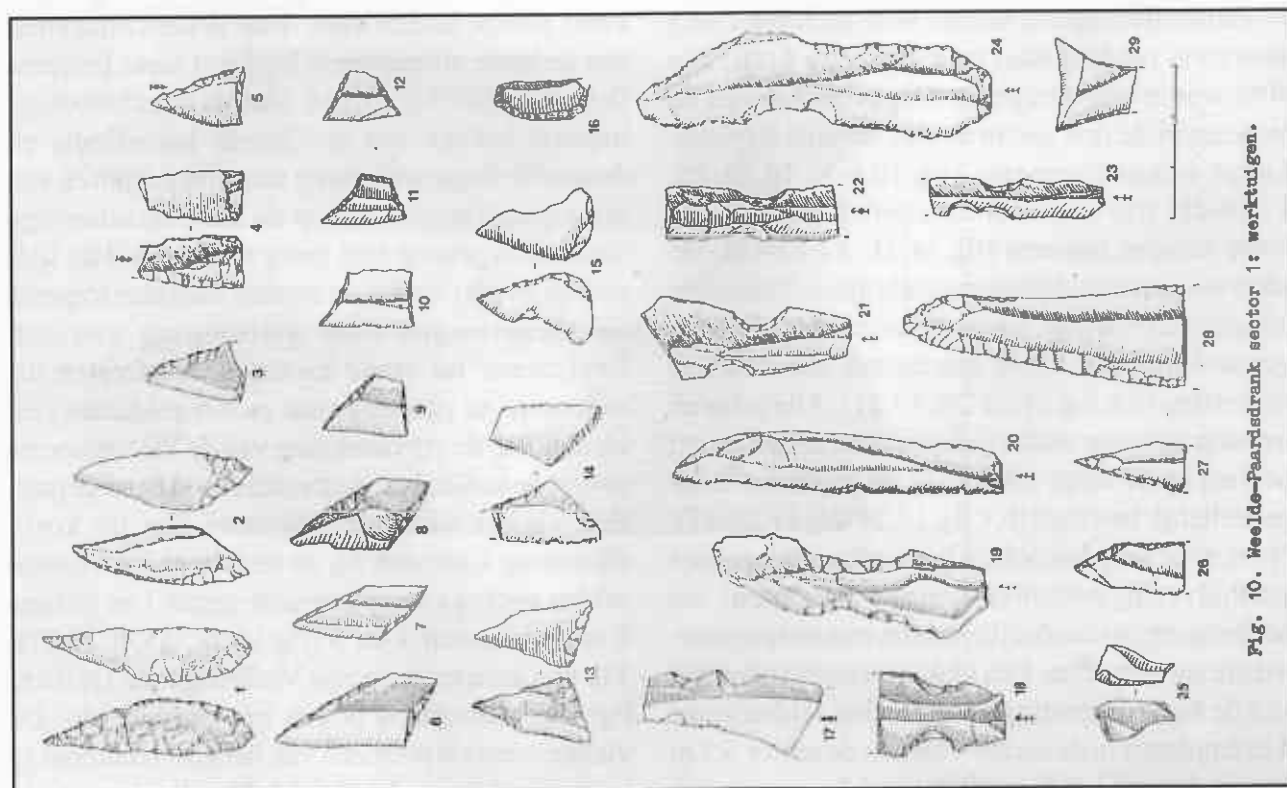

Fig. 10. Weelde-Paardsdrank sector 1: werktuigen.

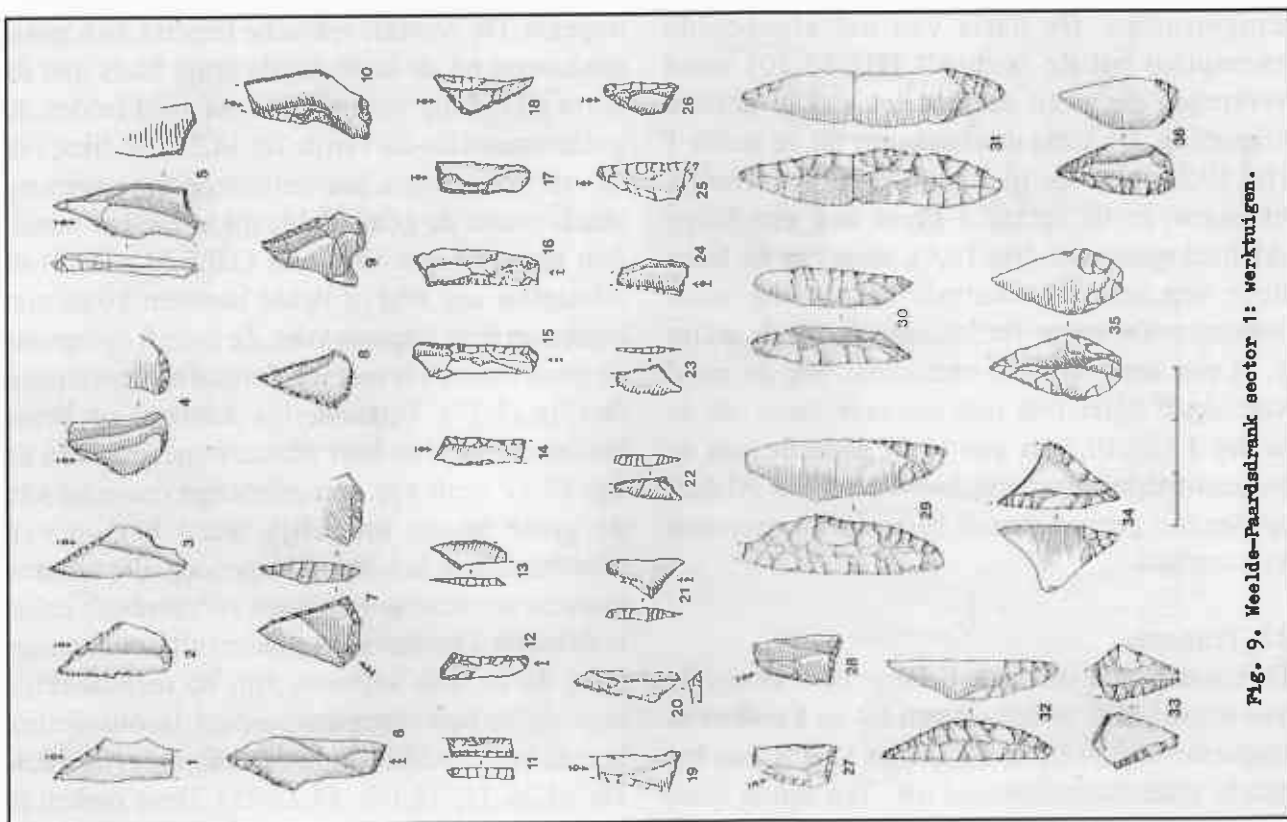

Fig. 9. Weelde-Paardsdrank sector 1: werktuigen.

aangetroffen. De basis van het afgebeelde exemplaar uit de sector 4 (fig.14,20) werd verkregen door een schuine tot vlakke dorsale afknotting. De korte driehoekspits uit de sector 1 (fig.10,3) heeft de piquant-trièdre gedeeltelijk bewaard. In de sector 1 komt ook een lange driehoekspits voor (fig.10,4), waarvan de basis door een schuine ventrale afknotting werd bekomen. De enige Tardenoisspits, uit de sector 5, is een zeer atypisch exemplaar. Bij de mooi verzorgde ogiefspits met concave basis uit de sector 1 (fig.10,5) is een klein gedeelte van de piquant-trièdre ongeretoucheerd gebleven. Al deze spitsen met geretoucheerde basis zijn uit vuursteen vervaardigd.

12. Trapezia

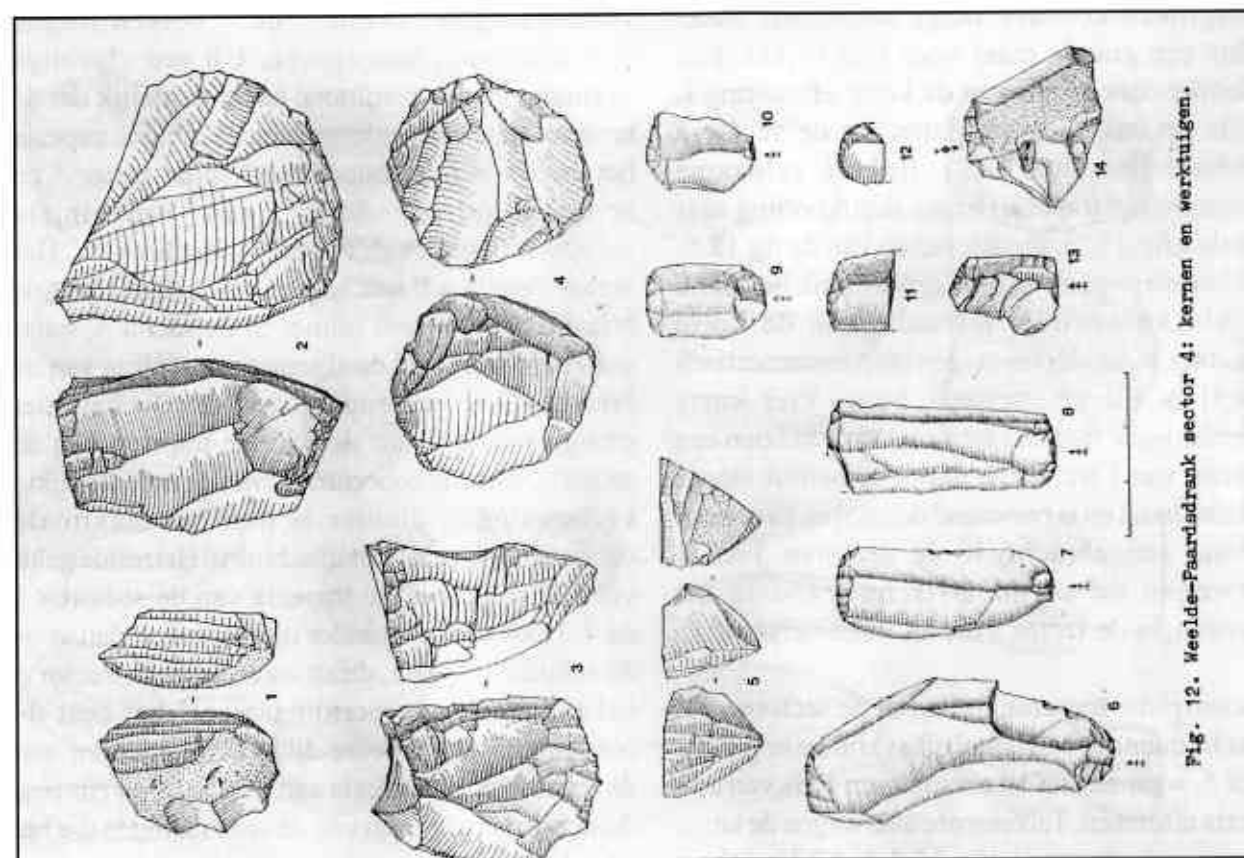
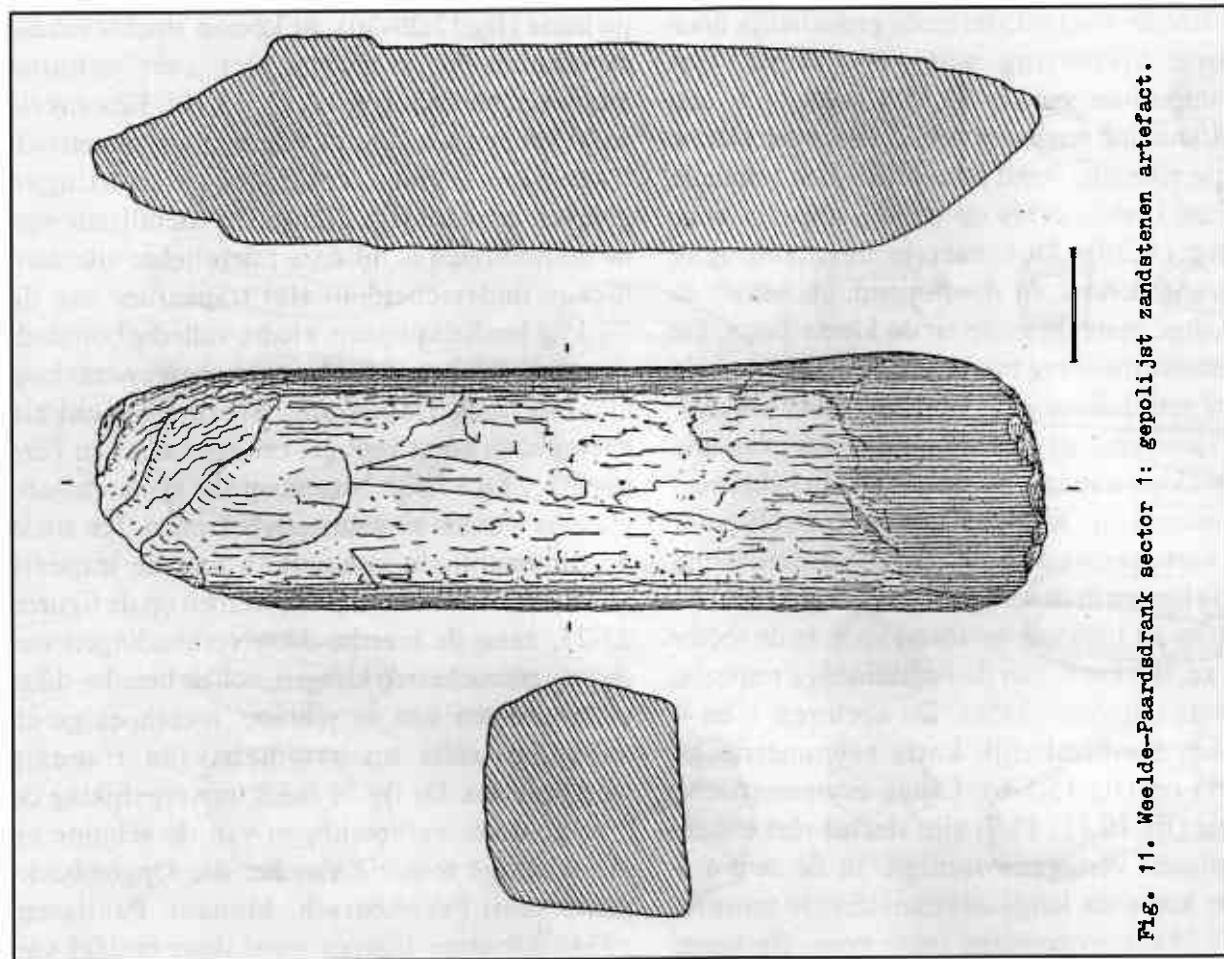
De trapezia zijn veruit de belangrijkste categorie van microlieten. In de sectoren 1,4 en 5 maken ze respectievelijk 45,1%, 67,2% en 63,1% van het totale microlietenbestand uit. Ten einde deze artefacten beter te kunnen beschrijven hebben we in een afzonderlijke tabel (XI) hun typologische samenstelling en grondstofverhouding weergegeven. Deze grondstofverhouding is bij de trapezia trouwens grondig verschillend van die bij de voorgaande microlietencategorieën, waar wommersom slechts voor een betrekkelijk klein percentage in de totalen vertegenwoordigd was. Wommersomtrapezia komen in de sectoren 1 en 5 voor 29% van het totaal voor; de sector 4 telt ruim 40% wommersomtrapezia. Ongeveer 1/4 van de trapezia in de drie sectoren zijn schuine trapezia. Lange schuine trapezia (fig.10,6-8; 14,22-25; 17,19-21) zijn telkenmale numeriek talrijker dan korte schuine trapezia (fig.14,21; 17,17-18). De afknottingen zijn doorgaans rechtlijnig. Een lichte convexiteit van de lange afknotting gaat vaak gepaard met een lichte concaviteit van de korte afknotting (b.v.fig.14,22-23; 17,21). Alle schuine trapezia zijn naar rechts gelateraliseerd. Een aantal hebben op de lange afknotting de piquant-trièdre gedeeltelijk bewaard (b.v.fig.14,24-25; 17,20-21). Niets wijst erop dat ook de korte afknottingen met kerfhalveringstechniek werden bekomen; we hebben nergens duidelijke sporen van een piquant-trièdre aangetroffen. Een vlakke ventrale retouche van de korte afknotting komt slechts zelden voor: 4 exemplaren in de sector 4 en 6 in de sector 5. Op één na betreft het hier uitsluitend lange schuine

trapezia. De ventrale retouche beperkt zich quasi uitsluitend tot de hoek die de grote basis met de korte afknotting vormt. Ze is evenwel zelden zo geëlaboreerd als die van de fig.14,25. De dikte van de ventraal geretoucheerde trapezia ligt nagenoeg steeds onder de gemiddelde dikte van het totaal. Een retouche van Fère (zie G.E.E.M., 1969) of afknaging van één of beide basissen komt niet zelden op deze trapezia voor. Ze betreft doorgaans de grote basis en is meestal dorsaal en doorlopend (b.v.fig.17,19). Uitzonderlijk komt ze op beide basissen voor. Het kort schuin trapezium van de fig. 17,17 heeft een onregelmatige retouche van de grote basis; mogelijk werd het op een Montbanikling bekomen. Nagenoeg alle schuine trapezia werden uit vuursteen vervaardigd; enkel in de sector 1 komen 3 exemplaren uit wommersom voor. In de drie sectoren zijn de rechthoekige trapezia het best vertegenwoordigd. Hoofdzakelijk komen korte rechthoekige trapezia voor (fig.10,9-10; 14,26-31; 15,1-2; 17,22-25). Deze maken in de sectoren 1 en 4 respectievelijk 80% en 90% van alle rechthoekige trapezia uit. In de sector 5 zijn ze "slechts" voor 64% vertegenwoordigd. Lange rechthoekige trapezia of Vielletrapezia (fig.15,3-4; 17,26-27) zijn dus vrij zeldzaam. De afknottingen zijn doorgaans rechtlijnig of licht concaaf. Een uitgesproken concaviteit van de lange afknotting, zoals bij het trapezium van de fig.14,29, komt uiterst zelden voor. Een lichte concaviteit van de korte afknotting is heel wat meer frequent (b.v. fig.14,29/31; 17,26). Slechts 4 rechthoekige trapezia hebben een afwijkende lateralisatie en dragen de lange afknotting naar links. Sporen van een piquant-trièdre zijn op de korte rechthoekige trapezia nagenoeg niet terug te vinden. Het lijkt weinig twijfel dat bij de meeste van deze trapezia de afknottingen door afstomping van een flexiebreuk tot stand kwamen. Kerfresten uit wommersom zijn trouwens eerder zeldzaam (zie verder). Bij de vervaardiging van de Vielletrapezia schijnt de kerkhalveringstechniek vaker toegepast. Een vlakke ventrale retouche van de korte afknotting komt ook bij de rechthoekige trapezia zelden voor: 1 exemplaar in de sector 1 en telkens 4 in de sectoren 4 en 5 (fig.14,28; 15,4; 17,27). Vijf van deze trapezia zijn Vielletrapezia. De dikte ligt hier doorgaans boven het gemiddelde. De vlakke ventrale retouche van het kort rechthoekig trapezium van de fig.14,28 elimineert de

geprofileerde slagbult, die reeds gedeeltelijk door de korte afknotting was verwijderd. Het Vielletrapezium van de fig.15,4 heeft i.p.v. een korte afknotting een breukvlak, dat door een vlakke ventrale retouche werd hernomen. Een retouche van Fère komt slechts op enkele trapezia voor (b.v.fig.14,26). Ook hier is deze retouche doorgaans dorsaal en doorlopend; ze betreft in evenredige mate de grote en de kleine basis. De grondstofverhouding bij de rechthoekige trapezia is totaal verschillend van die bij de schuine trapezia. In de sectoren 1 en 5 werden ruim 40% van alle rechthoekige trapezia uit wommersom bekomen; in de sector 4 zijn wommersomtrapezia zelfs voor 72% vertegenwoordigd. De asymmetrische trapezia komen in de sectoren 1 en 4 respectievelijk voor 10% en 13% van het totaal voor. In de sector 5 zijn ze, ten koste van de rechthoekige trapezia, heel wat talrijker (24%). De sectoren 1 en 4 leverden hoofdzakelijk korte asymmetrische trapezia op (fig.15,5-6). Lange asymmetrische trapezia (fig.10,11; 15,7) zijn slechts met enkele exemplaren vertegenwoordigd. In de sector 5 komen korte en lange asymmetrische trapezia (fig.17,28) in evenredige mate voor. De lange afknottingen zijn doorgaans rechtlijnig, soms zwak concaaf (fig.15,5) of zwak convex (fig.15,6). Een uitgesproken concave lange afknotting komt slechts één enkele maal voor (fig.10,11). Een duidelijke concaviteit van de korte afknotting is slechts op enkele exemplaren uit de sector 5 merkbaar (b.v.fig.17,28). Enkele zeldzame asymmetrische trapezia dragen de afknotting naar links (b.v.fig.15,7). De artefacten van de fig.15,6-7 hebben de piquant-trièdre gedeeltelijk bewaard. Een vlakke ventrale retouche van de korte afknotting komt slechts op één lang asymmetrisch trapezium uit de sector 1 voor. Vier korte asymmetrische trapezia uit de sector 4 hebben een retouche van Fère. Deze retouche betreft steeds de kleine basis en is tweemaal dorsaal en tweemaal ventraal aangebracht. In de sectoren 1 en 4 overwegen de asymmetrische trapezia uit vuursteen, in de sector 5 die uit wommersom.

Symmetrische trapezia komen in de sectoren het minst frequent voor. Het talrijkst zijn ze nog in de sector 5, waar ze met 10 exemplaren 17% van alle trapezia uitmaken. Telkenmale overwegen de lange symmetrische trapezia (fig.15,8-9; 17,31-33) op

de korte (fig.17,29-30). Er komen slechts enkele symmetrische trapezia met zeer schuine afknottingen voor (fig.10,12; 15,10). Eén enkele maal hebben we een trapezium als symmetrisch trapezium met concave afknottingen geïnventariseerd (fig.17,34). De lateralisatie van de afknottingen is bij deze microlieten uiteraard niet te onderscheiden. Het trapezium van de fig.15,8 heeft de piquant-trièdre volledig bewaard; vermoedelijk betreft het hier een onafgewerkt lang symmetrisch trapezium. Slechts op enkele exemplaren komt ventraal een retouche van Fère voor (b.v.fig.17,33). Nagenoeg alle symmetrische trapezia werden uit vuursteen bekomen. Ten einde de dimensionale kenmerken van de trapezia kwantitatief te omschrijven, werden op de figuren 23-25, naast de breedte-dikte verhoudingen van de ongeretoucheerde klingen, ook de breedte-dikte verhoudingen van de schuine, rechthoekige en asymmetrische en symmetrische trapezia weergegeven. De fig.26 biedt ter vergelijking de breedte-dikte verhoudingen van de schuine en rechthoekige trapezia van het site Opglabbeek-Ruiterskuil (Vermeersch, Munaut, Paulissen, 1974). Op deze figuren werd door middel van verbindingslijnen tussen de symbolen ook het maximale verspreidingsareaal van de breedte-dikte verhoudingen voor de verschillende trapeziumtypes aangegeven. Uit een vluchtige evaluatie van de resultaten blijkt duidelijk dat de breedte-dikte verhoudingen van de schuine trapezia het dichtst zijn geconcentreerd in de sector 5 en tevens goed door hun maximale verspreidingsareaal worden omschreven. Het areaal van de schuine trapezia is -althans wat de breedte betreft- veel ruimer in de sector 4, maar geeft ook hier goed de algemene spreiding van de breedte-dikte verhoudingen weer. Dit kan niet gezegd worden voor de schuine trapezia van de sector 1, waar de concentratie van de breedte-dikte verhoudingen dichter is dan het maximale verspreidingsareaal laat uitschijnen. Hetzelfde geldt voor de rechthoekige trapezia van de sectoren 1 en 4. Hoewel veel minder uitgesproken dan voor de schuine trapezia, duidt weerom in de sector 5 het maximale verspreidingsareaal het best de concentratie van breedte-dikte verhoudingen van de rechthoekige trapezia aan. Het is trouwens ook duidelijk dat, afgezien van de verhoudingen die het areaal constitueren, opnieuw in deze sector deze

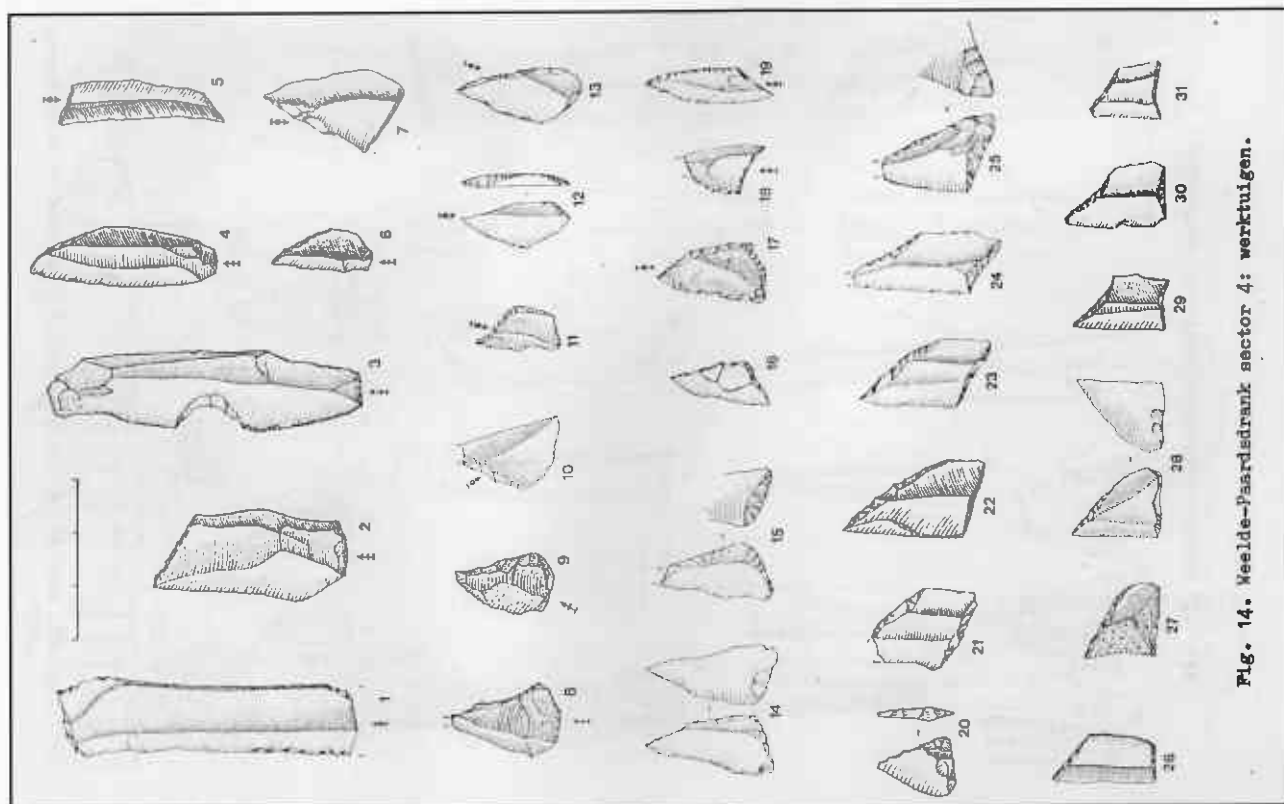

Fig. 14. Weelde-Paardedrank sector 4: werktuigen.

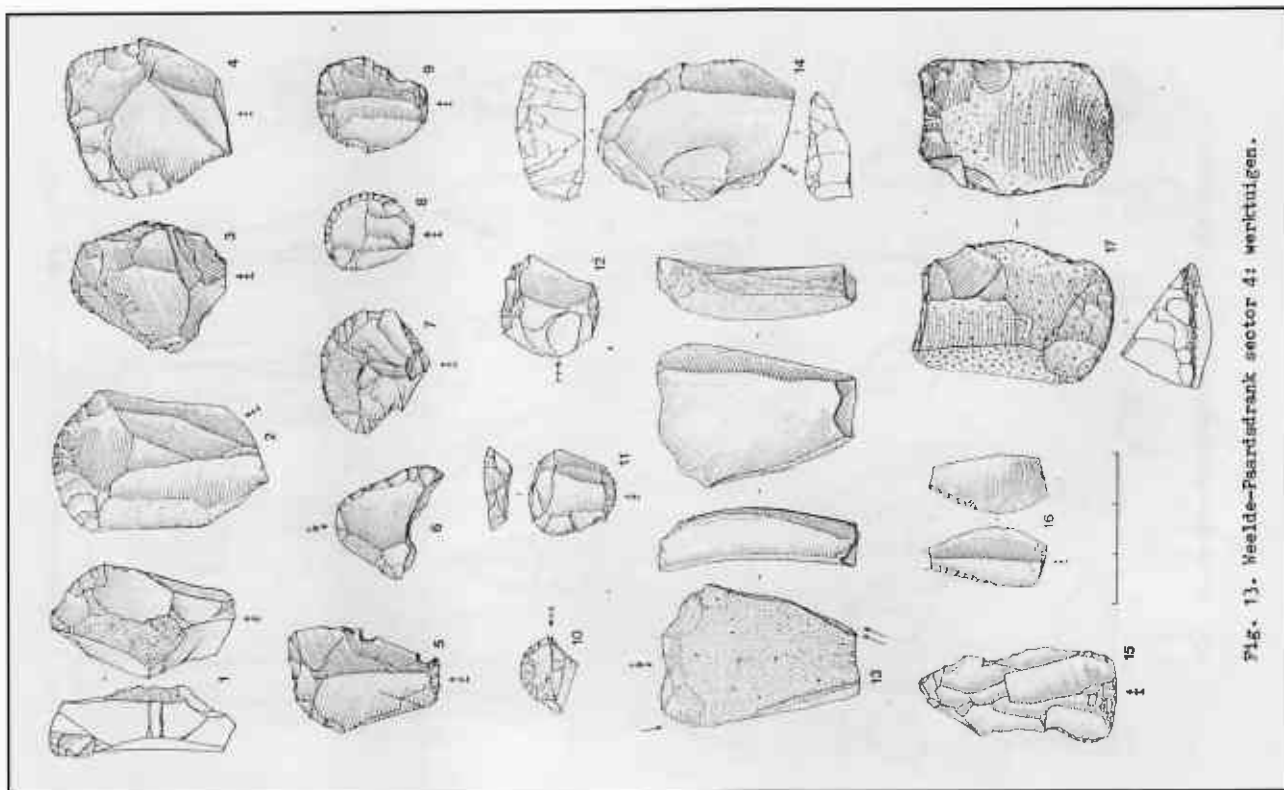

Fig. 13. Weelde-Paardedrank sector 4: werktuigen.

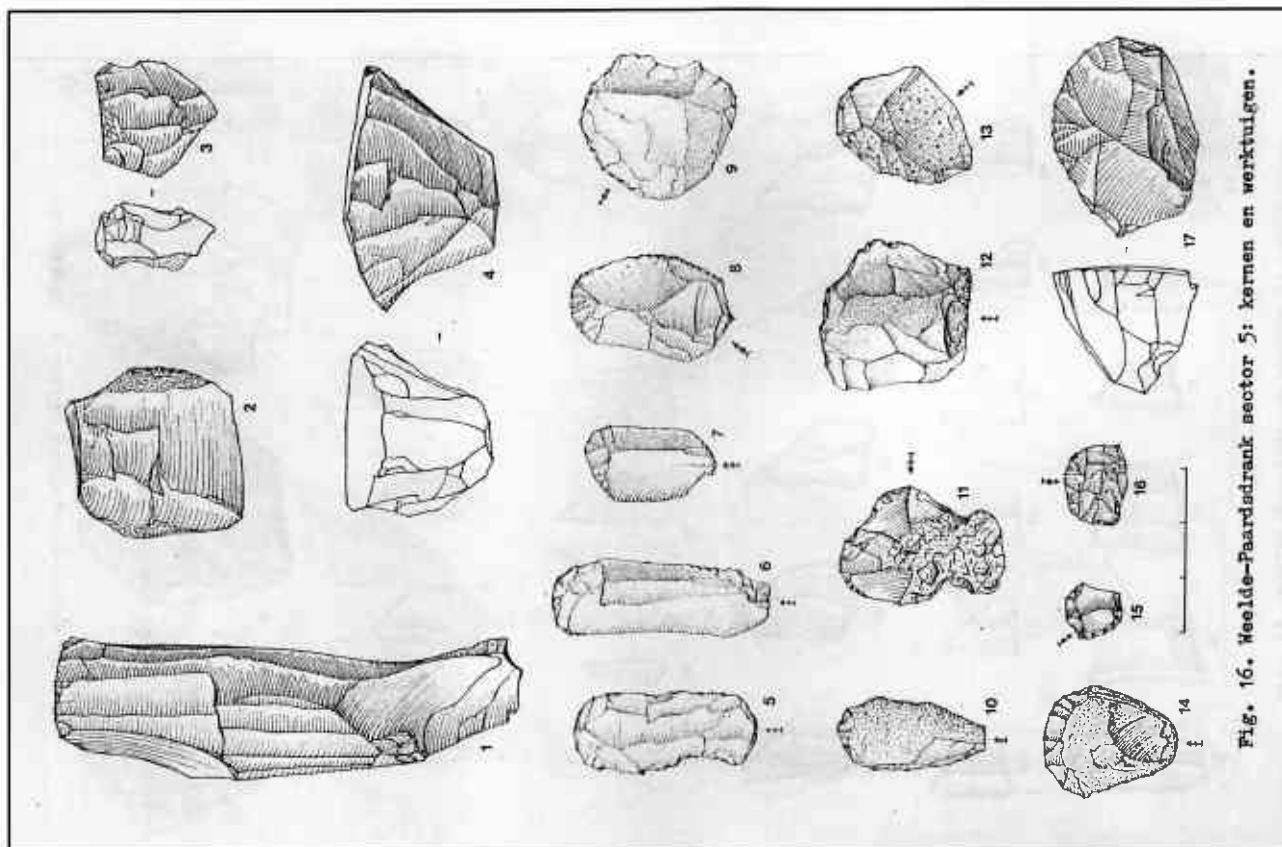

Fig. 16. Weelde-Paardsdrank sector 5: kernen en werktuigen.

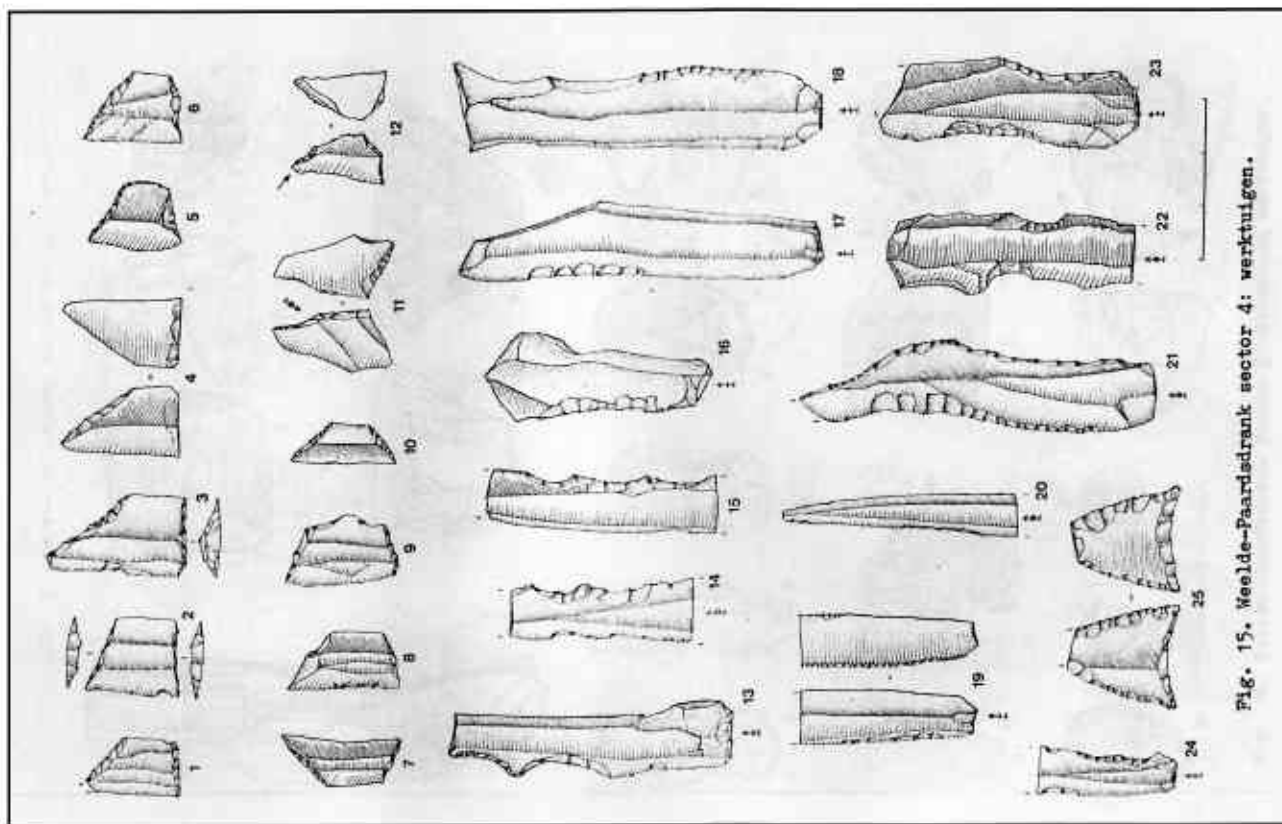

Fig. 15. Weelde-Paardsdrank sector 4: werktuigen.

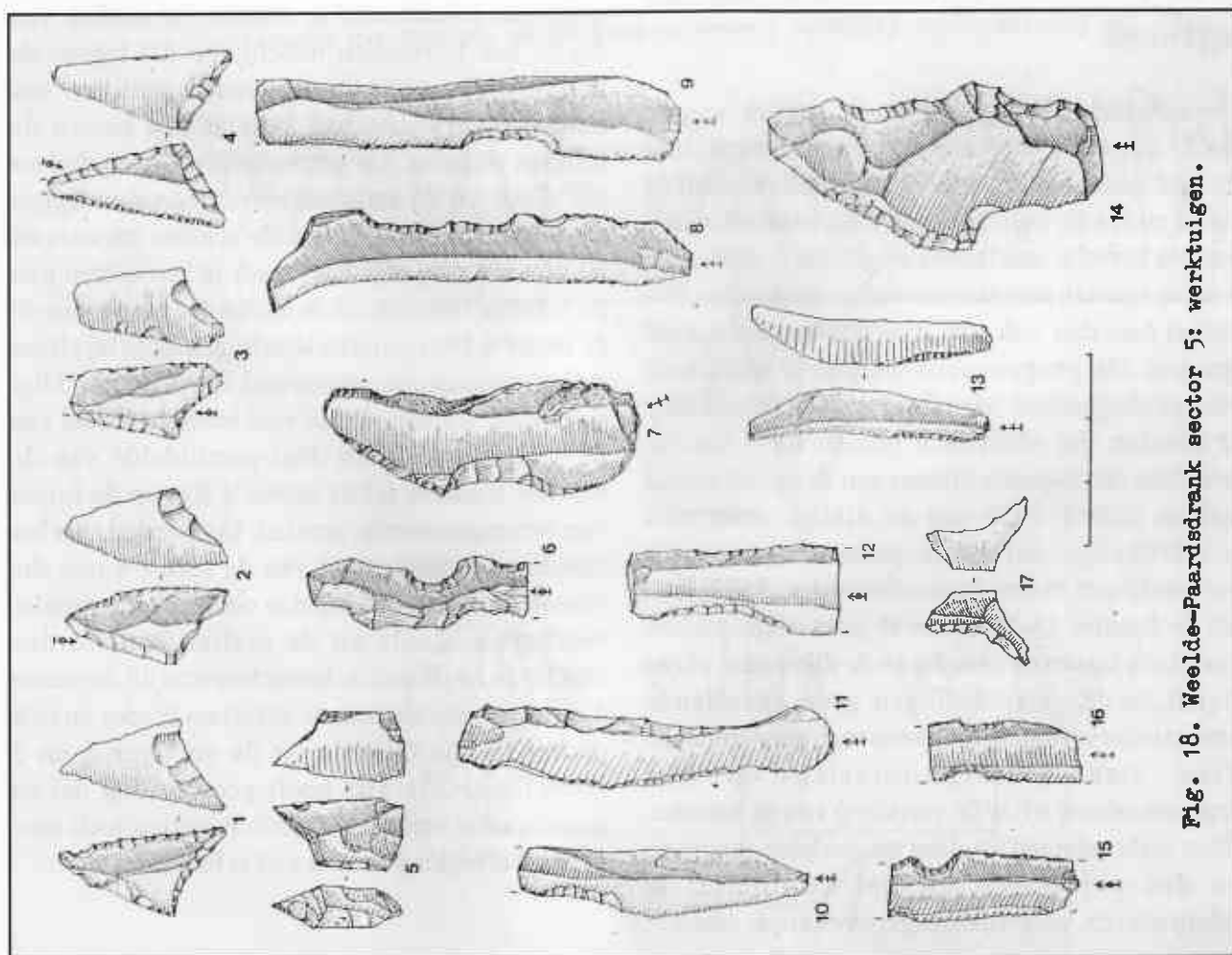

Fig. 18. Weelde-Paardsdrank sector 5: werktuigen.

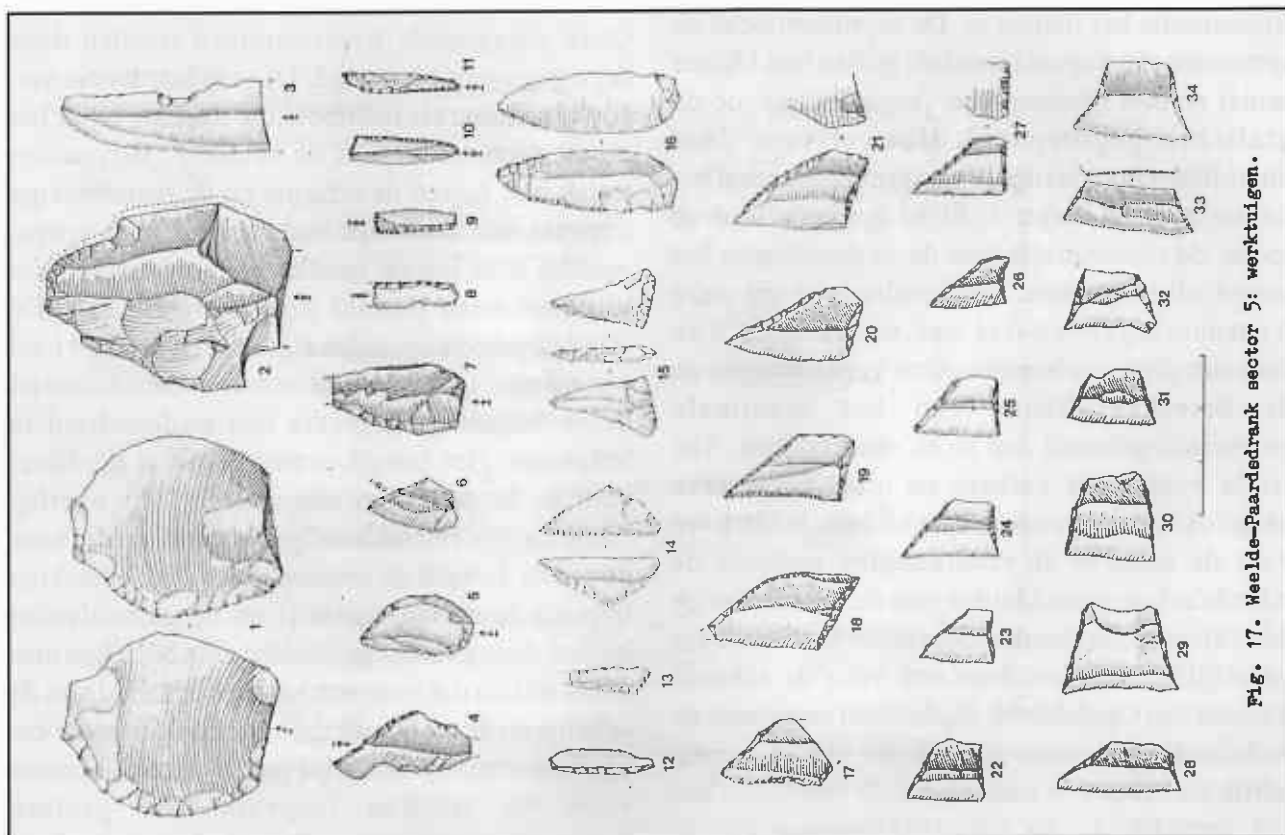

Fig. 17. Weelde-Paardsdrank sector 5: werktuigen.

concentratie het dichtst is. De asymmetrische en symmetrische trapezia werden, gezien hun kleiner aantal en hun typologische verwantschap, op de grafieken gegroepeerd. Hoewel voor deze microlieten het maximale verspreidingsareaal het ruimst is in de sector 5, blijkt opnieuw in deze sector de concentratie van de verhoudingen het meest uitgesproken. Onthouden wij uit deze waarnemingen vooral het voorkomen van concentraties van breedte-dikte verhoudingen en de betrekkelijkheid van het maximale verspreidingsareaal om ze te omschrijven. Ten einde over beter vatbare en meer objectieve vergelijkingsgegevens te beschikken, hebben we voor de schuine en rechthoekige trapezia de rekenkundige gemiddelden van de breedte en de dikte alsook hun standaarddeviaties berekend. Ter vergelijking werden deze ook voor de schuine trapezia van Opglabbeek-Ruiterskuil nagegaan; de rechthoekige trapezia van dit site zijn te weinig talrijk en hebben te uiteenlopende dimensies om het gemiddelde als vergelijkingsgegeven te aanvaarden. De bekomen waarden van gemiddelde en standaarddeviatie zijn in de onderstaande tabel bijgevoegd.

Deze waarden hebben we op de grafiek van de fig.27 uitgezet. De standaarddeviatie werd door middel van een rechthoek voorgesteld, waarbij de lange zijden de waarde van één standaarddeviatie van de breedte aanduiden en de korte zijden de waarde van één standaarddeviatie van de dikte. We zullen hier dan ook van standaarddeviatieareaal spreken als geopponeerd tegenover maximale verspreidingsareaal. Men dient er wel mee rekening te houden dat statistisch gezien 68% van de breedten der trapezia binnen een dergelijk areaal vallen, alsook 68% van de dikten, maar niet noodzakelijk datzelfde percentage van de verhoudingen tussen beide dimensies. Aangezien uit de figuren 23-25 evenwel geen uitgesproken correlatie tussen de breedte en de dikte naar voren treedt en de verspreidingen geen opvallende anomalieën vertonen, mag men toch aannemen dat deze standaarddeviatiearealen op een representatieve wijze de verdeling van de breedte-dikte verhoudingen rond het gemiddelde aangeven en dus objectieve, zij het kwalitatief te interpreteren, vergelijkingsgegevens opleveren.

Onze voorgaande waarnemingen worden door deze gegevens bevestigd. De standaardisatie van zowel schuine als rechthoekige trapezia blijkt het meest uitgesproken in de sector 5. Bovendien treedt hier tussen de schuine en de rechthoekige trapezia een duidelijk onderscheid naar voren, waarbij deze laatste smaller en (enigzins minder uitgesproken) dunner zijn (verg.fig.25). De standaarddeviatiearealen zijn voor de sector 4 heel wat ruimer. Ook hier valt er tussen de schuine en de rechthoekige trapezia een onderscheid te bekennen. Het betreft evenwel vooral de dikte; voor de breedte is er een gedeeltelijke overlap (verg.fig.24). Het onderscheid is minder reëel voor de sector 1, waar de overlap van de rechthoekige trapezia bijna maximaal is en de gemiddelden binnen deze overlap gesitueerd zijn. Men kan hier enkel stellen dat voor een belangrijk aantal van de schuine en de rechthoekige trapezia de breedte en/of dikte vergelijkbaar zijn en dat deze dimensies voor de schuine trapezia een grotere variatiebreedte vertonen dan voor de rechthoekige trapezia (verg.fig.23). Het is uiteraard moeilijk deze gegevens kwantitatief te duiden. De grafiek van fig.27 laat bovendien uitschijnen dat tussen de rechthoekige trapezia uit de drie sectoren een nauwere verwantschap bestaat dan tussen de schuine trapezia. De gemiddelden liggen dicht bij elkaar en de standaarddeviatiearealen liggen binnen één areaal besloten. De schuine trapezia uit de sector 5 zijn blijkbaar meer te associëren met de schuine trapezia uit de sector 1 dan met die uit de sector 4. Hun gemiddelden liggen dicht bij elkaar en het standaarddeviatieareaal van de sector 5 ligt nagenoeg volledig in het veel ruimere areaal van de sector 1 besloten. Het gemiddelde van de schuine trapezia uit de sector 4 ligt op de limiet van bovengenoemde arealen. De overlap van het standaarddeviatieareaal van de sector 4 met die van de sectoren 1 en 5 is dan ook heel wat minder belangrijk. Zoals uit de grafiek kan worden afgelezen blijken de schuine trapezia uit de sector 4 de algemene tendens te vertonen breder en ook dikker te zijn dan die uit de sectoren 1 en 5 (verg.fig.23-25). Het hoeft geen betoog dat de significantie van deze metrisch gezien toch zeer geringe afwijkingen lang niet is bewezen.

13. Spitsen van BK-type

Een aantal microlithische spitsen zijn, zoals we hieronder willen aantonen, bezwaarlijk in een van de voorgaande microlietencategorieën onder te brengen. Het betreft 3 artefacten uit de sector 1 (fig.10,13-15), 2 uit de sector 4 (fig.15,11 en een niet afgebeeld exemplaar) en 4 uit de sector 5 (fig.18,1-4). Alle zijn uit vuursteen vervaardigd. Op één exemplaar uit de sector 5 na (fig.18,3) werden ze telkenmale in het onverstoorde bodemprofiel aangetroffen. De afbeeldingen van deze spitsen werden hernomen in de fig.19, waar ze volgens een hypothetische filiatie, gebaseerd op het verlies van attributen, zijn geordend. De richting en de betekenis van deze filiatie komen in het volgende hoofdstuk aan de orde. We beperken ons hier tot de typologische verantwoording. Al deze spitsen hebben de ongelijkbenige driehoekige vorm gemeen, alsook het voorkomen van een ventrale retouche. Naargelang de vorm van de basis (of de kleine afknotting volgens de terminologie van de driehoeken), de lateralisatie en de aard van de ventrale retouche kunnen deze spitsen in een type A en een type B onderverdeeld worden. Het type A wordt gekenmerkt door de concaviteit van de basis of kleine afknotting, de lateralisatie naar links en het gedeeltelijk karakter van de schuine tot vlakke retouche die de basis of kleine afknotting posterieur ventraal herneemt. Tot dit type horen de spitsen a tot c van de fig.19. Merken we op dat deze drie exemplaren alle uit de sector 5 afkomstig zijn. Tot het type B horen de spitsen d tot h. De basis is hier rechthoekig. Op het niet afgebeelde exemplaar uit de sector 4 na zijn al deze spitsen naar rechts gelateraliseerd. De ventrale retouche, die eerder schuin is, betreft hier de volledige lengte van de basis; bij de spitsen g en h wordt de basis zelfs uitsluitend door de ventrale retouche geconstitueerd.

Deze morfologische en technologische kenmerken rechtvaardigen op zichzelf uiteraard niet de individualisering van deze microlieten. Louter afgaande op de combinatie van hun attributen zouden ze immers zonder veel problemen als driehoeken in de inventaris kunnen worden opgenomen. Het is evenwel duidelijk dat deze spitsen onderling veel nauwer geassocieerd zijn dan individueel ten opzichte van de driehoeken van de

sector waartoe ze behoren. Zo is het onmogelijk de spitsen e tot g uit de sector 1 in te schakelen in de gestandaardiseerde reeks van driehoeken uit deze sector, waar ze bovendien morfologisch en vooral technologisch sterk van afwijken. Ondanks de tegengestelde lateralisaties zijn de twee spitsen uit de sector 4 (h en het niet afgebeelde exemplaar) gezien hun morfologie en de aard van de ventrale retouche nauwer met elkaar en met de andere spitsen van de fig.19,d-h verwant dan met gelijk welke driehoek uit deze sector. In de sector 5 komen slechts twee totaal verschillende driehoeken voor. Het is duidelijk dat de spitsen a tot c en d hier autonome types voorstellen. Niemand zal ontkennen dat voor de door ons geïndividualiseerde spitstypes A en B een vergelijking met spitstypes van vroeg-neolithische (bandkeramische) makelij voor de hand ligt. We menen dan ook onze spitsen als "spitsen van BK-type" te mogen omschrijven. Op de fig.19 hebben we ze geassocieerd met twee spitsen die in bandkeramische context werden aangetroffen. De spits met concave basis is afkomstig van de BK-nederzetting van Rosmeer (Scheys, 1972-73: Fig.XI, 42); die met rechthoekige basis is van Vlijtingen (Marichal, in voorbereiding). Enerzijds zijn de respectievelijke algemeen morfologische en technologische overeenkomsten tussen deze beide spitsen en de spitstypes A en B (in het bijzonder de exemplaren a en d) frappant, anderzijds treden ook belangrijke verschillen op. Zo is de karakteristieke getandheid van de BK-retouche, die trouwens vreemd is aan mesolithische microlieten, op de spitsen van BK-type niet vertegenwoordigd. De regelmatige dorsale retouche van de bewaarde klingboord, frequent op BK-spitsen, komt bij ons type A slechts op de spitsen a en b onder vorm van een zeer onregelmatige retouche voor. De spitsen van het type A hebben een lateralisatie die tegengesteld is aan de doorsnee-lateralisatie van de BK-spitsen (en aan de doorsnee-lateralisatie van de microlieten te Weelde). Bij het type B vertoont enkel de spits d de regelmatige dorsale retouche van de bewaarde klingboord. De spitsen d tot f en het niet afgebeelde exemplaar hebben net zoals de BK-spits van Vlijtingen een schuine tot vlakke dorsale basisretouche die posterieur door een schuine ventrale retouche werd hernomen. Deze dorsale retouche is in tegenstelling tot die van de

BK-spits op onze spitsen slechts gedeeltelijk, hoewel bijna doorlopend op het exemplaar d, en de schuine afknotting wordt hier in de eerste plaats door de ventrale retouche geconstitueerd. Op de spitsen g en h ontbreekt de dorsale retouche zelfs volledig. Ook dimensionaal gezien blijken de spitsen van BK-type zich te onderscheiden van echte BK-spitsen. Bij gebrek aan gepubliceerd vergelijkingsmateriaal van eigen bodem werden op de fig.28 de lengte-breedte verhoudingen van de spitsen van BK-type vergeleken met de lengte-breedte verhoudingen van de BK-spitsen van de Aldenhovener Platte, West-Duitsland (Zimmerman, 1977:375). Het is duidelijk dat onze spitsen, althans wat hun breedte betreft, opvallend van de doorsnee-BK-spits afwijken. Samenvattend kan dus gesteld worden dat voor één, hooguit twee, spitsen van de types A en B de associatie met de BK-spitsen zich ondubbelzinnig opdringt. De overige spitsen die tot deze types werden gerekend wijken er (naar de volgorde van de fig.19) in crescendo van af, maar behouden voldoende attributen om de toeschrijving te rechtvaardigen.

14. Onbepaalde microlieten

Slechts enkele microlieten dienden als onbepaald te worden geïnventariseerd. Ze vertonen alle een schijnbare verwantschap met de klassieke types, maar zijn te afwijkend om ertoe te worden gerekend. Zo is de microliet van de fig.10,16 uit vuursteen misschien met de segmenten of desnoods met de afgeknotte ongelijkbenige driehoeken te associëren. De microliet van de fig.15,12, eveneens uit vuursteen, zou kunnen beschouwd worden als een zeer atypisch asymmetrisch trapezium met geknikte korte afknotting. De ventrale zijde vertoont het negatief van een (wellicht accidentele) stekerslag, die de lange afknotting gedeeltelijk heeft weggenomen. Een andere afgebeelde microliet uit vuursteen (fig.18,5) is misschien met de rechthoekige trapezia verwant. De lange afknotting van dit zeer massieve artefact ontstond door een combinatie van dorsale en ventrale retouchering, terwijl de schuin dorsaal geretoucheerde korte afknotting gedeeltelijk door een vlakke ventrale retouche werd hernomen. De kleine basis wordt door een zeer steile afstomping gevormd.

15. Montbaniklingen

De montbaniklingen vormen een kwantitatief belangrijke, maar heterogene categorie van werktuigen. Experimenteel onderzoek (Escalon de Fonton, 1979) laat uitschijnen dat de meervoudig gekerfde klingen en de onregelmatig geretoucheerde klingen opeenvolgende stadia in de uitvoering van een continue activiteit representeren, wat hun associatie binnen één categorie rechtvaardigt. De overeenkomstige percentages tussen de verschillende sectoren, zowel wat het geheel als de individuele types betreft, tonen wellicht aan dat we bij onze determinaties een goede objectiviteit hebben weten te bewaren. De Montbaniklingen zijn in de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk voor 15,2%, 20,4% en 18,0% vertegenwoordigd. Het aandeel van wommersom in de grondstofverhouding is opvallend belangrijk: 38% van de Montbaniklingen uit de sector 1 zijn eruit vervaardigd; in de sectoren 4 en 5 bedraagt dit percentage respectievelijk zelfs 44% en 45%. Bij de beschrijving van de Montbaniklingen geldt, betreffende het onderscheid tussen klingen en microklingen, dezelfde opmerking als bij de geretoucheerde klingen. De eenzijdig meervoudig gekerfde klingen zijn slechts met een beperkt aantal exemplaren vertegenwoordigd (fig.10,17; 15,13-15; 18,6). Het talrijkst zijn ze in de sector 4, waar ze met 6 stuks 6% van de Montbaniklingen uitmaken. Uitzonderlijk komt op de niet-kerfde boord een onregelmatige gedeeltelijke retouche voor (b.v.fig.15,14). Het artefact van de fig.18,6 werd op een kernrand bekomen. Nagenoeg al deze eenzijdig meervoudig gekerfde klingen werden uit wommersom vervaardigd. Heel wat talrijker zijn de eenzijdig gedeeltelijk geretoucheerde klingen. Ze maken in de sectoren 1, 4 en 5 nagenoeg de helft van alle Montbaniklingen uit: respectievelijk 49%, 52% en 45%. Zoals uit de afbeeldingen (fig. 10,20; 15,16-20; 18,7-11) valt op te maken kan de retouche van verscheiden aard zijn. Doorgaans betreft ze evenwel een bescheiden gedeelte van de klingboord en is schuin, onregelmatig en vaak schubvormig. Bij het artefact van de fig.15,19 is de onregelmatige retouche van de linkerboord geassocieerd met een regelmatige doorlopende ventrale retouche van de rechterboord. De Montbanikling van de fig.18,11 werd, zoals een

van de gekerfde klingen hierboven, eveneens op een kernrand bekomen. In alle drie de sectoren werden circa 18% van deze geretoucheerde klingen uit wommersom vervaardigd. Eén van de artefacten uit de sector 1 is uit glimmerzandsteen; in de sector 4 komt één exemplaar uit flaniet voor.

Klingen met tweelingkerf komen in de drie sectoren voor circa 15% voor (b.v.fig.10,18). Ruim de helft ervan werden uit wommersom bekomen. Klingen met tweelingretouche (fig.10,19; 15,21; 18,12-14) zijn in iets mindere mate vertegenwoordigd. De retouche, die van dezelfde aard is als bij de eenzijdig gedeeltelijk geretoucheerde klingen, betreft ook hier doorgaans een bescheiden gedeelte van de boord. Ze kan zowel proximaal (b.v.fig.18,13) als mediaal (b.v.fig.10,19) als distaal (b.v.fig.18,12) voorkomen. Bij het artefact van de fig.18,13 is ze bovendien wisselzijdig. Ongeveer 1/3 van de klingen met tweelingretouches zijn uit wommersom. Nog iets minder talrijk zijn de klingen met opgeschoven kerven (fig.10,21-23; 15,22; 18,15-16). In de sector 1 hebben slechts 2 van de 11 artefacten de rechterkerf bovenaan; in de sector 4 hebben 5 van de 6 artefacten de rechterkerf bovenaan en in de sector 5 met 7 exemplaren zijn de posities ongeveer in evenwicht. De significantie van de onderlinge positie van de kerven is dus moeilijk naar waarde te schatten. In de sectoren 1 en 5 werden deze artefacten voor ongeveer de helft uit wommersom bekomen; in de sector 4 zijn ze op één na alle uit deze grondstof. De klingen met opgeschoven retouches (fig.10,24; 15,23-24) zijn in de drie sectoren voor circa 8% vertegenwoordigd. Net als bij de klingen met opgeschoven kerven bestaat ook hier geen gemeenschappelijke voorkeur voor de positie van linker- of rechterretouche. In de sectoren 1 en 5 zijn nagenoeg al deze artefacten uit vuursteen vervaardigd; in de sector 4 zijn ze voor meer dan de helft uit wommersom. Van het totaal der Montbaniklingen uit de drie sectoren heeft slechts 18,3% zowel het proximale als het distale uiteinde bewaard. Van de 81,7% gefragmenteerde artefacten vertoont 15,6% een duidelijke accidentele breuk. Het betreft hier dus uitsluitend gepatineerde artefacten met ongepatineerd breukvlak en door het vuur gefragmenteerde artefacten. Het grootste aantal van de

Montbaniklingen is gebroken in een retouche (40,1%). Artefacten die gebroken zijn buiten de retouche komen voor 26,0% voor. Het uitsluiten van de duidelijk accidenteel en in een retouche gebroken artefacten (Rozoy, 1968:256) zou het aantal Montbaniklingen dus ruim halveren, hetgeen de inventaris uiteraard grondig zou vervalsen.

16. Neolithische werktuigen

Slechts enkele artefacten zijn op grond van hun morfologische en technologische kenmerken van duidelijke neolithische origine. De krachtige vuurstenen spitskling van de fig.10,28 en de op afslag vervaardigde vuurstenen pijlsnede van de fig.10,29 zijn beide uit de verstoorde bovenlaag (Ap) van de sector 1 afkomstig. De bifaciaal geretoucheerde driehoekige pijlpunt met concave basis uit vuursteen (fig.15,25) komt uit de sector 4 en werd vlak liggend in de B2h-horizont van het podzolprofiel aangetroffen. Merken we ook op dat een aantal van de reeds behandelde werktuigen, zoals de afslagschrabber (hoefschrabber?) van de fig.7,12 en de lange klingschrabbers met zwak convex schrabhoofd van de fig.7,6; 12,7-8, zeker niet in een neolithische context zouden misstaan.

17. Fragmenten van werktuigen

Van het absolute totaal der werktuigen (zie tabel XIII) zijn er in de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk 14,6%, 18,8% en 19,0% als niet volkomen determineerbare werktuigen uit de typologische inventaris geweest. Ruim de helft ervan zijn fragmentaire microlieten die de afknotting of afgestompte boord gedeeltelijk hebben bewaard, zoals de in een retouche gebroken spitsen van de fig.10,26-27.

18. Diversen

Twee vuistgrote sferische kwartskeien uit de sectoren 1 en 4 vertonen verbrijzelingen van de afgeronde hoeken en werden allicht als klopper gebruikt. Van een overlans gespleten platte kwartsietkei (82 x 65 x 10 mm) uit de sector 1 werden het bovenvlak en de zijanten gepolijst. Een fragmentaire zandstenen plak met kwartsaders (120 x 65 x 25 mm), eveneens uit de sector 1, vertoont op het parallelle boven- en ondervlak sporen van polijsting. Van een langsmalle zandsteen met vierkante doorsnede uit de sector 1

(fig.11) werden de beide zijvlakken gepolijst; het afgeschuinde gepolijste werkuiteinde vertoont een verbrijzelde snede. Oker komt uitsluitend in de sectoren 4 en 5 voor. Het betreft hoofdzakelijk zeer kleine knobbeltjes; één enkele okerklomp uit de sector 5 heeft respectabele afmetingen (32 x 22 x 9 mm).

E. De kerfresten

Deze gekarakteriseerde afvalprodukten, waarvan de classificatie in de tabel XII is weergegeven, zijn in de drie sectoren rijkelijk voorhanden. Van het totaal der gerecupereerde artefacten maken ze 1 tot 2% uit (zie tabel V). Kerfresten uit wommersom zijn zeldzaam in de sectoren 1 en 4, waar ze respectievelijk voor nauwelijks 10,5% en 5,3% vertegenwoordigd zijn. In de sector 5 is de verhouding meer genormaliseerd (20,0%). Deze particulariteit bevestigt ten dele onze hierboven gemaakte veronderstelling dat wommersomtrapezia (in het bijzonder dus rechthoekige trapezia) zelden met kerfhalveringstechniek werden bekomen. In de sector 4 komen twee kerfresten voor uit ftaniet. De lateralisaties van de kerfresten zijn uiteraard nauw gecorreleerd met de lateralisaties van de microlieten; het ruime overwicht van de naar links georiënteerde kerven is treffend. De dimensies van deze artefacten werden niet systematisch nagegaan: de dikte en de breedte lijken evenwel vrij constant; de lengte is variabel tussen 5 mm en 40 mm.

Het overwicht van de proximale op de distale kerfresten is duidelijk in de sectoren 1 en 4. In de sector 5 zijn ze in evenredigheid voorhanden. Er komen slechts enkele dubbele kerfresten voor (b.v.fig.10,25). Een bescheiden aantal vertonen onder de kerf een flexiebreuk. De Krukowskikerfresten (Rozoy, 1978:66) zijn voor 3/4 distaal; er komt één Krukowskikerfrest tegenover breuk voor. Enkele kerfresten werden op werktuigen bekomen of zijn posterieur geretoucheerd. Het betreft doorgaans artefacten waarvan één der boorden een retouche draagt, die evenwel niet zoals bij de Krukowskikerfresten met de kerf aansluit. Enkele zijn met een afknotting geassocieerd. Gepatineerde kerfresten met ongepatineerd breukvlak en door het vuur

gefragmenteerde kerfresten werden, voor zover hun proximaal of distaal karakter niet duidelijk was, bij de fragmentaire kerfresten ondergebracht. Kerfrestschilfers ("écailles de microburin") zijn weinig talrijk. Accidentele "kerfresten" ("accidents de taille des lamelles à bord abattu") zijn enkel in de sectoren 1 en 5 voorhanden. In de sector 4, waar microklingen met afgestompte boord niet voorkomen, ontbreken ze, wat de associatie met deze microlieten bevestigt.

F. Het aardewerk

Een uitvoerige technologische en typologische analyse van deze archaeologica, door F.Janssens, werd als annex opgenomen (annex I).

G. De Faunaresten

Gezien de zuurtegraad van de bodem zijn de faunaresten uiteraard zeer beperkt: "Alleen kleine fragmenten wit verbrand been bleven bewaard. Hiervan konden twee stukken uit aanliggende kwadranten van de sector 1 met zekerheid als atlas en axis van vos gedetermineerd worden. Een proximaal metatarsusfragment van een grote herkauwer uit de sector 5 werd aan hert toegeschreven, rekening houdend met de archeologische context waarin het stuk werd gevonden en in de veronderstelling dat er geen contaminatie met recenter materiaal is gebeurd. Gezien de beperktheid van het staal is het niet mogelijk een gefundeerde paleoëconomische interpretatie te geven". (Determinatie drs. W. Van Neer, wetenschappelijk medewerker, Onderzoeksfonds K.U.Leuven).

HOOFDSTUK IV: Verwerking van de gegevens

A. Het stratigrafisch probleem

Uit het onderzoek naar de verticale verspreiding van de artefacten (hoofdstuk II) is gebleken dat de meerderheid van de artefacten uit de sectoren 1 en 4 zich in de (gedeeltelijk of volledig geremanieerde) A-horizonten van het podzolprofiel schijnen te bevinden. Voor de sector 5 verdient bovendien het belangrijk aantal artefacten uit de B2h-horizont inachtneming. Daar de artefacten voor het absolute merendeel hun horizontale positie behouden hebben, kan men logischerwijze veronderstellen dat de

oorspronkelijke woonniveaus binnen deze verspreidingen te situeren vallen. P.M. Vermeersch (1975, 1976) baseert zich op de biostratigrafische en lithostratigrafische positie van de mesolithische industrieën in zandig België om hun anterioriteit aan het Atlanticum voorop te stellen. Volgens deze auteur zou het Mesolithicum steeds te correleren zijn met het "Sable Dunaire III" van de Formatie van Beerse, gesedimenteerd vanaf de Jonge Dryas tot een nog niet nader bepaalde periode van het Holoceen. Met de aanvang van het Atlanticum zou echter aan de accumulatie van deze zanden een definitief einde gekomen zijn. Reeds in het eerste hoofdstuk hebben we er evenwel op gewezen dat het onverantwoord zou zijn de gepodzoliseerde zanden in hun totaliteit aan een bepaalde stuifzandformatie toe te schrijven. Ongetwijfeld zijn stuifzanden van de Formatie van Beerse in het profiel vertegenwoordigd, maar men mag de mogelijkheid niet uitsluiten dat de top van het pakket van (antropogene?) Subboreale of vroeg-Subatlantische oorsprong zou zijn. Aangezien dergelijke jongere stuifzandformaties, zoals de Formatie van Meer, veelal stuifzand van de Formatie van Beerse herwerken (De Ploey, 1961:69) zal het ook vaak onmogelijk zijn deze formaties sedimentologisch van elkaar te onderscheiden. Voor de datering van ons Mesolithicum stelt dit uiteraard een onoverkomelijk probleem. Indien de hierboven gepreciseerde woonniveaus binnen de zanden van de Formatie van Beerse gesitueerd zijn, moet men een pre-Atlantische datering vooropstellen. Liggen ze echter bovenop de Formatie van Beerse en worden ze door de bovenvermelde jongere stuifzanden afgedekt, dan is een Atlantische of desnoods Subboreale datering aangewezen. Theoretisch mag men ook de mogelijkheid niet uitsluiten dat de woonniveaus binnen de jongere stuifzandformatie zouden besloten liggen, wat een Subboreale of vroeg-Subatlantische datering zou impliceren. Het is duidelijk dat de biostratigrafische en lithostratigrafische positie van de industrie hier voorlopig geen uitkomst biedt bij het zoeken naar de juiste chronologische situering van ons Mesolithicum.

B. De Fysische Analyses

1. **Palynologie**

Het is onmogelijk gebleken de sectoren van Weelde pollenanalytisch te dateren. De meerderheid van de monsters bleken steriel of quasi steriel. Voor zover pollenspectra konden bekomen worden, blijft -gezien de zeer acute mogelijkheid van percolatie- de associatie met de industrie onzeker. Het uitvoerige verslag van de analyse werd als annex opgenomen (annex II).

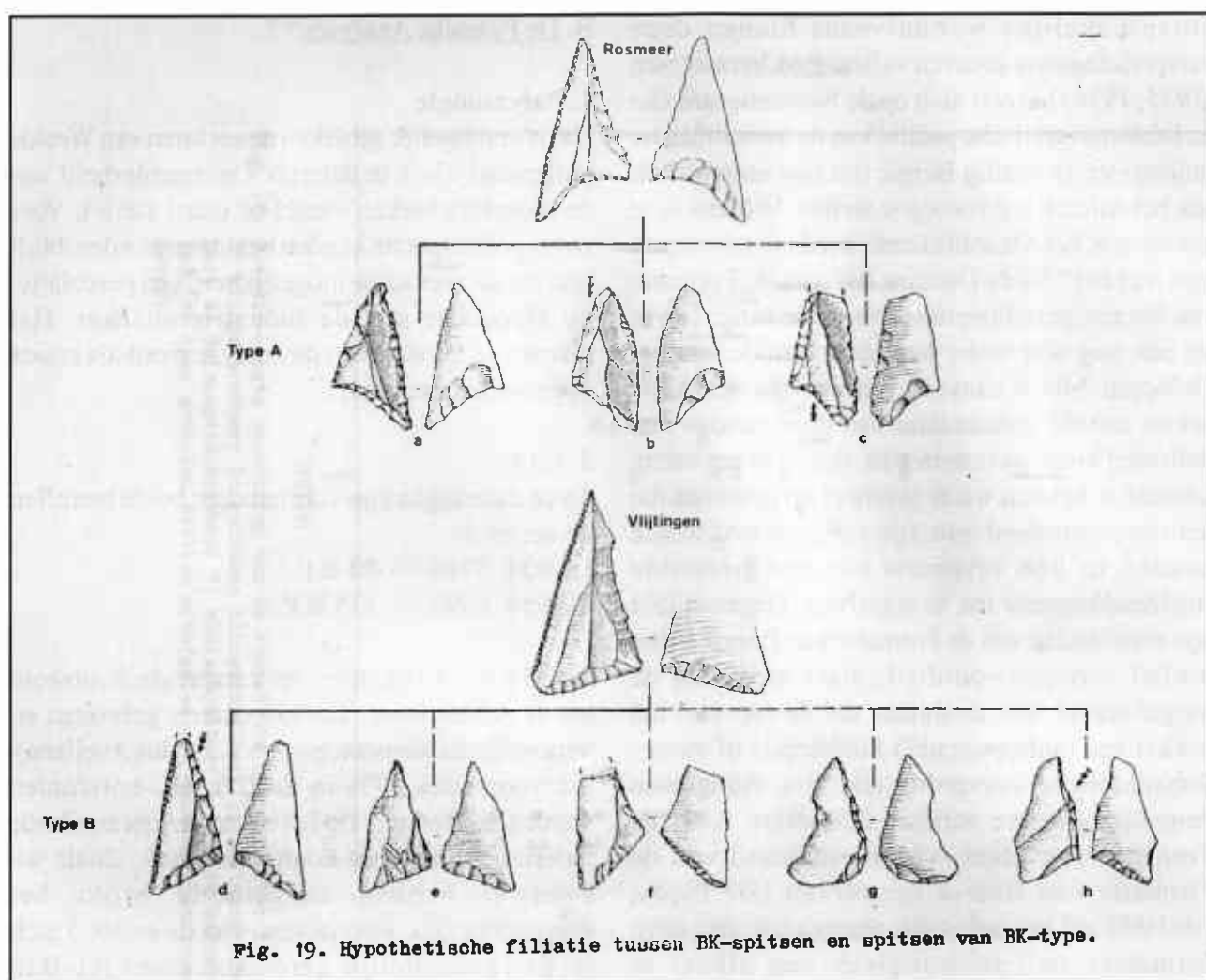
2. **C14**

Twee dateringen zijn voorhanden; beide betreffen de sector 5:

Lv-934 5710 +/- 80 B.P.

Lv-959 6990 +/- 135 B.P.

Lv-934 werd bekomen op verspreide houtskool uit de A2-horizont. Lv-959 dateert gebroken en verkoolde hazelnootschelpjes (*Corylus Avellana*), die voor circa 87% in de B2ir-BC-horizonten werden ingezameld. Op het eerste gezicht zijn beide dateringen uiteraard contradictorisch. Zoals we evenwel hebben aangetoond blijkt het oorspronkelijke woonniveau van de sector 5 zich in de (gedeeltelijk geremanieerde) A1-B2h sequentie van het podzolprofiel te situeren. We willen dan ook niet aan de juistheid van de datering Lv-959 twijfelen, maar de associatie met de industrie lijkt ons lang niet zeker, aangezien de hazelnootschelpjes voor circa 87% beneden deze sequentie werden aangetroffen. Men zou hiertegenover kunnen opwerpen dat deze organische resten in de meer geaëerde middens van de A-horizonten en de B2h zouden zijn afgebroken en enkel in de sterk geconsolideerde B2ir bewaard bleven, ware het niet dat in de A2-B2h sequentie de resterende 13% werden ingezameld. Het zou dan ook niet erg verantwoord zijn deze vroeg-Atlantische datering van de sector 5 zonder ernstig voorbehoud te aanvaarden. Voor de datering op de verspreide houtskool (Lv-934) is de kans op contaminatie uiteraard aanzienlijk. Deze houtskool, die een midden-Atlantische ouderdom aangeeft, is evenwel nauwer dan de nootschelpjes met de industrie geassocieerd, zodat we haar datering zeker niet a priori willen verwerpen.

C. De Typologisch-archeologische benadering

1. **Typologische integriteit van de sectoren**

Deze integriteit betreft hier uitsluitend het lithisch bestanddeel dat op grond van zijn intrinsieke kenmerken aan het Mesolithicum kan worden toegeschreven; het neolithisch aandeel komt later aan bod. De vraag naar een mogelijke vermenging van archeologisch materiaal uit diverse periodes dient zeker voor mesolithische openluchtnederzettingen op zandgronden steeds zeer acuut gesteld (zie Rozoy, 1978: 79-82). Men houde er immers rekening mee dat, zeker voor Weelde, het bodemoppervlak gedurende verscheidene duizenden jaren ongewijzigd kan zijn gebleven. Dit zou tot gevolg hebben dat alle archeologische resten die binnen deze tijdsperiode op het site zijn achtergelaten, met inachtneming

van een zekere verticale verspreiding, binnen eenzelfde niveau besloten liggen (in casu de A-horizonten van de podzol; voor de sector 5 de B2h inbegrepen). Stratigrafisch zou het dus uitgesloten zijn verschillende occupatiefazen te onderscheiden. Nu is de typologische samenstelling van het werktuigenbestand in de verschillende sectoren eerder onverwacht, vooral wat de microlieten betreft (zie verder). Gezien de onregelmatige horizontale verspreiding van de artefacten in de sectoren 1 en 4 zou een culturele of chronologische vermenging dan ook lang niet onwaarschijnlijk zijn. De concentratie van lithica in de sector 5 is daarentegen bijzonder afgeijnd en beantwoordt allicht aan één en dezelfde (continue?) occupatie van het site. Aangezien nu de algemene typologische samenstelling van het homogeen geacht ensemble uit de sector 5 nagenoeg

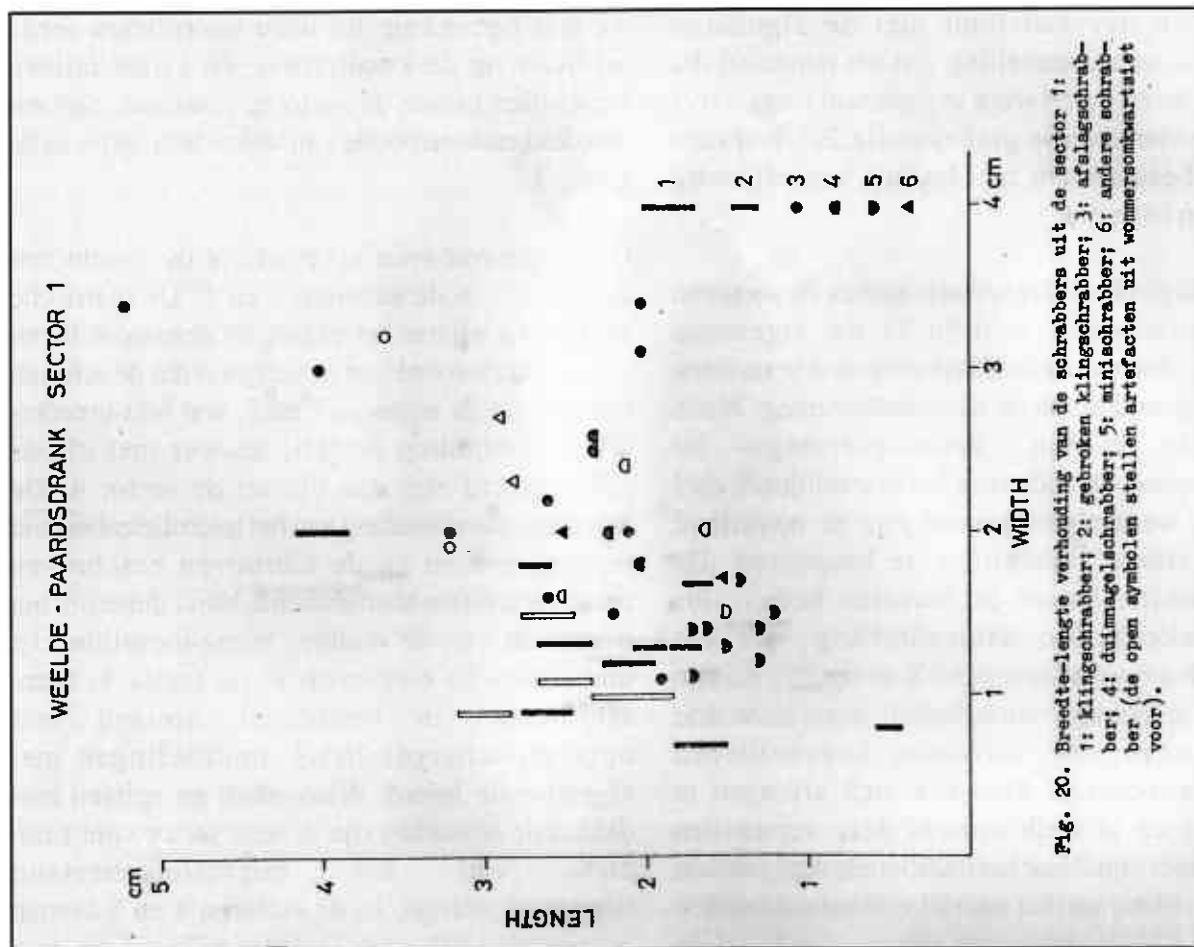
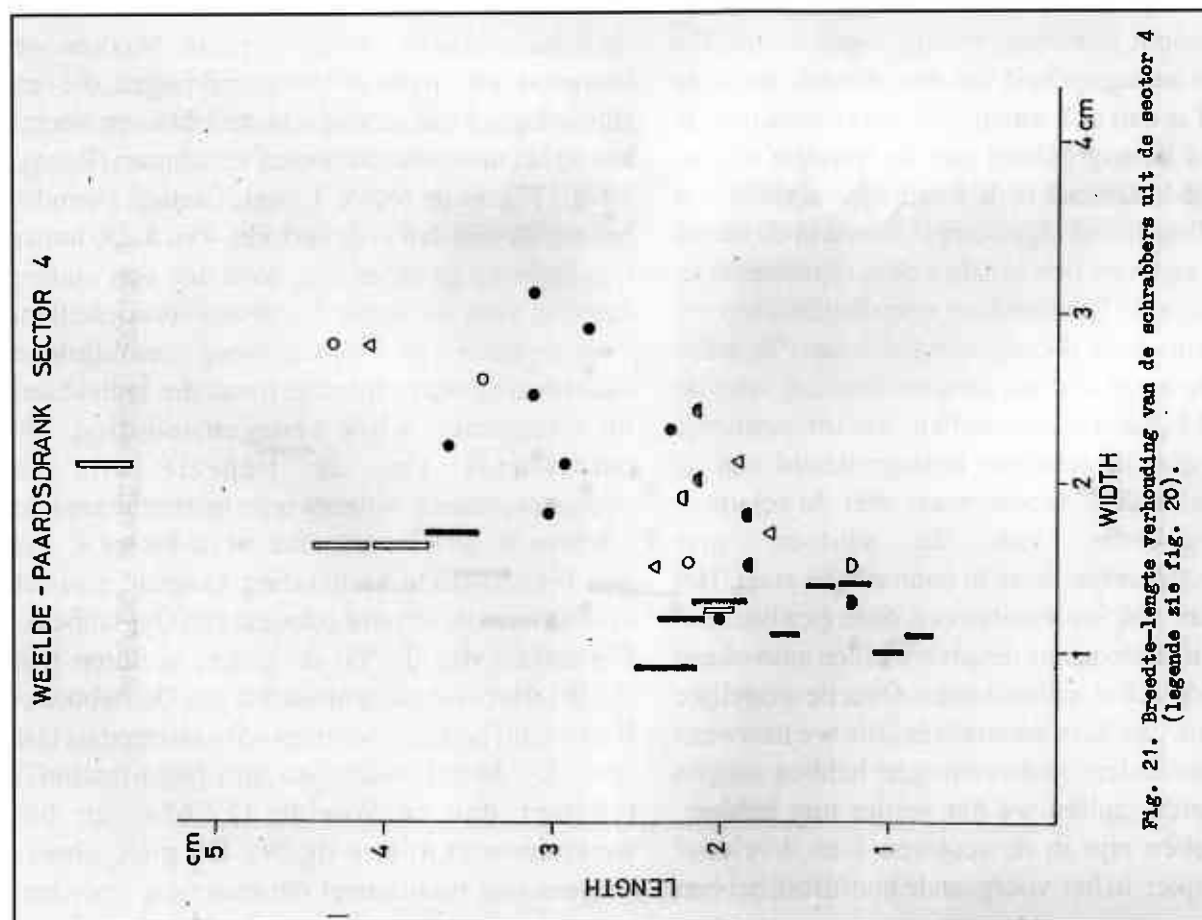
volkomen overeenstemt met de algemene typologische samenstelling van het materiaal dat in de sectoren 1 en 4 werd ingezameld (verg. tabel V en de cumulatieve grafieken fig.29), kan men tot het bestaan van typologisch vergelijkbare entiteiten besluiten.

2. Typologische differentiatie tussen de sectoren

Zoals hierboven gesteld is de algemene samenstelling van de industrie voor de drie sectoren nagenoeg volkomen in overeenstemming. Noch voor de kernen, kernverversings- en debitageprodukten als voor het macrolithisch deel van het werktuigenbestand zijn er opvallend significatieve verschillen te bespeuren. De differentiatie tussen de sectoren betreft dus hoofdzakelijk de samenstelling van het microlietenbestand (zie tabel X en fig.29). Zo zijn de spitsen met ongeretoucheerde basis in de drie sectoren in vrij variabele hoeveelheden vertegenwoordigd. Men kan zich afvragen in hoeverre en in welk opzicht deze verschillen significant zijn. Naar het traditionele denkpatroon inzake evolutie van het microlietenbestand (zie b.v. Rozoy, 1976) worden deze spitsen in industrieën rijk aan trapezia en Montbaniklingen geacht tot een absoluut minimum te zijn gereduceerd. De relatieve belangrijkheid van deze microlieten in de sector 4 is dan ook moeilijk te verzoenen met de relatieve belangrijkheid van de trapezia aldaar. Opvallend anomaal is de totale afwezigheid van microklingen met afgestompte boord in de sector 4. In de sectoren 1 en 5 maken deze microlieten na de trapezia de belangrijkste microlietencategorie uit. Traditioneel doordenkend zou men op basis van deze anomalie een jongere datering voor de sector 4 kunnen vooropstellen, wat uiteraard wel strookt met de relatieve belangrijkheid van de trapezia in deze sector, maar met de relatieve belangrijkheid van de spitsen met ongeretoucheerde basis in contradictie staat. Het blijkt dan ook onverantwoord deze (traditioneel gezien) inconsequente detailverschillen individueel chronologisch te willen duiden. Over de mogelijke betekenis van deze anomalieën, die we trouwens ook voor andere nederzettingen hebben mogen constateren, zullen we het verder nog hebben. Driehoeken zijn in de sectoren 1 en 4 relatief belangrijker. In het voorgaande hoofdstuk hebben

we met betrekking tot deze microlieten reeds expliciet op de kwalitatieve en kwantitatieve verschillen tussen de sectoren gewezen. Spitsen met dekkende retouche zijn enkel belangrijk in de sector 1.

Daartegenover staat het relatieve overwicht van de trapezia in de sectoren 4 en 5. De metrische analyse die wij met betrekking tot deze microlieten hebben uitgevoerd laat uitschijnen dat de schuine trapezia uit de sectoren 1 en 5, wat hun breedte-dikte verhouding betreft, nauwer met elkaar geassocieerd zijn dan die uit de sector 4. De algemene samenstelling van het microlietenbestand inachtgenomen en de hierboven beschreven detailverschillen abstraherend, blijkt duidelijk het overwicht van de oudere, vroeg-mesolithische microlithische elementen in de sector 1. Deze artefacten (in hoofdzaak spitsen met ongeretoucheerde basis, microklingen met afgestompte boord, driehoeken en spitsen met dekkende retouche) zijn in deze sector voor ruim 50% van het microlietenbestand vertegenwoordigd. In de sectoren 4 en 5 komen ze voor circa 30% voor. De belangrijkheid van deze microlieten is uiteraard omgekeerd evenredig met de belangrijkheid van de trapezia. Merken we trouwens ook op dat de Montbaniklingen, die een chronologisch indicatieve waarde hebben en slechts laat op het mesolithische toneel verschijnen (Rozoy, 1978:177), in de sector 1 (significatief?) minder belangrijk zijn dan in de sectoren 4 en 5. Op louter typologische gronden zou men dus een oudere datering voor de sector 1 kunnen vooropstellen. In de sectoren 4 en 5 zijn de vroeg-mesolithische elementen op een evenredige (maar dus individueel inconsequente) wijze vertegenwoordigd. De percentages van de trapezia zijn in overeenstemming. Volgens onze metrische analyse schijnen de schuine trapezia uit de sector 4, wat hun breedte-dikte verhouding aangaat, nauwer verwant met de schuine trapezia van Opglabbeek-Ruiterskuil dan die uit de andere sectoren (zie fig.30). Het microlietenbestand van Opglabbeek-Ruiterskuil bestaat voor ruim 85% uit trapezia (zie tabel X). Montbaniklingen zijn (significatief?) talrijker dan te Weelde (22,6% van het werktuigentotaal) (zie fig.29). Dit pleit, alweer volgens ons traditioneel denkpatroon, voor een

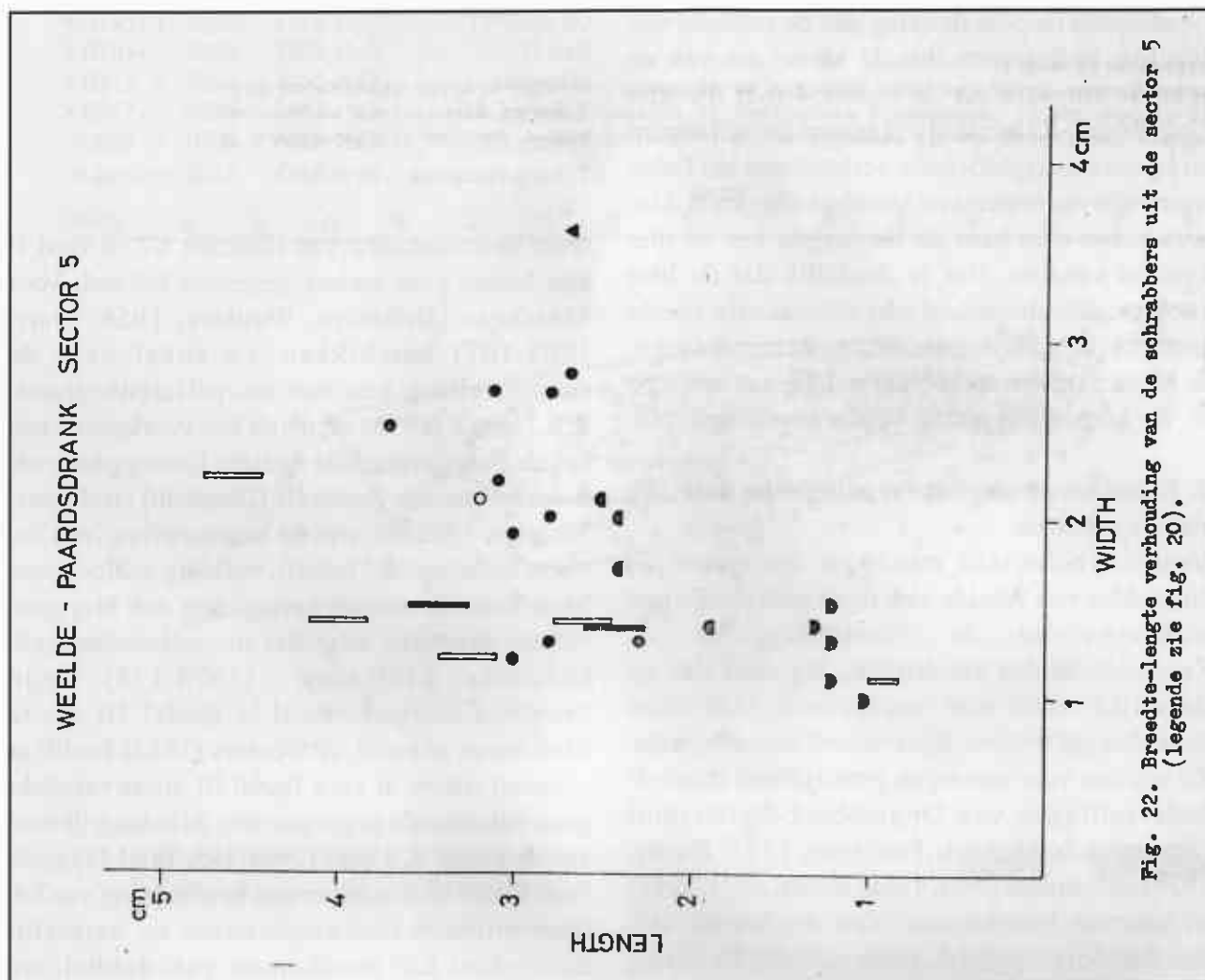

Fig. 22. Breedte-lengte verhouding van de schrabbars uit de sector 5 (legende zie fig. 20).

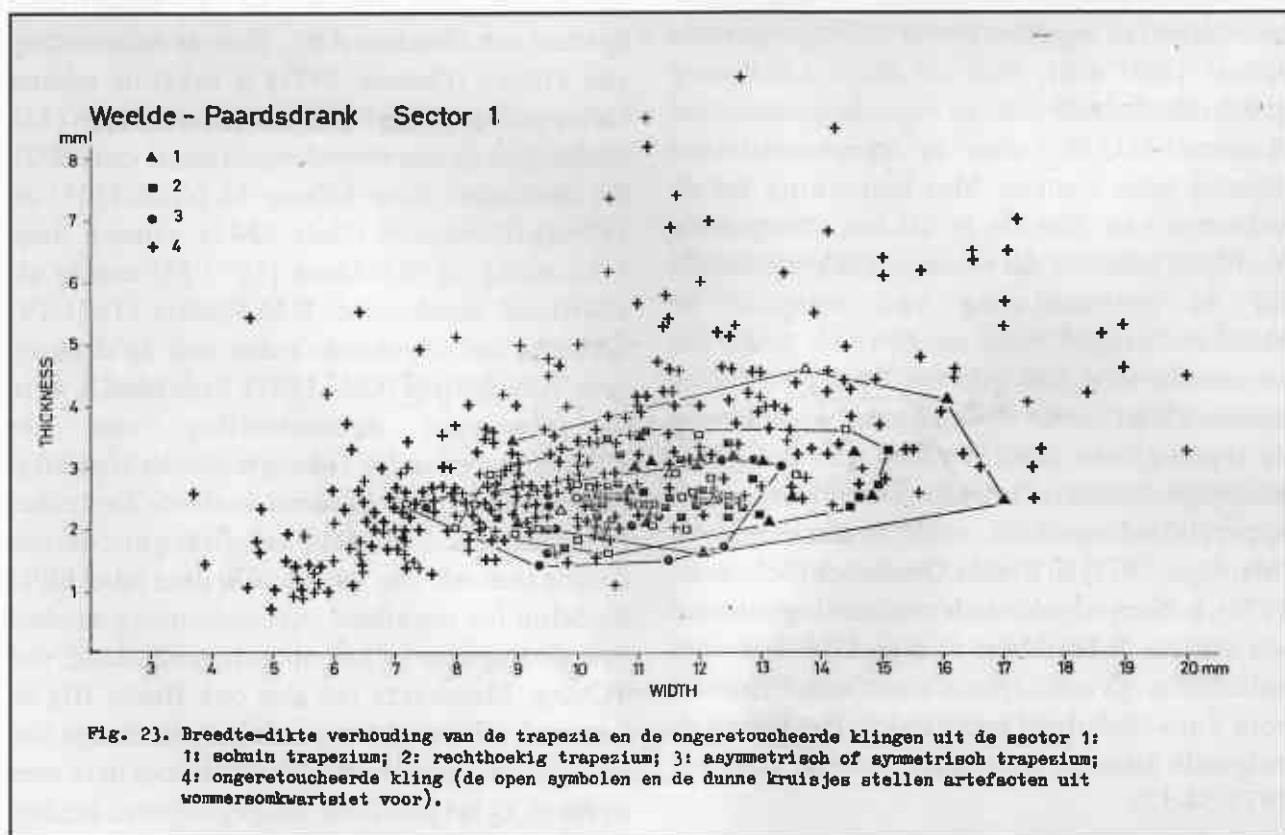

Fig. 23. Breedte-dikte verhouding van de trapezia en de ongeretoucheerde klingen uit de sector 1: 1: schuin trapezium; 2: rechthoekig trapezium; 3: asymmetrisch of symmetrisch trapezium; 4: ongeretoucheerde kling (de open symbolen en de dunne kruisjes stellen artefacten uit wommersomkwartsiet voor).

typologisch jongere datering dan de sectoren van Weelde. Indien men dus de associatie van de schuine trapezia uit de sector 4 met die van Opglabbeek-Ruiterskuil in aanmerking wil nemen en bovendien significantie verleent aan het lichte overwicht van trapezia en Montbaniklingen in deze sector, zou men hem als de jongste van de drie kunnen aanzien. Het is duidelijk dat de hier voorgestelde chronologische classificatie van de sectoren (in het bijzonder die van de sector 4 t.o.v. de sector 5) uiterst speculatief en lang niet bewezen is. We komen ook hierop verder nog terug.

3. Relatieve en absolute typologische datering van de sectoren

Vanuit typologisch standpunt integreren de ensembles van Weelde zich in de industrieën met trapezia van de Noordbelgische en Zuidnederlandse zandstreek. De sites die op degelijke wijze zijn opgegraven, laat staan gepubliceerd werden, zijn evenwel zeer zeldzaam. Zo werden voor ons eigen grondgebied enkel de nederzettingen van Opglabbeek-Ruiterskuil (Vermeersch, Munaut, Paulissen, 1974; Rozoy, 1978) en Lommel (Narr, 1968; Rozoy, 1971, 1978) in extenso beschreven. Van dit laatste site weerhielden we enkel de kleine collectie Destexhe, betrekkelijk arm aan werktuigen (93 waarvan 77 microlieten) en ingezameld over een vrij uitgestrekt areaal (200 m²). Van de door J.G.Rozoy geïndividualiseerde serie uit wommersomkwartsiet (Lommel-G.Q.W.) staat de representativiteit immers zeer wankel. Met betrekking tot de industrie van Weelde is uit het voorgaande hoofdstuk gebleken dat wommersom preferentieel bij de vervaardiging van trapezia en Montbaniklingen werd aangewend, zodat het onverantwoord zou zijn uit de typologische samenstelling van de werktuigen uit wommersom de typologische samenstelling van het ganse werktuigenbestand af te leiden. De talrijke kleinere oppervlakteensembles, zoals Dilsen-Kruisven (Mardaga, 1975) en Brecht-Overbroek (Scheltens, 1976), hebben onvoldoende materiaal opgeleverd om statistisch bruikbaar te zijn. C14-data voor industrieën rijk aan trapezia waren voordien enkel voor Zuid-Nederland voorhanden. Het betreft de volgende sites en dateringen (Mook, Lanting, 1977:34-35).

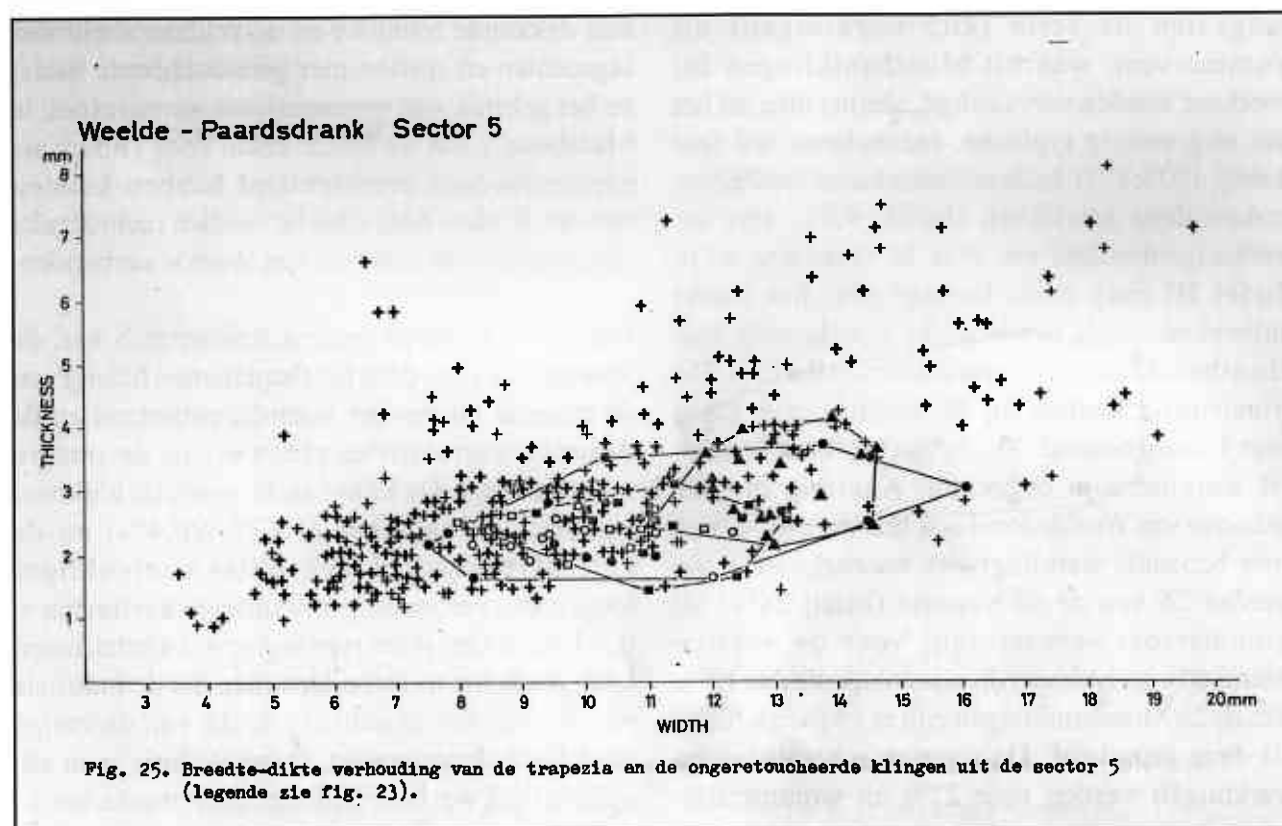
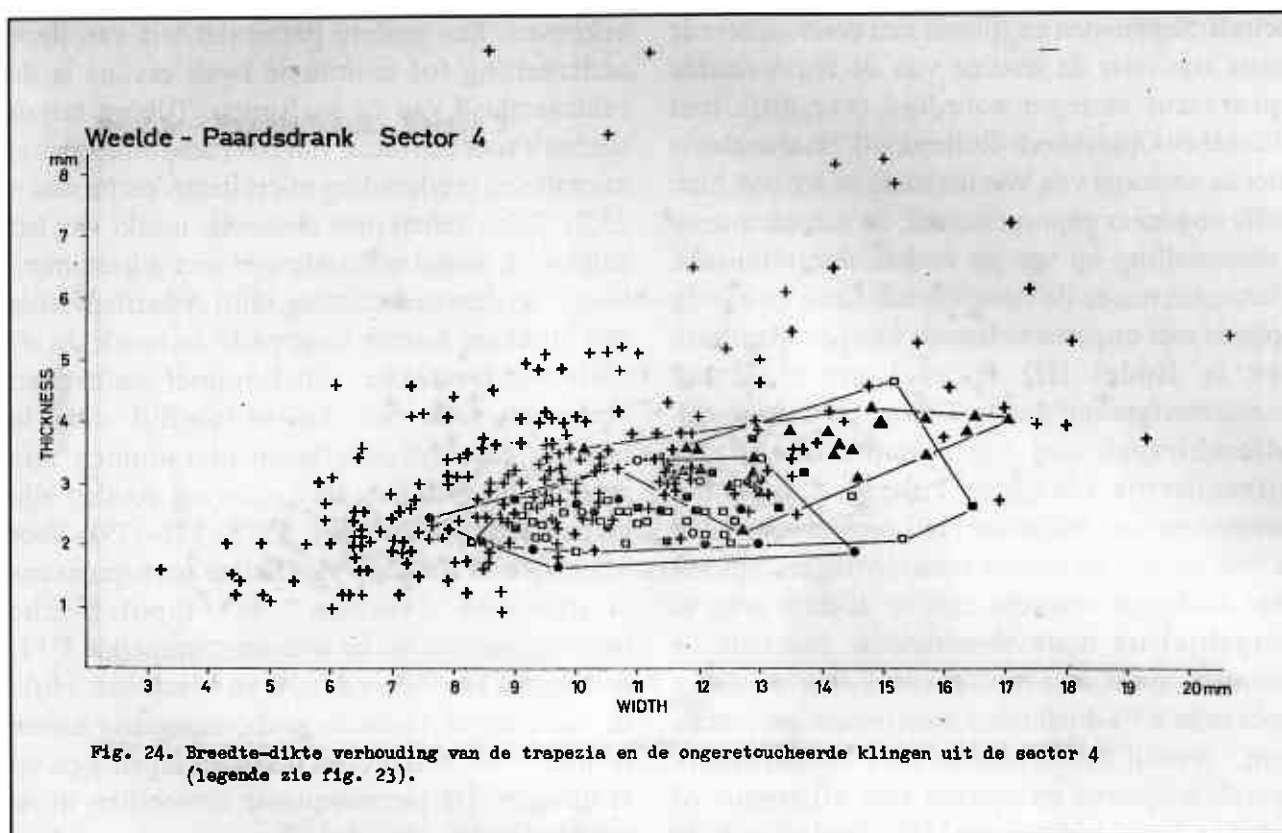
Oirschot VI	GrN-6475	7095	+/-145B.P.
Best II	GrN-6085	6980	+/-105B.P.
Maarheze	GrN-2446	6230	+/-115B.P.
Tilburg-Labé	GrN-1597	6500	+/-120B.P.
Tilburg 35	GrN-4205	4070	+/-85B.P.
Tilburg-Pompstok	GrN-2443	3820	+/-75B.P.

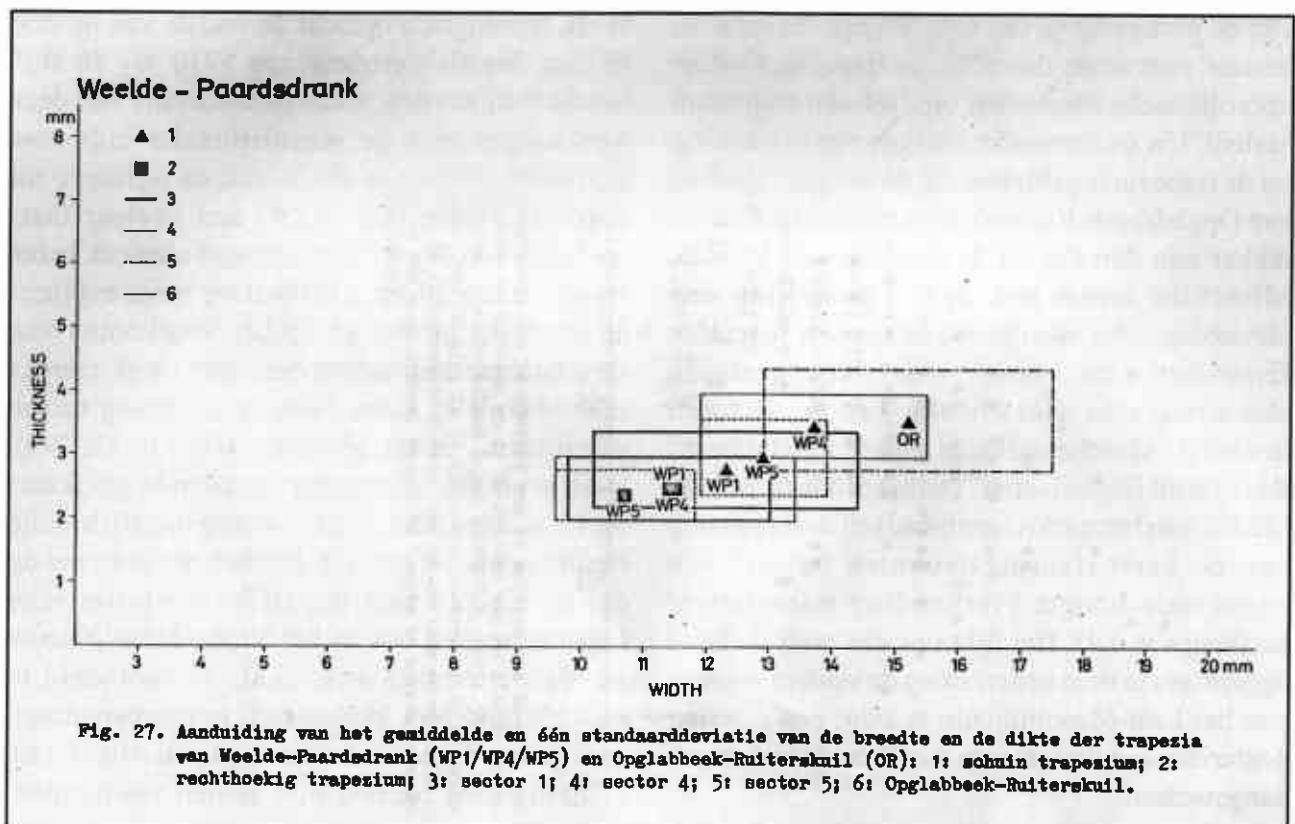
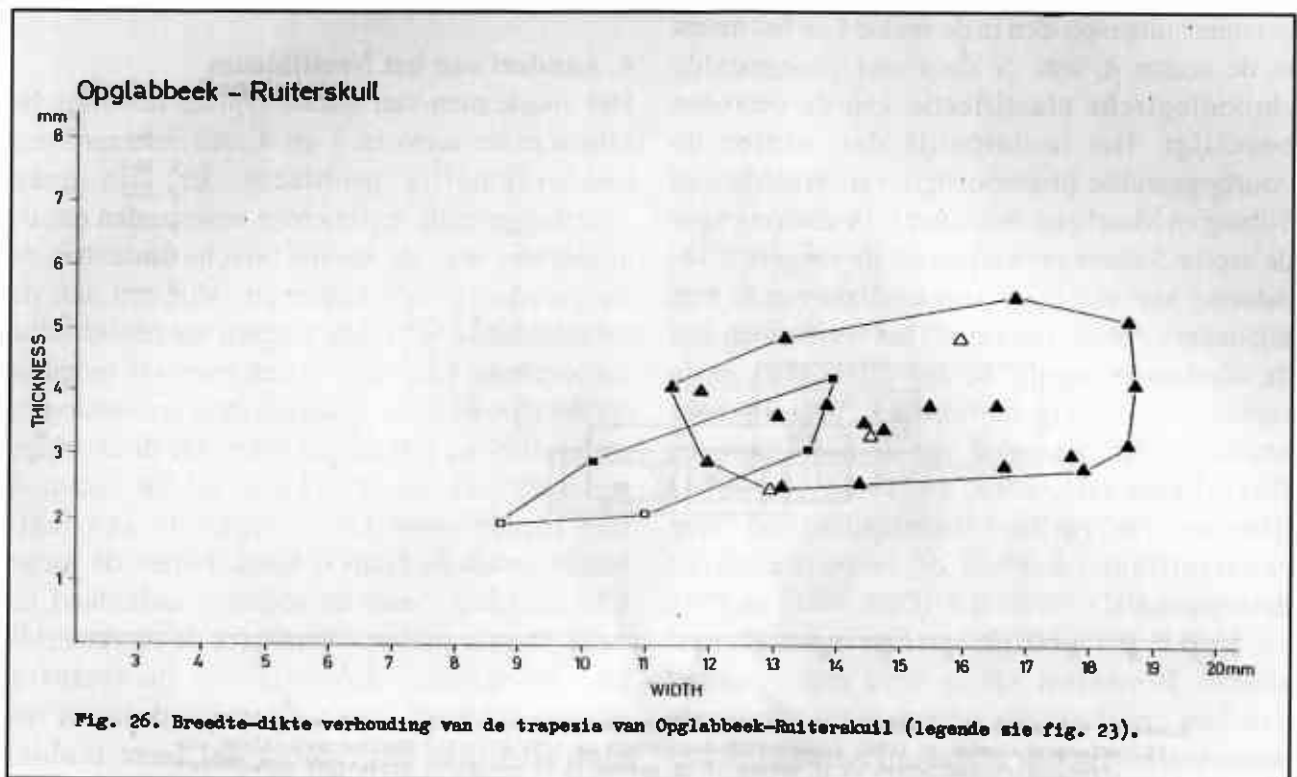
Over de industrieën van Oirschot VI en Best II zijn helaas geen nadere gegevens bekend. Voor Maarheze (Bohmers, Wouters, 1956; Narr, 1968:107) beschikken we enkel over de samenstelling van het microlietenbestand. R.R.Newell (1975) vermeldt het voorkomen van enkele bandkeramische spitsen. De ongedateerde nederzetting van Budel III (Dorplein) (Bohmers, Wouters, 1956) is, wat de samenstelling van het microlietenbestand betreft, volledig analoog met Maarheze. De auteurs verstrekken ook hier geen nadere gegevens over het microlietenbestand. Volgens J.G.Rozoy (1978:178) zijn Montbaniklingen zowel te Budel III als te Maarheze afwezig. A.Wouters (1954) beeldt er evenwel enkele af voor Budel III, maar verstrekt geen bijkomende gegevens over de belangrijkheid van de groep. K.J.Narr (1968:105, Tafel 31) geeft voor Budel III een algemene beschrijving van het microlithisch instrumentarium en vermeldt bovendien het voorkomen van dubbel- en cirkelschrabbers alsook van "asymmetrische Spitzen von Omalien-Art". Voor de nederzetting van Tilburg (Peeters, 1971) is enkel de relatief kleine collectie Hendriks/Peeters beschreven (428 werktuigen op een verondersteld totaal van 3000). De dateringen voor Tilburg 35 (GrN-4205) en Tilburg-Pompstok (GrN-2443) worden door J.N.Lanting en W.G.Mook (1977:35) terecht als afwijkend beschouwd. R.M.Peeters (1971:19) verwerpt om ongekende reden ook de datering voor Tilburg-Labé (GrN-1597). In de tabel X werd de algemene samenstelling van het microlietenbestand te Tilburg (collectie Hendriks/Peeters), Maarheze, Lommel (collectie Destexhe) en Opglabbeek-Ruiterskuil vergeleken met die van de drie sectoren van Weelde. Uit deze tabel blijkt duidelijk het opvallend overeenkomstig aandeel van de trapezia in het microlietenbestand van Tilburg, Maarheze (en dus ook Budel III) en Lommel. Uiteraard stemt ook het percentage van de oudere microlithische elementen voor deze sites overeen, zij het enkel wat hun gegroepeerd aandeel

betreft. Segmenten en spitsen met geretoucheerde basis zijn naar de traditie van de regio slechts spaarzaam vertegenwoordigd (vergelijk met Weelde en Opglabbeek-Ruiterskuil). Naar analogie met de sectoren van Weelde merken we ook hier, zelfs nog meer geprononceerd, de inconsequente samenstelling op van de oudere microlithische elementen tussen de verschillende sites. Zo zijn de spitsen met ongeretoucheerde basis te Maarheze (en te Budel III) in veel groter getale vertegenwoordigd dan te Tilburg en te Lommel. Microklingen met afgestompte boord zijn uitzonderlijk talrijk te Tilburg, terwijl het percentage aan driehoeken te Lommel afwijkend is van dit van de andere nederzettingen. Spitsen met dekkende retouche zijn op al deze sites in vergelijkbare mate voorhanden. Merken we evenwel op dat deze laatste microlieten te Tilburg voor ruim 60% driehoeken met dekkende retouche zijn, terwijl op de andere sites hoofdzakelijk marebladspitsen en spitsen met afgeronde of schuine basis voorkomen. Het aandeel van de Montbaniklingen in het werktuigenbestand is enkel voor Tilburg en Lommel bekend. De opgraving van Destexhe heeft geen enkel Montbaniëlement opgeleverd. Deze afwezigheid is blijkbaar niet te verklaren door een localisatie van deze artefacten buiten het (toch al ruime) opgegraven terrein, aangezien de serie (405 werktuigen) uit wommersom, waaruit Montbaniklingen bij voorkeur werden vervaardigd, slechts drie, zij het dan nog weinig typische, exemplaren telt (zie Rozoy, 1978:177). In de collectie Hendriks/Peeters maken deze artefacten slechts 6,8% van het werktuigenbestand uit. Ook te Maarheze en te Budel III mag men, hoewel niet het totaal ontbreken, toch het beperkt voorkomen van Montbaniklingen veronderstellen. De grondstofverhouding bij de werktuigen is enkel voor Tilburg bekend: 23,1% van het totaal werden uit wommersom bekomen. Analooq met de industrie van Weelde werd ook hier deze grondstof voor bepaalde werktuigtypes voorbehouden. Zo werden 26 van de 68 trapezia (hetzij 38%) uit wommersom vervaardigd. Voor de overige microliettypes bedraagt dit percentage slechts 13%. Van de 29 Montbaniklingen zijn er 15 (hetzij 52%) uit deze grondstof. De overige macrolithische werktuigen werden voor 21% uit wommersom

bekomen. Een andere particulariteit van deze nederzetting (of tenminste twee ervan) is de zeldzaamheid van de kerfresten. Tilburg telt er slechts 9 voor een totaal van 209 (determineerbare) microlieten (verhouding microlieten/kerfresten = 23,2). Zelfs indien men abstractie maakt van het belangrijk aantal microklingen met afgestompte boord van deze nederzetting, blijft de kerfhalvering een blijkbaar weinig toegepaste techniek. In de collectie Destexhe van Lommel ontbreken kerfresten. Ook hier valt het moeilijk stand te houden dat deze artefacten niet zouden zijn ingezameld of buiten de opgraving zouden zijn gelocaliseerd (zie Rozoy, 1978: 178-179). Voor Maarheze en Budel III zijn helaas geen gegevens voorhanden. Gezien de typologische overeenkomsten en de overeenstemmende C14-dateringen van Tilburg-Labé en Maarheze, blijkt de culturele en chronologische associatie tussen de hierboven beschreven nederzettingen zich op te dringen. De inconsequente verschillen in de typologische samenstelling van de oudere microliettypes, die we reeds voor de sectoren van Weelde hadden vastgesteld, lijken ons dan ook eerder functioneel (seizoengebonden?), subcultureel (familiaal?) of desnoods toevallig van aard. Op basis van de overeenkomsten in het microlietenbestand (o.a. het voorkomen van spitsen met dekkende retouche en de zeldzaamheid van segmenten en spitsen met geretoucheerde basis) en het gebruik van wommersomkwartsiet (ook te Maarheze?), dat we helaas enkel voor Tilburg als geprononceerd preferentieel hebben kunnen nagaan, blijken deze sites bovendien rechtstreeks cultureel met de sectoren van Weelde verbonden.

Deze drie sectoren onderscheiden zich van de voorgaande sites door het toegenomen belang van de trapezia binnen het microlietenbestand en de daarmee correlatieve afname van de oudere microliettypes. De Montbaniklingen zijn blijkbaar significant talrijker (15,2%-20,4%) en de kerfhalveringstechniek blijkt veelvuldiger toegepast (verhouding microlieten/kerfresten = 0,7-1,6). Enkel deze typologische vaststellingen laten reeds toe te veronderstellen dat de industrie van Weelde een evolutie t.o.v. die van de vorige sites heeft doorgemaakt. Deze evolutie is in elk opzicht (ook wat betreft de kerfhalveringstechniek)

het minst uitgesproken in de sector 1 en het meest in de sector 4, wat de door ons voorgestelde chronologische classificatie van de sectoren bevestigt. Het is duidelijk dat, gezien de vooropgestelde posterioriteit van Weelde aan Tilburg en Maarheze, de oudere C14-datering voor de sector 5 dient verworpen en de jongere C14-datering heel wat meer aanvaardbaar wordt. Een bijzondere opmerking betreft het voorkomen van de afgeknotte ongelijkbenige driehoeken in de sector 1 (zie vorig hoofdstuk). Vergelijkbare artefacten zijn ons enkel van de nederzettingen Haagakkers (Heesters, 1971) en Nijnsel II (Heesters, 1967) in Zuid-Nederland bekend. Deze nederzettingen hebben de respectievelijke dateringen 8075 +/- 80 B.P. (GrN-6840) en 7785 +/- 50 B.P. (GrN-6076), wat hen in het Boreaal situeert. Bovendien zijn op deze sites op grond van hun typologische samenstelling (trapezia ontbreken of zijn zeer zeldzaam) bezwaarlijk met de ensembles van Weelde te associëren. Ook hieruit blijkt weer de betrekkelijkheid van het "système du fossile directeur unique" (zie Rozoy, 1978:21). Het voorkomen van deze zeer gekarakteriseerde microlieten in laat-mesolithische context te Weelde blijft enerzijds enigmatisch, maar bevestigt anderzijds weerom de culturele verwantschap met de Zuidnederlandse sites. Het microlietenbestand van de nederzetting van Opglabbeek-Ruiterskuil bestaat voor meer dan 85% uit trapezia. Oudere microlithische elementen zijn tot een minimum herleid. Uit de metrische analyse met betrekking tot de trapezia is gebleken dat de schuine trapezia van Opglabbeek-Ruiterskuil gemiddeld breder en dikker zijn dan die uit de sectoren van Weelde. Misschien houdt ook deze vaststelling een chronologische waarde in, aangezien hetzelfde fenomeen de door ons voorgestelde chronologische classificatie van de sectoren bevestigt. Montbaniklingen zijn te Opglabbeek-Ruiterskuil (significatief?) talrijker dan te Weelde (22,6% van het werktuigentotaal) en de toepassing van de kerfhalveringstechniek bereikt een ongekende hoogte (verhouding microlieten/kerfresten = 0,4). Het lijkt ons dus voor de hand liggend om in deze nederzetting de verdere evolutie van het Laat-Mesolithicum te zien; een datering posterieur aan de sectoren van Weelde is dan ook aangewezen.

4. Aandeel van het Neolithicum

Het voorkomen van enkele typisch neolithische lithica in de sectoren 1 en 4 stelt uiteraard een onoverkomelijk probleem. Er zijn geen doorslaggevende argumenten voorhanden om de associatie met de mesolithische industrie te aanvaarden of te verwerpen. Van een aan de mesolithische occupatie posterieure neolithische herbezetting van het site kan evenwel moeilijk sprake zijn. Blijft de vraag hoe deze archaeologica op het site zijn terecht gekomen. De driehoekige pijlpunt met concave basis uit de sector 4 (fig.15,25) hoort ten vroegste in een laat-bandkeramische context thuis. Indien de jonge C14-datering voor de sector 5 inderdaad de mesolithische industrie betreft (en de voorgestelde chronologische sequentie van de sectoren gelimiteerd blijft, wat waarschijnlijk is), is het uiteraard niet uitgesloten dat onze mobiel veronderstelde mesolitiekers hem rechtstreeks of onrechtstreeks van laat-bandkeramische landbouwers, Rössenlieden of zelfs midden-neolithische immigranten zouden hebben bekomen. De spitskling (fig.10,28) en misschien ook de grote afslagschrabber (hoefschrabber?) van de fig.7,12 uit de sector 1 horen blijkbaar in een midden-neolithische context thuis. De sector 1 lijkt evenwel in elk typologisch opzicht de oudste van de drie en kan dus als anterieur aan 5710 +/- 80 B.P. beschouwd worden, zodat de associatie van deze werktuigen met de mesolithische industrie bijzonder onzeker is. Zo is ook de pijlsnede uit dezelfde sector (fig.10,29) een veeleer laat-neolithisch en dus wellicht intrusief element. In het voorgaande hoofdstuk hebben we reeds expliciet de aandacht gevestigd op het voorkomen van verscheidene klingschrabbers met zwak convex schrabhoofd en soms hoekige overgang tussen schrabhoofd en klingboorden (fig.7,6; 12, 7-9). Deze schrabbers vertonen opvallende gelijkenis met schrabbers uit vroeg-neolithische bandkeramische context. Merken we evenwel op dat artefacten met dezelfde morfologische karakteristieken ook in het Vroeg-Mesolithicum vertegenwoordigd zijn, zoals bijvoorbeeld te Schulen (Lauwers, Vermeersch, in voorbereiding), en bovendien ook in epipaleolithische (Tjongeriaan) context niet zelden voorkomen,

zodat het onklaar is of deze schrabbers een vroeg-neolithische beïnvloeding dan wel een epipaleolithische traditie evoceren. Een ander probleem stellen de spitsen van BK-type (fig.19). Deze microlieten zijn op eerder bescheiden wijze in de drie sectoren van Weelde vertegenwoordigd. De aard van de bandkeramische spitsen van Maarheze (Newell, 1975) is ons onbekend; de artefacten zijn immers noch beschreven, noch in tekening gepubliceerd. J.G.Rozoy (1978:177) vermeldt voor Lommel (collectie Destexhe) het voorkomen van een tweetal “armatures à retouches inverses plates”. Van deze spitsen zijn geen afbeeldingen voorhanden. Wat dezelfde auteur (1978: Pl.23, 30-37) als “armatures à retouches inverses plates” voor Lommel-G.Q.W. afbeeldt heeft alleszins weinig uitstaans met de door ons geïndividualiseerde spitstypes (tenzij nr.37 en misschien nr.31); het betreft in hoofdzaak trapezia met een vlakke ventrale retouche van de korte afknotting. K.J.Narr (1968:81, Tafel 27, 86/99-100) vermeldt voor Lommel, Station 1 (“Blokwater”/Zinkfabriek) het voorkomen van “asymmetrische Spitzen von Omalien-Art”. Volgens dezelfde auteur (1968:105, Tafel 31, 77) zijn dergelijke spitsen ook te Budel III voorhanden. Voor één van die spitsen uit Lommel (Tafel 27, 99) en voor het afgebeelde exemplaar uit Budel is de morfologische en technologische associatie met de spitsen van het type A uit Weelde blijkbaar voor de hand liggend. De lateralisatie van deze artefacten is trouwens, net zoals te Weelde, tegengesteld aan de doorsnee-lateralisatie van de microlieten op deze sites. Reeds in het vorige hoofdstuk menen we op overtuigende wijze de verwantschap van de spitsen van BK-type met de BK-spitsen te hebben aangetoond. Hoewel de onderscheiden vertegenwoordigers van onze types A en B voldoende attributen gemeen hebben om de associatie uit te drukken, achten we ze morfologisch en technologisch toch te gevarieerd om binnen de inventaris autonome microlithische types te constitueren. Het ligt dan ook niet erg voor de hand deze artefacten als derivaten van driehoeken of trapezia, die op zichzelf autonome types voorstellen, te beschouwen. Bovendien schijnt de consequent afwijkende lateralisatie van de spitsen van het type A t.o.v. het microlietenbestand een vreemde invloed te

reflecteren. Wat ons betreft, zijn deze spitsen dus rechtstreeks of onrechtstreeks (via intermediaire prototypes als a en d) op vroeg-neolithische bandkeramische voorbeelden geïnspireerd. Het betreft evenwel ook niet meer dan een inspiratieve overname; het mesolithisch normensysteem blijft gewaarborgd: de spitsen zijn zowel qua afmetingen (nauw samenhangend met de debitage-traditie) als technologisch (afwezigheid getande retouche, gelocaliseerde ventrale retouche bij het type A) in het microlithisch instrumentarium geïntegreerd. Het ligt voor de hand dat een dergelijke beïnvloeding een gelijktijdigheid of posterioriteit van de sectoren van Weelde aan de Bandkeramiek veronderstelt, wat uiteraard geenszins met de door ons vooropgestelde chronologie in tegenspraak is. Rest ons tenslotte nog het problematisch voorkomen van concentraties aan potscherven in de sector 4. Stratigrafisch zijn geen doorslaggevende argumenten voorhanden om de associatie met de mesolithische industrie te bepleiten. We hebben er evenwel reeds op gewezen dat de concentraties aan potscherven schijnen besloten te liggen in (op de verspreidingsplannen slechts gedeeltelijk geregistreerde) concentraties van lithisch materiaal, wat uiteraard op het samenhangen kan wijzen. Op typologische of technologische basis is het bovendien onmogelijk gebleken de potscherven aan een van de gekende regionale neolithische culturen toe te schrijven (zie annex I). Een gelijkaardig probleem stelt zich voor het laat-Preboreale (!) site van l'Ourleine te Theux (Provincie Luik). J. en P.Lausberg-Miny en L.Pirnay (1980) vermelden er het voorkomen van potscherven, blijkbaar in een onverstoord midden en, net zoals te Weelde, in nauwe associatie met de mesolithische industrie. Ook hier was het niet mogelijk deze scherven typologisch of technologisch thuis te brengen. We mogen dus de mogelijkheid niet uitsluiten dat de fabricatie van aardewerk, zij het op zeer bescheiden wijze, reeds vanaf het Vroeg-Mesolithicum geëxpliciteerd werd. Het voorkomen van deze scherven, en zelfs de mogelijke associatie ervan met de industrie, is dus geen directe aanwijzing om de contemporaneïteit met het Neolithicum voorop te stellen.

5. Structuur en betekenis van de sectoren

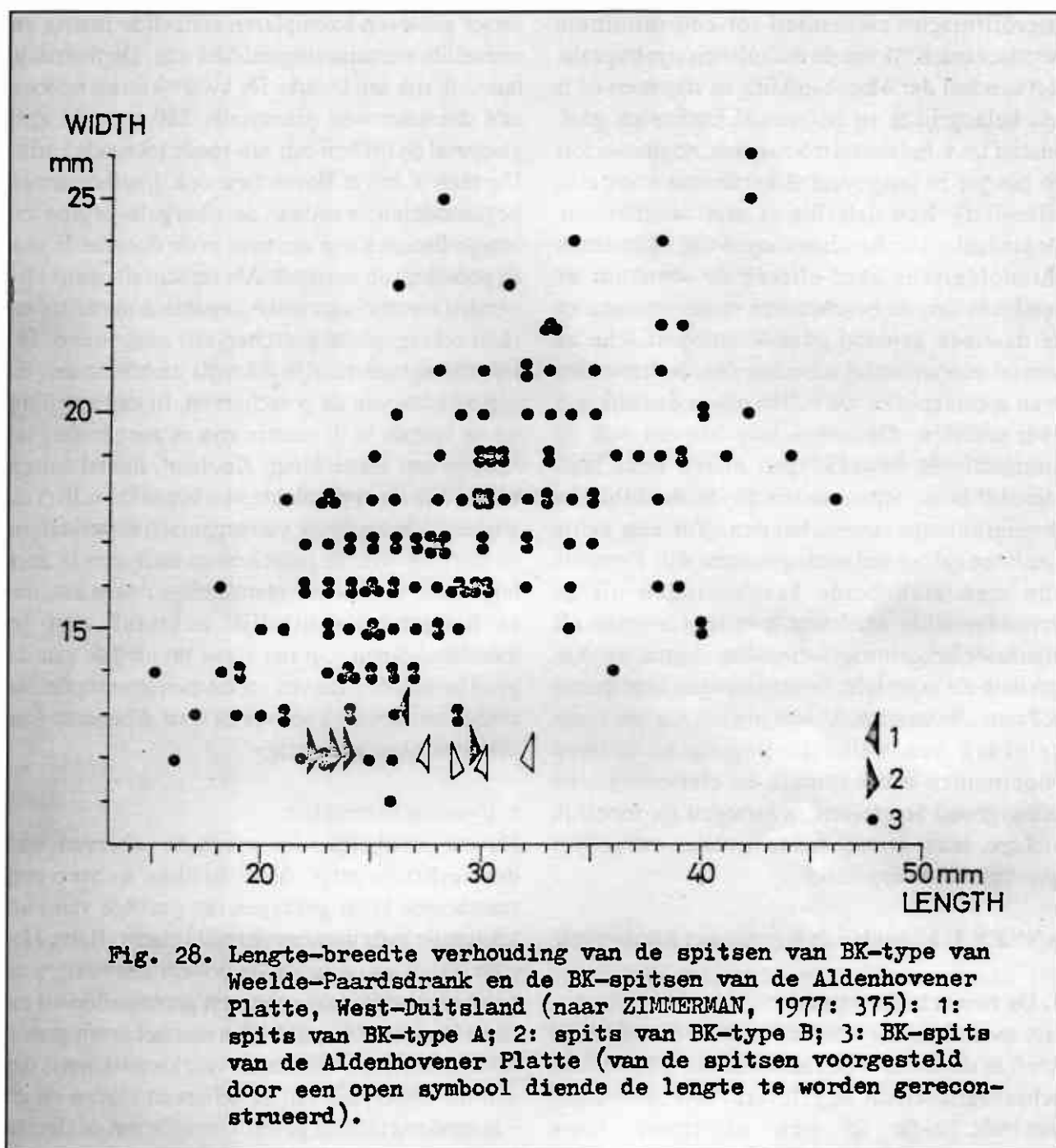
Recent werden voor het Nederlandse Mesolithicum

enkele nederzettingssystemen beschreven (Newell, 1973, 1975; Price, 1975). De sectoren van Weelde blijken zich evenwel moeilijk in deze systemen te integreren. Klaarblijkelijk ligt dit niet aan de betrekkelijkheid van deze classificaties, maar wel aan de uitzonderingspositie die onze sectoren innemen. Zo zou de werktuigenconcentratie uit de sector 5 op basis van vorm en afmetingen tot het nederzettingstype B ("extraction camp") van R.R. Newell's classificatie moeten gerekend worden. Het aantal werktuigen uit de sector 5 (426) overstijgt evenwel spectaculair het gemiddeld aantal werktuigen voor de nederzettingen van dit type in Nederland (37). De afzonderlijke werktuigenconcentratie uit de sectoren 1 en 4 zouden misschien qua vorm en afmetingen te associëren zijn met de nederzettingen van het type C (die zich vaak met twee of drie gegroepeerd voordoen), ware het niet dat ook hier het aantal werktuigen het vooropgesteld gemiddelde (18) ver overstijgt. Dezelfde discrepanties gelden ten overstaan van de door T.D. Price uitgewerkte nederzettingssystemen (in hoofdzaak een perfectionering van Newell's classificatie). De nederzettingen van Weelde blijken dus, hun omvang inachtgenomen, uitzonderlijk rijk aan werktuigen en debitage materiaal. Dit pleit, althans voor de concentratie uit de sector 5, die één en dezelfde occupatie schijnt te representeren, voor een betrekkelijk langdurige bewoning door een betrekkelijk kleine groep. Indien het lang niet onwaarschijnlijke bestaan van een constructie op het duin voor de sterk afgelijnde concentratie verantwoordelijk moet gesteld worden, is het uiteraard ook niet uitgesloten dat de nederzetting herhaaldelijk (seizoenaal?) werd bezocht en een accumulatie van achtereenvolgende "extraction camps" zou voorstellen, wat de bovenvermelde afwijking ten opzichte van de classificatiesystemen zou verklaren. Men kan zich bezwaarlijk uitspreken over de betekenis van de sectoren 1 en 4. Betreft het hier woon- of leefeenheden of zijn deze artefactenrijke arealen integendeel het gevolg van de accumulatie van verschillende, achtereenvolgende occupaties? Het voorkomen van blijkbaar separate concentraties aan lithisch materiaal kan zowel uit het een als uit het ander resulteren. Een poging tot refitting van het in situ aangetroffen materiaal zou voor dit probleem

mogelijk een oplossing kunnen bieden.

BESLUIT: Weelde en de chronologie van het Laat-Mesolithicum in de Noordbelgische en Zuidnederlandse zandstreek

De in het hoofdstuk IV bijeengebrachte gegevens laten ons toe op hypothetische basis een (voorlopig) drieledige periodisering van het Laat-Mesolithicum in het ons aanbelangende gewest voorop te stellen. De sites die we binnen deze periodisering hebben willen integreren worden alle gekenmerkt door het in belangrijke mate voorkomen van trapezia (tenminste 30% van het microlietenbestand). Voorts pleiten de aanwezigheid van spitsen met dekkende retouche, het geringe belang van segmenten en spitsen met geretoucheerde basis, alsook het (voor verscheidene sites als preferentieel geattesteerd) gebruik van wommersomkwartsiet voor een culturele filiatie tussen al deze nederzettingen. De voorgestelde periodisering is hoofdzakelijk gefundeerd op de variabele belangrijkheid van de trapezia en de daarmee correlatieve variabele belangrijkheid van de oudere microlithische elementen. Ook het aandeel van de Montbaniklingen in de industrie en het belang van de kerfhalveringstechniek blijken, althans tot op zekere hoogte, chronologisch significant. Een oudste geïndividualiseerde fase van het Laat-Mesolithicum wordt vertegenwoordigd door de sites van Tilburg (collectie Hendriks/Peeters), Maarheze, Budel III en Lommel (collectie Destexhe). De lithische ensembles worden, wat de samenstelling van het microlietenbestand betreft, gekenmerkt door het in belangrijke mate persisteren van de oudere microlithische elementen (in hoofdzaak spitsen met ongeretoucheerde basis, microklingen met afgestompte boord, driehoeken en spitsen met dekkende retouche), die voor circa 65% vertegenwoordigd zijn. Het microlithisch instrumentarium wordt voorts met trapezia aangevuld. Montbaniklingen komen slechts in beperkte mate voor (max. 10% van het werktuigentotaal.). Particulier voor deze nederzettingen uit de vroegste fase is ook de zeldzaamheid aan kerfresten (ongeveer 1 voor elke 20 microlieten). De C14-dateringen voor Tilburg-Labé en Maarheze nopen ons deze fase met de

approximatieve tijdspanne 6600-6100 B.P. te vereenzelvigen, wat een contemporaneïteit met de Bandkeramiek in onze gewesten inhoudt. Gedurende de middelste fase, vertegenwoordigd door de nederzettingen van de Paardsdrank te Weelde, winnen de trapezia binnen het microlietenbestand aan belangrijkheid (45 tot 70%). Montbaniklingen blijken significantief talrijker vertegenwoordigd (15 tot 20% van het werktuigentotaal) en de kerfhalveringstechniek kent een heropleving (gemiddeld 1 kerfrest voor

elke microliet). De jonge C14-datering voor de sector 5 laat ons toe deze fase omstreeks 5700 B.P. te situeren (6100-5600 B.P.), gelijktijdig of posterieur aan de late Bandkeramiek. De door ons voorgestelde interpretatie van de spitsen van BK-type dient tegen deze chronologische achtergrond geduid.

Te Opglabbeek-Ruiterskuil, dat als enig site de meest recente (ultieme?) fase van het Laat-Mesolithicum vertegenwoordigt, zijn de oudere

microlithische elementen tot een minimum gereduceerd; 85% van de microlieten zijn trapezia. Het aandeel der Montbaniklingen stagneert of is iets belangrijker en het aantal kerfresten gaat, relatief t.o.v. het aantal microlieten, nogmaals fors de hoogte in (ongeveer 2 kerfresten voor elke microliet). Een datering is niet voorhanden. Desondanks deze beschouwingen van culturele en chronologische aard blijven de structuur en betekenis van de beschouwde nederzettingen en de daarmee gepaard gaande etnografische en sociaal-economische aspecten van de bewoning even speculatief en we willen ons er dan ook niet over uitlaten. Ondoorzichtig blijven ook de interculturele betrekkingen tussen onze laat-mesolithische autochtonen en de neolithische immigrantengemeenschappen. Tot een echte symbiose zal het wel nooit gekomen zijn. Evenmin kan men zich beide beschavingen uit de veronderstelde aard van hun levenswijze als bijzonder krijgslustig voorstellen. Laten we dus, ten dele uit nostalgie, liever voor een vreedzame coëxistentie opteren. Voorts prijzen wij ons reeds gelukkig een valabele poging te hebben ondernomen een culturele en chronologische achtergrond te creëren, waartegen de moeilijk vatbare, maar zoveel fundamenteeler menselijke gegevens kunnen geduid.

ANNEX I: Francine Janssens: het aardewerk

1. De bewaringstoestand

Het mesolithische site van Weelde-Paardsdrank heeft in de sector 4 een aanzienlijke hoeveelheid schervenmateriaal opgeleverd. Het merendeel bevindt zich in een uitermate hoge verwerkingstoestand. Sommige scherven zijn evenwel zeer hard en goed bewaard gebleven. Soms vertonen ze diepe barsten aan de oppervlakte en zijn volledig met plantenwortels doorboord. Hun gemiddelde grootte bedraagt plusminus 1,5 cm².

2. Microscopische beschrijving (aan de hand van het binoculair)

a. Samenstelling

Alle scherven vertonen eenzelfde samenstelling. Men treft zowel bij de sterk verweerde als bij de

intact gebleven exemplaren eenzelfde matrix en eenzelfde vermageringsmiddel aan. De matrix is tamelijk rijk aan kwarts. De kwartskorrels hebben een diameter van plusminus 250 µm. Ze zijn glanzend en hebben een sub-ronde tot ronde vorm. De matrix bevat bovendien ook ijzerhoudende bestanddelen; vandaar de okergele-bruine en oranje-bruine kleur die men in de doorsnede van de potscherven vaststelt. Als verschalingsmiddel werden kwartsfragmenten, organisch materiaal en chamotte (geplette potscherven) aangewend. De kwartsfragmenten zijn dikwijls zichtbaar aan de oppervlakte van de potscherven. In tegenstelling tot de korrels in de matrix zijn ze zeer hoekig en hebben een matte kleur. Koolstof, houtskool en holten aan de oppervlakte van bepaalde scherven wijzen op het gebruik van organisch materiaal. In de sterk verweerde potscherven treft men in zeer hoge mate verdroogde plantaardige resten aan, die er hoogstwaarschijnlijk achteraf zijn in terechtgekomen. Op het verse breukvlak van de goed bewaarde scherven neemt men immers slechts zelden een dergelijk fenomeen waar. Chamotte was uiterst schaars aanwezig.

b. Fysische kenmerken

De oorspronkelijke kleur van de scherven was donkerbruin-grijs. Vele hebben echter een roestbruine kleur gekregen ten gevolge van hun lokalisatie in de ijzeraanrijkingshorizont (B2ir). Het ijzer dat in oplossing in de bodem aanwezig was heeft zich rond deze scherven geconsolideerd en is als bindmiddel opgetreden met het omringende bodemmateriaal. Vandaar de vele kwartskorrels die aan het oppervlak van de scherven kleven en ze een zanderig uitzicht geven. Omwille van de slechte bewaringstoestand is het moeilijk zich over de hardheid van de scherven uit te spreken. De hardste scherven werden in de B2ir aangetroffen. Ze vertonen geen of bijna geen barsten aan het oppervlak. Zo aanwezig, zijn de barsten bovendien zeer ondiep. Dit in tegenstelling tot een aantal minder stevige potscherven die volgens een puzzelvormige patroon diepe barsten over het ganse oppervlak vertonen. Bij sommige scherven is het hardere laagje aan de binnen- en buitenkant gedeeltelijk afgebladerd.

3. Typologie

De scherven behoren zeker tot met de hand gevormde recipiënten. Door hun hoge verweerdheid kon geen enkele vorm worden hersamengesteld. Voor zover blijkt uit de bovenrand (diameter ca. 15 cm) en uit de sporen op het oppervlak, gaat het hier om kommetjes gemaakt volgens de methode van de duimindruk (zie de reconstructietekening hieronder). Dergelijke kommetjes hebben noodzakelijkerwijze deze vorm, tenminste als ze volledig met de hand worden uitgeknepen, wat gezien de spaarzaamheid van het materiaal niet kan worden bewezen.

4. Besluit

De potscherven van Weelde worden enkel door hun samenstelling gekarakteriseerd. De typologische gegevens zijn niet relevant. Als vermageringsmiddelen werden hoofdzakelijk verbrijzelde kwarts en organisch materiaal aangewend. Chamotte komt slechts zelden voor. De samenstelling van de potscherven werd microscopisch vergeleken met die van scherven behorend tot de Bandkeramische Cultuur (Noville-en-Hesbaye en Vlijtingen), de late Rössen-kultuur (Bosse del'Tombe), de Michelsbergkultuur (Kemmelberg, Thieusies, Neufvilles, Spiennes en Bosvoorde) en de Seine-Oise-Marne-kultuur (Lesdain). Naar de aard van de vermageringsmiddelen sluiten de scherven van Weelde het best aan bij sommige scherven van het bandkeramische site Noville-en-Hesbaye. De onderlinge verhouding van de vermageringsmiddelen is echter totaal verschillend. Chamotte is in de scherven van Noville-en-Hesbaye veel talrijker vertegenwoordigd dan kwarts. Daar de huidige stand van het onderzoek het nog niet toelaat een scherp op basis van haar samenstelling aan een welbepaalde cultuur toe te schrijven, is een kulturele verwijzing voor de scherven van Weelde vooralsnog uitgesloten.

ANNEX II: André-V. Munaut: Analyses Palynologiques

1. Les échantillons

Neuf échantillons ont été prélevés à différentes profondeurs dans un podzol. Les échantillons W5, W6, W8 et W9 proviennent de l'horizon A2; W3 et W4 de l'horizon AB; W7 de l'horizon B2h et

W1 et W2 de l'horizon BC. De plus, les échantillons W1, W3, W4, W6, W7, W8 et W9 étaient situés sous des pierres ou des cailloux. Au contraire, les échantillons W2 et W5 proviennent du profil lui-même, à proximité respectivement de W1 et de W6 et W9. Du point de vue archéologique, la localisation de W1 et W2 est désignée par AC 015; celle de W3 et W4 par KR 077; celle de W5, W6 et W9 par AC 019; celle de W7 par AG 066 et celle de W8 par LH 058.

2. Les analyses palynologiques

Les échantillons W1, W3, W4, W6, W8 et W9 se sont révélés stériles ou quasi stériles. Seuls W2, W5 et W7 contenaient des pollens en quantité suffisante; les résultats figurent dans le tableau ci-après.

3. Commentaires

À l'exception de W7, tous les échantillons prélevés sous une pierre ou sous un caillou sont stériles. Par contre W2 situé au même niveau que W1, et W5 au même niveau que W6 et W9, ont fourni des pollens en quantité analysable. W2, le niveau le plus profond situé à la transition pédologique BC montre un spectre où les arbres (66,7%) l'emportent sur les N.A.P. Parmi ces derniers, le pourcentage atteint par *Calluna* indique cependant un paysage assez ouvert dans une forêt à dominance de *Tilia* et de *Corylus* sur les sols secs, d'*Alnus* dans les zones plus humides. Quoique situé plus haut dans le profil, le niveau W5 (horizon A2) correspond à une situation localement biosée en *Tilia*. En ce qui concerne W7, l'importance prise par les espèces non arboréennes, livre l'image d'un paysage de landes en grande partie déboisées. De plus, les pourcentages atteints par les céréales (12,8) ne se retrouvent qu'en bordure de champs cultivés.

4. Chronologie

Les spectres W2 et W5 caractérisés par l'abondance de *Tilia*, *Corylus* et *Alnus* ont un âge Atlantique ou Subboréal. Quoique, l'absence de *Fagus* et de *Carpinus* ne permet pas d'attribuer un âge Subatlantique à W7, il faut cependant remarquer l'importance prise par les cultures, importance rarement atteinte avant le Subboréal. En outre, il faut noter l'importance que revêt la

forêt dans le niveau W5. Si stratigraphiquement il est postérieur à W2, il faut admettre que durant la fin de l'Atlantique et durant le Subboréal, le tilleul possédait encore une vitalité suffisante pour reprendre possession d'un terrain partiellement déboisé.

5. Infiltration du pollen

Il est intéressant de remarquer l'absence totale de pollen directement sous les pierres et cailloux qui parsèment le profil, tandis que les pollens peuvent être abondants dans deux échantillons situés à un même niveau pédologique, mais sans protection. Ce fait semble bien confirmer l'hypothèse suivant laquelle les pollens présents dans les sols sableux, s'y sont infiltrés postérieurement au dépôt

géologique que constituent les sables. Si le pollen était enfoui simultanément à cette déposition, il ne manquerait pas d'être présent sous les pierres aussi bien qu'à proximité. Le cas de W7 pourrait éventuellement s'expliquer par la dimension réduite des cailloux surmontant les échantillons et par une infiltration latérale.

6. Datation archéologique

Pour autant que les pierres situées dans le profil pédologique aient une origine anthropique, il faut conclure de ce travail qu'il n'est pas possible de les dater par la palynologie. Il est impossible, dans la fouille de Weelde de démontrer le synchronisme des spectres situés à proximité des pierres et le dépôt de ces pierres.

Den Golse tram: stomend en sissend dur 't dörp

door Joseph Wijdemans

*Overgenomen uit 'Rond de Schutsboom',
Periodieke uitgave van de Goirlese
Heemkundekring 'De Vyer Heertganghen'
(Jaargang 28, nr.2, december 2008, blz.28-34)*

We gaoget toch vurruit in de wereld.
Wé worret gemak vur den meens.
Ge kunt mee den tram vort van Körvel,
naor Gool, naor Beek hers en geens.
Ze leggen mar éézeren latten,
'n end van mekaar aaf op straot.
En dan kunde gij vort gaon rije
mee 'n duuvelse vaort dur de straot.

Refrein:

Den Körvelsen tram, den Körvelsen tram
dé is 'n wereldwonder
van buiten is ie wel wé vuil
van binnen nie veul schonder
hij roept, hij belt, hij sist, hij stinkt,
hij rammelt as duuzend getauwen
mar ik geef 't iedere meens te doen
om te voet dieën tram bij te hauwen.

Dit is het eerste couplet en het refrein van de Korvelse revue, met teksten van Willem van Mook, gespeeld in januari 1926. Menig jeugdig Goirlenaar

zal zich hierbij afvragen 'Tram, ... reed er hier in Goirle dan een tram?' Jazeker, er reed een tram van Tilburg naar Esbeek via Goirle. In Tilburg noemde ze hem de 'Körvelse tram', hier in Goirle de 'Golse tram'. Alleen de benaming 'Tramdijk', de naam voor de zandweg tussen de Leijbrug achter de St.Janskerk en de Beeksedijk is de enige herinnering aan onze stoomtram. De gemeente Hilvarenbeek heeft dit zandpad, toen dat nog binnen hun gemeente lag, 'Vossenrijten' gedoopt. Goirle heeft de herinnering aanschouwelijk gemaakt door het plaatsen van de Andreaskruisen. Het verlengde van de Tramdijk, het Kerkklaantje, heeft niet altijd bestaan. Oorspronkelijk liep dit pad in de Kerkstraat, tussen de pastorie en het eerste huis. Dat weggetje liep van daar tot aan de Leij (er ligt ter plaatse nog steeds een brug) en sloot zo even verder aan op het huidige fiets- en wandelpad. Pas door de aanleg van de trambaan, ontstond er een nieuwe weg en brug over de Leij rechts naast de kerk. De Hollandsche Buurtspoorwegen (HB) (met Belgisch kapitaal gefinancierd) opende op 24 september 1907 de tramlijn Tilburg/Station via Goirle en Hilvarenbeek naar Esbeek/Dorp. In België werd de lijn Turnhout-Poppel op 12 november 1906 in exploitatie genomen. Met het aanleggen tot aan de grens werd gewacht tot dat de lijn Tilburg-Esbeek dorp klaar was. Toch duurde het echter nog twee jaar voor de grens werd bereikt

omdat de Antwerpsche Maatschappij voor den Dienst van Buurtspoorwegen (AMB) pas nadat de lijn Esbeek dorp in gebruik was genomen, de vergunning aanvroeg voor het grenstraject. De opening van beide trajecten gebeurde gelijktijdig en het eindpunt was op Nederlandse bodem. Dit was in een uitgestrekt onontgonnen gebied waar nu het gasstation van Distrigaz staat (Tulderheide). Daar werden een tramemplacement en een douanekantoor gebouwd. Doorgaand tramverkeer was wel mogelijk, maar werd niet benut. Ter plaatse werden twee sporen gebruikt voor de Belgische en de andere twee voor de Nederlandse tram. Maar alvorens het zo ver was zou er nog veel water door de Leij moeten gaan. In 1881 behandelde de gemeenteraad van Goirle de aanvraag voor een stoomtram. Blijkbaar was de gemeenteraad wel gecharmeerd van de tramweg. In 1882 liet zij een brief uitgaan naar de vroede vaderen van Tilburg waarin zij de verontrusting lieten uitgaan over het feit dat zij nog geen vergunning hadden afgegeven voor de aanleg van de tramweg tussen Tilburg en Goirle. Het was, volgens de raad van Goirle, toch erg belangrijk voor de beide gemeenten. Het duurde nog tot 1898 alvorens concessie werd verleend voor de stoomtramweg Tilburg-Korvel-Goirle-Hilvarenbeek. De besprekingen tussen de maatschappijen HB en AMB startten in 1902. Maar de HB was in geldzorgen gekomen door oplichterspraktijken van een bestuurslid in het Belgische Schaarbeek, waardoor de plannen enkele jaren werden verschoven. Pas nadat er een samenwerking gekomen was tussen de Tramwegmaatschappij Tilburg-Waalwijk (TW) kon men aan geld komen en de plannen worden uitgewerkt. De gemeenteraad van Turnhout stelde in juni 1902 een jaarlijkse storting van 777 frank in het vooruitzicht voor de lijn Turnhout-Poppel ten bate van Nationale Mij van de tram. De gemeente Goirle kocht in 1906 de grond aan naast de kerk voor de aanleg van de tramweg. Daarna verschenen er telkens berichten in de krant dat de aanleg van de trambaan naar Hilvarenbeek voorspoedig verliep. Ook in Tilburg zat men niet stil. In september 1906 werd er vergaderd over het rapport van Ir. J. Schotel dat het aanleggen van rails en wissels aan de noordzijde van de Spoorlaan beoogde voor de tramweg naar Goirle. Bij de feestelijke opening van de lijn op 24 september

1907 waren zowel Belgische als Nederlandse bobo's betrokken terwijl de lokale bevolking in grote getale langs het traject stond. De locomotief was versierd met de Nederlandse en Belgische vlag en in elk dorp werd de erewijn gedronken en een heilwens uitgebracht op Koningin Wilhelmina en Koning Leopold II. Na afloop konden de genodigden zich te goed doen aan een feestelijk diner in Tilburg. Opmerkelijk is dat de Fa. G. van Besouw in 1913 een verzoek indiende voor een tramlijn door de Kerkstraat naar haar textielfabriek. Er is daarover niets meer te vinden, maar waarschijnlijk was men van mening dat de lijn niet rendabel zou zijn.

De dienstregeling

Door de week reed er 6x per dag een tram tussen Tilburg via Goirle naar Esbeek/Dorp, 3 ritten daarvan reden door tot Esbeek/Grens, 1x per dag reed er een tram alleen tussen Tilburg en Goirle/Wissel (H.Hart). De laatste tram reed zowel door de week als op zon- en feestdagen slechts tot Hilvarenbeek/Dorp. Ook op zon- en feestdagen werd hetzelfde aantal ritten gereden, alleen was de vertrektijd ongeveer een uur later. Van maandag tot en met zaterdag vertrok de eerste tram om 6.20 uur vanuit Tilburg en reed maar tot aan Esbeek/Dorp. De laatste tram vanuit Tilburg vertrok om 20.15 uur en reed tot Hilvarenbeek/Dorp. Op zondag vertrok de eerste tram om 7.30 uur (dat was de tweede rit door de week) en reed tot Esbeek/Grens. Het is ook interessant om te bekijken hoe lang de tram er over deed om bij het eindpunt Esbeek/Grens te komen. De tram reed met een snelheid van ca 20 km per uur en vertrok vanaf Tilburg/Station om 7.30 uur. Reeds 2 minuten later Tilburg/Heuvel en weer 8 minuten later Tilburg/Korvel. In Goirle/Wissel (H.Hart) arriveerde hij om 7.55 uur en om 8.15 uur Hilvarenbeek/Hemel. Vervolgens deed hij er 6 minuten over om in Hilvarenbeek/Dorp te komen, waarna hij 10 minuten later Esbeek/Dorp aandeed. Tot Esbeek/Grens had hij dan 9 minuten om daar te 8.40 uur te arriveren. Totaal deed hij er 1 uur en 10 minuten over om het hele traject af te leggen. Geen slecht resultaat. Het traject van de tram was Tilburg/Station, Heuvel, Piusplein, via Primus van Gilsstraat, Veestraat, Nieuwstraat naar de Korvelseweg. Dan via Goirle- en Tilburgseweg

naar Goirle/H.Hart. Vervolgens via Kerklaantje en de Trambaan, Beekse- en Goirlesedijk naar Den Hemel in Hilvarenbeek. Vanaf Den Hemel via de Doelenstraat en het Voortsepad naar de Vrijthof. Vandaar in rechte lijn via de Gelderstraat naar Esbeek/Dorp en dan rechtsaf naar de grens met België. Een dorpsgenoot heeft 10 jaar als stoker gewerkt op de locomotieven. Dat was Hendrik Koolen geboren op 2 september 1904 en gehuwd met Bertha Verhagen. Als 15-jarige jongen is hij begonnen als stoker op de zandtrein die gebruikt werd bij het uitgraven van het Wilhelminakanaal. In 1924 begon hij als stoker op de tram die naar Goirle reed. Bij de opheffing van het personenvervoer is hij in 1934 chauffeur geworden op de BBA-bussen. Na 45 jaar verliet hij in 1969 de BBA. Hendrik overleed op 2 februari 1989.

De tramhalten in Goirle

Er waren in Goirle drie tramhalten. De eerste was bij café Harrie Smits op de hoek van de Dorpsstraat, vanouds al een pleisterplaats voor de diligence. De laatste postkoets deed in 1839 Goirle aan. De uitbater van die pleisterplaats was destijds Jan Baptist van Gils. Het is niet hetzelfde café van tegenwoordig, want dat brandde af in 1870. Het huidige pand werd haaks herbouwd op zijn voorganger. Bij deze halte lag ook een parallelspoor, om zolang wagens op te stellen. Aan de zijkant van het café hing daarvoor in een kastje een rode seinlamp. De volgende halte was café Van Gorp. Later gekend als de winkel van Van Hilst en recenter tot de sloop, als café 'de Gouden Leeuw'. De bovenverdieping van dit café heeft vanaf 1918 tot 1920 dienst gedaan als gemeentehuis, als tijdelijke vervanging van het afgebrande op de hoek van de Kerkstraat/Tilburgseweg. De laatste halte was Goirle-wissel ter hoogte van het H.Hartbeeld. Via advertenties probeerde men het predikaat 'tramstation' in de wacht te slepen. Hotel Mutsaers (in de Bergstraat, op de plaats van het huidige verpleeghuis) noemde zich in 1914 'Tramstation' en in 1919 riep het drankbestrijderslokaal 'Sobriëtas', op de hoek Tilburgseweg/Molenstraat zich uit als het tramstation van Goirle en nog in 1924, toen het al te koop stond, werd er reclame gemaakt dat daarin het tramstation gevestigd was. Vooral tijdens evenementen in Goirle werden naast de normale dienstregeling extra trams ingezet. Een kleine greep uit de krantenberichten. In 1913

tijdens de muziekfeesten en gedurende drie dagen met de kermis; in 1921 ook weer vanwege de kermis; 1923 extra tram na afloop van de wedstrijden op de TWEM; 1924 vanwege de kermis; 1925 een extra tram vanwege de vertoning van de 'Credofilm' in zaal Smits; 1929 extra trams om te schaatsen op het Bankven, enz. Een opmerkelijk bericht verscheen in mei 1910 in de krant van de Hollandsche Buurtspoorwegen: 'bij voldoende deelname zou er een speciale tram komen A) vanuit Goirle via Hilvarenbeek naar Antwerpen en terug, B) Vanuit Tilburg via Goirle en Hilvarenbeek naar Hoogstraten en terug, C) Vanuit Tilburg via Goirle en Hilvarenbeek naar Meerseldreef en terug. Of hier een vaste lijnverbinding bedoeld was of een incidentele tram via Turnhout werd niet duidelijk in het bericht, vast staat dat de verbinding nooit tot stand is gekomen.

De stoomlocomotieven

Toen de tramlijn in 1906 in gebruik werd genomen, werd het materiaal getrokken door de volgende locomotieven: Tubize-locs, welke vanaf 1902 in gebruik waren, Hanomag-locs, die vanaf 1895 in gebruik waren en overgenomen door TW (Stoomtramweg Tilburg-Waalwijk). Dit waren relatief lichte voertuigen t.o.v. de Cockerills. Deze kolossen wogen 16 ton en daar waren er vier van in gebruik genomen tussen 1897 en 1902. Ook deze eigenlijk veel te zware locomotief voor de lichte baan van HB reed door Goirle. In 1923 werden nog twee zwaardere kolossen aangeschaft, de 22 ton wegende Haine St.Pierre. Ook zij denderden door Goirle. Als de locomotieven uit de richting Hilvarenbeek kwamen en zij waren de Leibrug gepasseerd dan moest er flink stoom gemaakt worden omdat het tracé wat omhoog liep. Sissend, stomend en hijgend bereikte hij het hoogste punt om dan luid fluitend het kruispunt met de Bergstraat en Kerkstraat over te steken en verder te puffen naar de volgende stopplaats. Dat extra stoom maken vertaalde de Goirlenaar in: 'zukket haolen ... zukket haolen ... zukket haolen', om dan de fluittoon te vertalen in: 'ik zèè'jer ... ik zèè'jer ... ik zèè'jer'. Omdat het bovenstaande overlast gaf tijdens de vieringen in de kerk zond pastoor Coenraad Peeters in 1920 een protestbrief naar de Hollandsche Buurtspoorwegen. Hij kreeg een brief terug met het volgende bericht: 'Het locomotiefpersoneel heeft opdracht gekregen bij

De tram in Poppel (komende van Esbeek)

het passeren van de kerk niet meer te fluiten, terwijl ter vermijding van gevaar bij het naderen van het kruispunt, zal worden voorgelopen. Hoogachtend Hollandsche Buurtspoorwegen'. Niet alleen de pastoor klaagde, ook de plaatselijke bevolking klaagde over de tram. Zij vonden dat hij veel te hard reed, vooral als hij vanaf Hilvarenbeek langs de kerk het dorp binnenkwam. Desondanks waren er toch maar weinig ongevallen te melden. Het ernstigste ongeval deed zich voor in mei 1917. Een jongetje van zeven jaar, door de tram aangereden, overleed nog dezelfde dag. Een jaar later reed een auto achter tegen de tram bij het uitrijden van een uitrit bij een van de villa's aan de Tilburgseweg. Er waren geen gewonden. In 1923 sloeg een paard op hol, toen het schrok van de tram. Hij holde er vandoor met de wagen achter zich aan, die na afloop totaal in de vernieling was. Ter hoogte van voormalige villa 'de Veldhoeve' kwam in 1927 een Tilburgse man in aanraking met de tram en werd gewond afgevoerd naar het gasthuis. In augustus 1934 begon men al met het slopen van wissels en zijlijnen. Daardoor ontspoorde een tram bij café Smits, wat een vier uur durende stremming tot gevolg had. Tenslotte gleed in 1935 een motorrijder uit over de rails.

Rijtuigen

Van de personenrijtuigen is weinig te zeggen. Ze werden wat merken betreft door elkaar gebruikt en de samenstelling was steeds anders. Er waren 1e en 2e klas rijtuigen met 14 tot 30 zitplaatsen per rijtuig. Alle door HB gebruikte stoomtramrijtuigen waren gesloten d.w.z. voorzien van deuren en glasramen. Aanvankelijk was er in de 2e klas geen verwarming en alle verlichting brandde op petroleum. Later zijn alle rijtuigen voorzien van verwarming d.m.v. stoomleidingen en de petroleumlampen werden vervangen door verlichting die brandde op acetyleneegas. Zelden werden er goederenwagens aan de personenwagens gekoppeld. Het goederenvervoer werd door een goederenram gereden tussen het personenvervoer door. Ook hier was de samenstelling steeds anders. Men gebruikte gesloten en open goederenwagens van diverse merken en gewicht en men beschikte over een tiental veewagens.

De BBA

Her en der in heel Noord-Brabant lieten vele Stoomtram Maatschappijen hun trams rijden, veelal in samenwerking met de Belgische Maatschappijen.

Een van de eerste was de Zuider Stoomtramweg-Mij (ZSM) die in 1880 werd opgericht. De Noord-Brabantsche Stoomtram-Mij (NBSM) was maar een kort leven beschoren, opgericht in 1881 ging de maatschappij al in 1892 failliet en werd overgenomen door de Stoomtramweg Tilburg-Waalwijk (TW). Die op zijn beurt weer werd overgenomen door de Hollandsche Buurtspoorwegen (HB). De HB is opgericht in 1895 en werd in 1935 overgenomen door de BBA. Verder reed er nog de Zuid-Nederlandsche Stoomtram Mij (ZNSM), opgericht in 1889, de BBA nam deze maatschappij in 1939 over. Dan reed er nog de in 1884 opgerichte Nederlandsche Mij van Buurtspoorwegen (NMVB) die nog voor 1900 het loodje legde, namelijk in 1896. De Tramweg Mij de Meijerij (TM) opgericht in 1896, hield het uit tot 1935 toen ook de BBA eigenaar werd. Dan opereerde er nog de Tramweg Bergen op Zoom - Tholen (BT) opgericht in 1882 die in 1886 overging in Antwerpen - Bergen op Zoom - Tholen (ABT) welke in 1922 liquideerde en heropgericht werd als ABT-II. Ook deze maatschappij ging in 1935 naar de BBA. De Stoomtram Mij. 's Bosch-Helmond ('sBH), opgericht in 1881, liquideerde in 1918 en ging over in Stoomtram 's-Hertogenbosch-Helmond-Veghel-Oss (HHVO), opgericht in 1920 (naar aanleiding van die liquidatie) en ging tenslotte ook naar de BBA in 1939. De tram op deze lijn had de twijfelachtige eer als allerlaatste tram van Brabant te hebben gereden op 15 november 1939. Toen viel het doek voor het Brabantse tramtijdperk. De Brabantse Buurtspoorwegen en Autodiensten was in het leven geroepen om het hoofd te kunnen bieden aan de enorme verliezen die mede

veroorzaakt werden door de concurrentie van de autobussen. Sommige trammaatschappijen hadden zelf al bussen in dienst. De regering en ook de trammaatschappijen wilden één trambedrijf, niet omdat ze van de buurtspoorwegen af wilden, maar op die manier konden ze een vuist maken. Het resultaat was dus de oprichting van de BBA. Maar men bereikte het tegenovergestelde. De nieuwe maatschappij zag meer heil in railloze voertuigen en daarmee was het lot bezegeld van alle trams en zijn sporen. De laatste personentram reed door ons dorp op 6 oktober 1934 van Tilburg naar Esbeek en terug. Sindsdien verschenen ook de Belgische trams niet meer aan de grens. Hun eindpunt was voortaan Poppel-dorp. De Belgische lijn Turnhout-Poppel werd pas beëindigd op 16 juni 1948 terwijl vanaf september 1933 de stoomlocomotief vervangen werd door motortractie. Opmerkelijk in dit verband is het feit dat de gemeente Goirle al in 1932 geen subsidie meer gaf aan '... verouderd vervoermiddel, de tram ...'. Nog opmerkelijker is dat de gemeente in 1934, 181 eiken bomen in de kom van het dorp rooide vanwege de tram, die notabene op sterven na dood was. Op voorhand keurde de gemeenteraad in juni 1936 de aanvraag goed voor een aan te leggen fiets- en wandelweg over de Tramdijk, daarnaast werd de Leibrug voor 40 gulden overgenomen door de tramwegmij. Het goederenvervoer tussen Tilburg en Esbeek vond nog plaats tot 11 januari 1937 terwijl in hetzelfde jaar en deels nog in 1938 de sporen werden opgebroken. Tot eind jaren vijftig van de vorige eeuw hebben de tramrails in Tilburg nog tussen het asfalt van de Korvelseweg gelegen wat menig ongeluk heeft veroorzaakt.

De Sint-Ambrosiusgilde te Poppel

door Marc Vermeeren

De Heilige Ambrosius

Ambrosius werd geboren in 339 in Trier, waar in die periode de keizer van het West-Romeinse rijk zetelde; zijn vader vervulde daar de taak van pretoriaans prefect voor de Gallische provincies. Hij stamde uit een rijke Romeinse familie die zich

had bekeerd tot het christendom. De jonge Ambrosius studeerde in Rome wetenschappen en redenaarskunst, en werd door keizer Valentinianus II als gouverneur van de Noord-Italiaanse provincies naar Milaan gestuurd. In die tijd bestond in West-Europa het Arianisme. In Milaan was de strijd tussen Arianen en orthodoxen zo sterk dat na de dood van de bisschop van Milaan, Auxentius, de orthodoxen en Arianen allebei hun kandidaten

De Heilige Ambrosius

voor de benoeming van een nieuwe bisschop voorstelden en er niet in slaagden om tot een akkoord te komen. In de kathedraal waar de vergadering gehouden werd, laaiden de gemoederen zo hoog op dat men Ambrosius, in zijn functie van gouverneur, ter hulp riep. Zijn overtuigingskracht en manier van optreden bevielen het volk zo dat men hem eensgezind en geheel onverwacht - hij had geen enkele kerkelijke wijding en was zelfs niet gedoopt - tot bisschop verkoos. Ambrosius liet zich terstond dopen en werd acht dagen later tot bisschop gewijd. Ambrosius was een groot kerkvader, maar ook een groot politicus. Zijn voornaamste bekommernis als bisschop was de strijd tegen de Arianen, die op de sympathie van de keizer konden rekenen. Hij vaardigde veel edicten uit en riep concilies samen gericht tegen deze leer. Ambrosius slaagde erin definitief een eind te maken aan het Arianisme door het Concilie van Aquileia (381). Zijn allegoriserende preekstijl lag mede aan de basis van de bekering van de rhetor Augustinus. Deze laatste liet zich met Pasen 387 door Ambrosius dopen, waarbij volgens de legende het gregoriaanse Te Deum – ook bekend als het *Ambrosiaanse Lofgezag* – zou zijn ontstaan. Ambrosius stierf op 4 april 397, en ligt begraven in de basiliek in

Milaan die zijn naam draagt, de Sant' Ambrogio. Ambrosius is de patroonheilige van de imkers. Een legende vertelt dat boven de wieg van Ambrosius een zwerm bijen vloog. De bijen druppelden honing in de mond van de baby, vandaar dat men spreekt dat de redevoeringen van deze heilige “zoet als honing” waren. Zijn feestdag is op 7 december.

Zoals in de meeste Kempische dorpen werd er ook te Poppel een Sint-Ambrosiusgilde opgericht waarin de bijentelers zich verenigden (1913). De statuten van de Poppelse gilde zijn bewaard gebleven en worden hieronder integraal gepubliceerd.

Statuten

Bron: Standregelen van de Sint-Ambrosiusgilde, Landelijke beroepsvereniging van Bieëntelers gevestigd te Poppel. In: **Belgisch Staatsblad**, 21 september 1913, Akte nr. 2645

Hoofdstuk 1: Benaming, zetel en voorwerp der vereniging.

Artikel 1. Te Poppel is er eene landelijke beroepsvereniging gesticht onder den naam van: “Sint-Ambrosiusgilde”. Zij heeft haren zetel te Poppel. Hare omschrijving strekt zich uit over de gemeente Poppel.

Artikel 2. De vereeniging heeft voor doel de studie, de verdediging en de uitbreiding der beroepsbelangen harer leden. Om dit doel te bereiken:

A. Zal de vereeniging voordrachten doen geven en proefvelden instellen, en zal ze alle andere maatregelen nemen tot het ontwikkelen der bieënteelt.

B. Zij zal ook:

1. Alle aankopen doen, tot wederverkoop aan de leden, van grondstoffen bestemd voor de bieënteelt, machienen en andere werktuigen en, in het algemeen, alle voorwerpen nuttig tot het uitoefenen van het bieënteeltbedrijf;

2. Alle afkopen van bieënteeltvoortbrengselen van de leden om deze produkten voort de verkoopen;

3. Alle commissieverhandelingen voor de leden betreffende de verrichtingen beschreven onder nummers 1 en 2 hierboven;

4. Alle aankopen van machienen en andere werktuigen en, in het algemeen, van alle voorwerpen bestemd den eigendom te blijven der vereeniging om ter beschikking der leden te worden gesteld bij verhuring of anderszins, ten einde het uitoefenen van het bieënteeltbedrijf te vergemakkelijken.

De verschillende verrichtingen onder letter B voorzien zullen gebeuren, zonder winst voor de vereeniging; zij zullen het voorwerp eener bijzondere rekenschap uitmaken afgezonderd van die der andere werkzaamheden van de vereeniging.

C. De vereeniging zal mogen fabrieks- en handelsmerken neerleggen en bezitten voor het persoonlijk gebruik harer leden, mits zich te schikken naar de voorschriften der wet van 1 April 1879. Zij zal alleen eigenaarster dezer merken wezen, waarvan het gebruik zal toegelaten worden aan de leden mits de voorwaarden bepaald door het reglement van inwendige orde zonder dat dit gebruik winsten afwerpe ten voordeele der vereeniging.

D. De vereeniging zal bovendien alle maatregelen nemen tot het inrichten, buiten haar midden, van

onderlinge en samenwerkende maatschappijen strekkende tot het verbeteren van den zedelijken en stoffelijken toestand der leden. Zij zal ook het tot stand brengen, in of buiten haar midden, bewerken van syndicaten tot verbetering der huisdieren. De vereeniging zal voor hare leden een bureel van kosteloze inlichtingen oprichten.

Hoofdstuk II: Soorten van leden, voorwaarden gesteld bij het in- of uittreden der leden.

Artikel 3. De vereeniging bestaat uit werkende leden en uit eereleden. Zij worden door het bestuur aangenomen.

Artikel 4. De werkende leden zijn deze die de verbintenis aangegaan hebbende, zich naar de tegenwoordige standregelen en de bijzondere reglementen te gedragen, deel nemen aan de voordeelen der vereeniging. Mogen als werkend lid aangenomen worden, alleenlijk de personen, die wezenlijk bieënhouders zijn.

Artikel 5. De vragen tot aanvaarding moeten aan den schrijver-schatbewaarder gestuurd worden.

Artikel 6. De minderjarige die 16 jaar oud is en de gehuwde vrouw mogen lid zijn van de vereeniging, behalve het verzet, door den vrederechter niet opgeheft, van den vader, voogd of echtgenoot aan een der bestuurders van de vereeniging bekend gemaakt.

Artikel 7. Het minderjarige lid heeft geene beraadslagende stem.

Artikel 8. De werkende leden aangenomen na den 1e Mei 1913, betalen een inkomrecht bepaald op 2 frank. De werkende leden betalen eene jaarlijksche bijdrage van 1 frank. De bestuurraad mag de minderjarige en de landbouwwerklieden wonende onder het dak van een meerderjarig lid, ook als een gezinlid de plaats neemt van een overledene, van de bijdrage, en zelfs van het inkomgeld ontslaan.

Artikel 9. De eereleden zijn deze die door hunne raadgevingen en inschrijvingen tot den vooruitgang van de vereeniging medewerken, zonder van hare voordeelen te genieten. Zij worden aanvaard zonder voorwaarden van bedrijf of woonst, behalve het verbod voorzien door artikel 3 der wet van 31

Maart 1898. Zij hebben het recht de algemeene vergaderingen bij te wonen, maar zij hebben slechts beraadslagende stem wanneer zij van het bestuur deelmaken. Het getal eereleden mag het vierde van het getal werkende leden niet overtreffen. De eereleden betalen eene jaarlijksche inschrijving, waarvan het minimum vastgesteld is op 2 frank of meer.

Artikel 10. Ieder lid heeft het recht te allen tijde de vereeniging te verlaten, die hem slechts de vervallen en de loopende bijdragen mag vragen. De ontslagen moeten schriftelijk aan den voorzitter gestuurd worden.

Artikel 11. De leden mogen door het bestuur uit de vereeniging gesloten worden:

1e Wanneer zij de standregelen en de bijzondere reglementen niet naleven;

2e In geval van bekend wangedrag;

3e Wanneer hunne aansluiting of hunne handelwijze van aard is de belangen der vereeniging te krenken.

4e Wanneer zij den godsdienst, het huisgezin en den bijzonderen eigendom niet meer erkennen als zijnde de noodzakelijke grondslagen der samenleving.

Artikel 12. Het lid tegen wien eenen beschuldiging ingebracht wordt, van aard om de uitsluiting te veroorzaken, zal in persoon voor het bestuur gedaagd worden, en in de gelegenheid gesteld zich te verdedigen. Na de verdediging gehoord te hebben, zal het bestuur bij geheime stemming beslissen.

Artikel 13. Het uitgesloten lid heeft het recht zich te beroepen op de eerstkomende algemeene vergadering.

Artikel 14. Ontslag of uitsluiting geven geen recht op terugbetaling van inkom- of inleggelden.

Hoofdstuk III: Bestuur der vereeniging, wijze van benoeming en bevoegdheden der bestuurders, beheer der goederen, wijze van plaatsing der fondsen, wijze van regeling der rekeningen, algemeene vergaderingen.

Artikel 15. De vereeniging wordt beheerd door een bestuurraad, samengesteld uit: een voorzitter en twee ondervoorzitters, een schrijver, een schatbewaarder en een lid. Zij worden gekozen voor vier jaar, bij volstrekte meerderheid der stemrechthebbende leden, uit de meerderjarige deelgenoten. De drie vierden der bestuurders moeten gekozen zijn uit de werkende leden. De bestuurraad wordt alle twee jaar, bij de helft vernieuwd. De eerste uittredende reeks wordt door het lot aangewezen. De uittredende leden zijn herkiesbaar. Het vervangen der gestorvene of ontslagnemende bestuurders heeft plaats in de eerste algemeene vergadering. Het aldus gekozen bestuurslid voleindigt het mandaat van het lid dat het vervangt.

Artikel 16. Mogen geen deel maken van het bestuur:

A. Degenen die door artikel 12 der wet van 23 Juni 1894 beroofd zijn van het recht bestuurders te wezen van erkende maatschappij van onderlingen bijstand;

B. Degenen die -hetzij rechtstreeks, hetzij door tusschengeplaatste personen- eene slijterij van sterke dranken houden.

Artikel 17. De werkende en eereleden van de vereeniging mogen een eerevoorzitter kiezen, die raadgevende stem heeft op de vereenigingen van het bestuur en van de algemeene vergadering.

Artikel 18. De bestuurraad vergadert zich alle drie maanden en telkens de voorzitter hem bijeenroept.

Artikel 19. De bestuursleden moeten hunne bedieningen kosteloos vervullen. Eene vergoeding mag nochtans door de algemeene vergadering, worden toegestaan aan den schrijver.

Artikel 20. De beslissingen van het bestuur worden genomen bij volstrekte meerderheid van stemmen der bestuurleden.

Artikel 21. De bestuurraad is gelast met al de bestuurlijke akten niet uitdrukkelijk aan de algemeene vergadering voorbehouden; hij neemt alle maatregelen tot uitvoering der beslissingen der algemeene vergadering; hij bestudeert alle middelen van aard om het doel der maatschappij te bereiken.

Artikel 22. De voorzitter bewaakt en verzekert de uitvoering der standregelen en bijzondere reglementen. Hij heeft de politie der vergaderingen; hij neemt alle maatregels tot uitvoering der beslissingen van den bestuurraad; hij teekent alle akten, besluiten en beraadslagingen en vertegenwoordigt de vereeniging in al hare betrekkingen met de openbare overheden en derde personen. Hij ondersteunt voor het gerecht al de belangen der vereeniging, hetzij als eischende, hetzij als verwerende partij, binnen de palen vastgesteld door de wet van 31 Maart 1898. Hij geeft bevelen voor de bijeenkomst van het bestuur en van de algemeene vergadering.

Artikel 23. De ondervoorzitters helpen den voorzitter in al zijne bedieningen. Zij vervangen desnoods den voorzitter die zijne bevoegdheden aan een van hen tijdelijk kan overdragen.

Artikel 24. De schrijver is gelast met al de schriften van de vereeniging. Hij stelt de proces-verbalen op der vereenigingen van het bestuur en van de algemeene vergadering. Hij houdt de lijst der leden van de vereeniging, gelijkvormig de voorschriften van artikel 9 der wet van 31 Maart 1898, en hij biedt het bestuur de aanvaardingsvragen aan. De penningmeester is in het bezit der roerende goederen van de vereeniging, waarvan hij den inventaris opmaakt en bewaart, benevens al de andere handvesten. Hij is verantwoordelijk voor de in kas zijnde gelden en titels die hem zijn toevertrouwd. Hij betaalt op mandaten geteekend door den voorzitter of door het bestuurlid te dien einde afgevaardigd. Hij ontvangt de bijdragen en andere sommen aan de vereeniging verschuldigd of door haar in te zamelen, hij geeft er kwijtschelding van. Hij doet alle plaatsingen, verplaatsingen en terughalingen van gelden op bevelen geteekend door den voorzitter of dengen die hem vervangt, de te plaatsen, verplaatsen of terug te halen sommen aanduidende.

Artikel 25. Het bezit der vereeniging bevat al de roerende en onroerende goederen door haar ten bezwarenden of ten kosteloozen titel aangeworven en die de wet haar toelaat te behouden. Het fonds van de vereeniging wordt gevormd door de stortingen der werkende leden, de inschrijvingen der eereleden, de boeten, de giften en legaten van

bijzonderen, de toelagen der openbare overheden en alle andere voordeelen, waarvan de vereeniging wettelijk mag genieten.

Artikel 26. De algemeene vergadering beslist over het gebruik der inkomsten van de vereeniging, binnen de grenzen der wet van 31 Maart 1898.

Artikel 27. De niet gebruikte fondsen van de vereeniging moeten op haren naam geplaatst worden, in de Algemeene Spaarkas onder waarborg van den Staat, of toevertrouwd worden aan samenwerkende kredietmaatschappijen met elkheele en onbeperkte verantwoordelijkheid der leden.

Artikel 28. De leden vereenigden zich in algemeene vergadering ten minste vier maal 'sjaar, op de tijdstippen door het reglement van inwendige orde vast te stellen. De voorzitter mag de algemeene vergadering bijeenroepen telkens hij het nuttig oordeelt. Hij moet ze bijeenroepen wanneer het derde der leden het schriftelijk vragen en het voorwerp aanduiden dat zij verlangen te bespreken. Op de algemeene vergaderingen hebben de meerderjarige werkende leden en de bestuurders recht op ééne stem. Behalve de gevallen voorzien door artikel 30 der standregels, worden de besluiten der algemeene vergadering genomen met de volstreckte meerderheid der tegenwoordig zijnde stemrechthebbende leden.

Artikel 29. Eene der algemeene vergaderingen, bepaald in eene der twee eerste maanden van elk jaar, is toegewijd aan het onderzoek der rekeningen gesloten op 31 December voorafgaande. Bij deze vergadering, waarop al de werkende leden moeten tegenwoordig zijn op straf eener boete van 50 centiemen, geeft de bestuurraad verslag over de volledige werkzaamheden van het afgelopen jaar en hij biedt ter goedkeuring de jaarlijksche rekening der ontvangsten en uitgaven aan, alsook de rekeningen der verhandelingen door de vereeniging gedaan krachtens nrs 1 tot 5 van artikel 2 der wet van 31 Maart 1898.

Deze rekeningen zijn opgemaakt volgens het model door het Staatsbestuur vervaardigd. Zij moeten door de zorgen van den schrijver-schatbewaarder in den zetel van de vereeniging ter inzage worden gelegd van de leden, gedurende de vijftien dagen

die de algemeene vergadering van Januari (of Februari) voorafgaan. Zij worden slechts openbaar gemaakt met toestemming van de algemeene vergadering. Na goedkeuring der rekeningen door de algemeene vergadering, worden zij, voor den 1e Maart van elk jaar, door de zorgen van het bestuur, aan de commissie tot bekrachtiging der standregelen van de beroepsverenigingen gestuurd, vergezeld van de andere stukken vermeld in artikel 8 der wet van 31 Maart 1898.

Hoofdstuk IV: Wijziging of herziening der standregelen, ontbinding of vereffening van de vereeniging.

Artikel 30. De veranderingen aan de standregelen en de ontbinding van de vereeniging kunnen maar geldiglijk beslist worden met de meerderheid van, ten minste, de drie vierden der tegenwoordig zijnde leden, in eene algemeene vergadering bijzonderlijk te dien einde bijeengeroepen en samengesteld uit, ten minste, de helft der stemrechthebbende leden. De akten houdende wijzigingen der standregelen of vrijwillige ontbinding van de vereeniging zijn maar van kracht nadat ze zijn neergelegd, bekrachtigd en bekend gemaakt overeenkomstig artikel 6 der wet van 31 Maart 1898. De algemeene vergadering die de ontbinding uitspreekt duidt de vereffenaars aan en bepaalt hunne machten.

Na betaling der schulden, wordt het bezit van de vereeniging als volgt verdeeld: Het bedrag der giften en legaten keert terug tot den beschikker of tot zijne erfgenamen of rechthebbenden, voor zooveel het recht tot terugnemen werd bepaald in de akte waarbij de gift werd gedaan, en voor zooveel het rechtsgeding ingespannen worde binnen het jaar volgende de afkondiging der akte van ontbinding. Het zuiver actief, desnoods na aftrek van het bedrag der giften en legaten aan de vereeniging gedaan, wordt toegekend aan eene gelijkaardige of daarmede in verband staande instelling, door de algemeene vergadering aangeduid. Deze aanduiding zal maar van kracht zijn, indien de bestemming aan de goederen gegeven, door de commissie tot bekrachtiging gevonden wordt overeen te komen met de wet.

Hoofdstuk V: Scheidsgerecht, beoordeling der betwistingen.

Artikel 31. De bestuurraad zal, in gemeen overleg met de tegenpartij, de middelen zoeken om, hetzij bij verzoening, hetzij bij scheidsgerecht, alle geschil te vereffenen dat de vereeniging aangaat.

Artikel 32. De betwistingen die in den schoot der vereeniging ontstaan en die tot voorwerp hebben het toepassen der standregelen en reglementen aan niet uitdrukkelijk voorziene gevallen, worden altijd beoordeeld door twee scheidsrechters uit de werkende- of eereleden gekozen door de belanghebbende partijen. Bij verdeeling van gevoelen, worden zij geslecht door een derden scheidsrechter te benoemen door de twee andere of, wanneer deze zulks weigeren, door den voorzitter der vereeniging. De beslissing der scheidsrechters is afdoende.

Hoofdstuk VI: Aansluiting der vereeniging bij een verbond van landelijke beroepsverenigingen.

Artikel 33. Bij beslissing der algemeene vergadering, zal de vereeniging zich mogen aansluiten bij een verbond van landelijke beroepsgeenootschappen, in de voorwaarden voorzien door artikel 18 der wet van 31 Maart 1898.

Hoofdstuk VII: Reglement van inwendige orde.

Artikel 34. Het bestuur is belast een reglement van inwendige orde op te maken tot uitvoering van de tegenwoordige standregels. Alvorens toegepast te worden, zal dit reglement door de algemeene vergadering worden goedgekeurd. Dezelfde pleegvormen zullen moeten nageleefd worden in geval van veranderingen aan dit reglement toe te brengen.

Aldus gedaan te Poppel in algemeene vergadering van den 8e Augustus 1913.

Lijst der bestuursleden.

F. Van Tilborg, 59 jaar, Landbouwer-bijenteler en schepene, werkend lid, Voorzitter

H. Van Hees, 60 jaar, Landbouwer-bijenteler en raadslid, werkend lid, Ondervoorzitter

P. Van Gestel, 63 jaar, Landbouwer-bijenteler,
werkend lid, Ondervoorzitter

C. Moeskops, 36 jaar, Landbouwer-bijenteler,
werkend lid, Schrijver

A. Mateusen, 26 jaar, Landbouwer-bijenteler,
werkend lid, Schatbewaarder

G. Mateusen, 59 jaar, Landbouwer-bijenteler,
werkend lid, Lid

Martin Verbeeck (1882-1959) Eigenaar van de Poppelse Pannenhoeft, ontginning van 't Zwart Goor (Merksplas) en stichter van de CBR

door Bert Poels (†)

Dit artikel werd eerder gepubliceerd in 'De Vlierbes', jaarboek van de Beerse Heemkundekring (Jaargang XXII, 2000)

Toen ik op 1 mei 1925 in Merksplas geboren werd als zevende zoon van Henri en Pauline Poels-Peeters, was het gebruikelijk dat een notabele dame mijn meter werd. Zo kreeg ik Maria Senden, de echtgenote van Martin Verbeeck, als meter. Mijn vader, Henri Poels (Merksplas 1880-1969), was nog maar negen jaar toen hij na enkele jaren lagere school in het bouwbedrijf stapte. Samen met zijn broers werkte hij vele jaren in Noord-Frankrijk aan de bouw van kerken en fabrieken. Vervolgens werd hij eerste gast bij Nand Keustermans in Merksplas. Men was toen een 'geschoolde' metselaar als men zonder profiel een hoek kon zetten; men moest ook kunnen vloeren en plafonneren. In 1934 werd hij zelfstandig aannemer van metselwerken. Hij werkte tot hij 75 jaar was in 1955. Zijn gezin groeide uit tot twaalf kinderen. Bij mijn geboorte werkte hij voor Nand Keustermans mee aan de uitbreiding van de eigendommen van Martin Verbeeck-Senden in 't Zwart Goor en zo werd Maria Senden mijn meter. Koning Albert I was mijn peter en burgemeester Jozef Embrechts fungeerde als diens plaatsvervanger. Ik kreeg ook nog een familiepetter, Frans Peeters. De staat schonk mij een spaarboekje van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas met een som van 200 frank. Omdat een zevende zoon geen alledaagse gebeurtenis was, werd er een groot doopfeest gehouden. Mijn meter schonk mijn doopkleed en was zeer gul met de doopsuiker. Dat meterschap van Maria Senden heeft een bijzondere band met de familie Verbeeck

doen ontstaan; het heeft in feite zelfs mijn levensweg bepaald. Mijn moeder stapte geregeld met de kinderwagen naar 't Zwart Goor om mij aan mijn meter te tonen. Jaarlijks stuurde ik mijn nieuwjaarsbrief naar 'Huize Dennendal', Prins Albertlei 3 in Kapellenbos-Kapellen, de woonplaats van mijn meter, en met Pasen mocht ik op 't Zwart Goor mijn groot chocolade paasei komen halen. In de herfst ging ik er kastanjes rapen. Toen ik in juli 1944 mijn humanioradiploma behaalde, schreef mijn meter dat ik mij bij haar man in Kapellenbos moest aanmelden. Op 6 augustus was ik er en Martin Verbeeck stelde mij voor om als bediende in de steenfabriek 'Algemeen Bouwbedrijf NV' in Beerse te komen werken tegen een maandloon van 1000 frank. Het was nog oorlog en de tarwe die we bij de boeren kochten was duur: 40 frank per kg. Toen Verbeeck mijn maandloon bepaalde, flitste het door mijn hoofd: 'Verdorie, dat is 25 kilo tarwe!' Op 8 augustus 1944 begon ik op het bedrijf in Beerse te werken en ik bleef er tot 1 maart 1982.

Ontginning van de Zwartgoorheide in Merksplas door François Splingard

Het Kempens landschap met zijn onvruchtbare zand- en heidegronden was eeuwenlang een woestenij tot een decreet van keizerin Maria-Theresia in 1772 de gemeenten verplichtte tot de ontginning ervan. Het waren vooral abdijen en rijke burgers die zich tegen een minieme prijs honderden hectaren grond aanschafte en er bossen, velden en weiden van maakten. De Zwartgoorheide in Merksplas was zo'n gebied dat in de 19^e eeuw door de familie Splingard ontgonnen en in de 20^e eeuw door Martin Verbeeck uitgebreid en gemoderniseerd werd. Het was een drassig gebied met vijf grote vennen en een reeks moerputten,

Het botenhuis (1926). Van links naar rechts: Paul, Betty, Martin, Cleo, Freddy en Maria

gegraven door turfstekers. 'Goor' betekent moeras. Verwijst 'zwart' naar de troebelheid van het water of was het een vervorming van 'swet', een oude benaming voor grens? Het 'swetgoor' zou dan het moerassige gebied tussen Merksplas en Zondereigen aanduiden. Op 4 december 1855 besliste de gemeenteraad van Merksplas om ruim 538 ha heide publiek te verkopen. De snelle groei van de bevolking had een hoge werkloosheid veroorzaakt en met de ontginning van de gronden kon de werkgelegenheid worden bevorderd. De opbrengst van de verkoop bedroeg 83 frank per hectare. François Splingard (1810-1884), geboren te Marcinelle en burgerlijk ingenieur bij de dienst 'Bruggen en Wegen' kocht ongeveer 482 hectare, waaronder de Zwartgoorheide. De aankoopakte werd verleden op 9 december 1856. Latere aankopen vergrootten zijn domein tot bijna 742 hectare, waardoor bijna één vierde van Merksplas, vooral aan de noordzijde van het dorp, in zijn bezit kwam. De verkoopakte bepaalde dat de ontginning binnen een termijn van zes jaar diende te gebeuren, zoniet kwam de heide opnieuw aan de gemeente. François Splingard begon onmiddellijk met het aanplanten van mast en het aanleggen van zeven hoofddreven. De belangrijkste was de Torendreef. Ze vertrok aan het Zwart Goor en kwam via de

Kromvenheide, het Hoekeinde en de Heikant uit op de weg naar Wortel-Kolonie. In het verlengde van de dreef zag men tien kilometer verder de toren van de Sint-Catharinakerk van Hoogstraten. Er was geen enkele dreef die een andere kruiste. Daarmee drukte Splingard zijn verbondenheid met de vrijmetselarij uit. François Splingard was niet ingeschreven in het bevolkingsregister van Merksplas. Hij woonde aan de Lakenseweg in Brussel en 't Zwart Goor was slechts een buitenverblijf. Na zijn dood in 1884 werden de eigendommen overgeschreven op naam van de weduwe, Sophie Guillery (1818-1906) en haar kinderen. Het echtpaar Splingard-Guillery had vier kinderen: Pierre, Rochus, Alex en Charles. Pierre (Laken 1839-Merksplas 1883) was advocaat en politicus. In 1881 werd hij professor aan de rechtsfaculteit in Brussel. Na een ernstige ziekte overleed hij een jaar voor zijn vader in Merksplas. Rochus (Roux 1842-Sint-Gillis 1889) werd eveneens advocaat. Zijn huwelijk met Line Decelle bleef kinderloos. Het echtpaar liet zich in 1867 in het bevolkingsregister van Merksplas inschrijven, maar verbleef niet steeds op 't Zwart Goor. In 1884 volgde een nieuwe inschrijving. In 1894, vijf jaar na de dood van Rochus, werden zijn eigendommen, bijna 191 ha heidevelden ten oosten van 't Zwart

Goor, verkocht aan Albert Van de Vorst-Leclercq en diens schoonbroer Willem Leclercq-Delplace. De jongste kinderen van François Spingard, Alex en Charles, waren een tweeling, geboren in 1843. Alex was advocaat, woonde in 1892 op 't Zwart Goor en overleed in hetzelfde jaar in Brussel. Charles liet zich viermaal in Merksplas inschrijven: in 1869, 1881, 1889 en 1892. Eerst was hij advocaat in Schaarbeek, daarna ingenieur in Elsene. In 1892 vestigde hij zich definitief op 't Zwart Goor en na het overlijden van zijn moeder in 1906 werd hij de enige eigenaar. Charles Spingard zette het werk van zijn vader voort. Hij legde mastbossen aan en liet lange, diepe grachten graven voor de ontwatering van de velden. Hij experimenteerde met nieuwe gewassen en landbouwtechnieken. Op 12 augustus 1911 veroorzaakten gensters van een voorbijrijdende trein grote bos- en heidebranden op de grens van Merksplas, Turnhout en Weelde. Brandweermannen uit de hele streek en zelfs vijftig gedetineerden van Merksplas-Kolonie blusten het vuur met dennentakken, maar 's anderendaags laaide het vuur terug op. Toen werden 227 soldaten ingezet en om 23 uur was het gevaar geweken. Ongeveer 900 ha heidevelden en bossen waren in de vlammen opgegaan. De schade, ten laste van de Belgische staat, werd vastgesteld op 100 frank per hectare.

Charles Spingard had weinig rechtstreeks contact met de bevolking van Merksplas, maar hij boezemde wel ontzag in. De mensen spraken over het domein 'Springaar' en wie in geldnood zat, kon steeds bij hem terecht voor financiële hulp. 'Hij trok maar aan een koord en 't geld viel gewoon uit het plafond', zo werd er verteld. Charles woonde samen met Rosalia Van Gemert (°Brussel 1868), die 25 jaar jonger was. Zijn moeder had steeds een huwelijk met deze vroegere dienstmeid verboden. Charles en Rosalia hadden één dochter, Anna Van Gemert. In 1908 liet Charles 't Zwart Goor over aan zijn levensgezellin en in 1913 verhuisde hij naar Elsene, waar hij in 1916 overleed. Ondertussen hadden Duitse militairen hun hoofdkwartier op 't Zwart Goor ingericht en geraakte het domein verwaarloosd.

Arbeiders en boswachters in dienst van de familie Spingard

In 1863 werden de eerste huizen op 't Zwart Goor opgetrokken. De stenen daarvoor werden in veldovens in de omgeving van Berkelaar gebakken, waar voldoende klei beschikbaar was. François Spingard bouwde een kasteeltje, een 'hof', een rij stallen en een schuur. Al deze gebouwen stonden in een u-vorm met de opening ervan naar het dorp gericht. In de achterliggende tuin kwam nog een kleine arbeiderswoning. Met het binnenplein of 'de grote koer' erbij bedroeg de totale bebouwde oppervlakte 2880 vierkante meter. Het hof zelf was een landhuis van het langgeveltype zonder verdieping. Het noordelijk gedeelte bestond uit stallen en een koetshuis of 'voiturekot'. In 1878 kreeg het woongedeelte aan de Torendreef er een verdieping bij. Bij een tweede verbouwing in 1885 werden er een varkenshok en een bakhuis bijgebouwd en veranderde het koetshuis in woonruimte met stallen. Lambert Nooyens en Jan Baptist Agemans waren de eerste toezichters op het domein. Piet Luyckx werd boswachter en werkmans in 1867. Hij overleed in 1899 en werd door zijn zoon Jan Luyckx opgevolgd. Sus Druyts van Beerse werkte op 't Zwart Goor als schaapherder en handwerker. Hij overleed in 1907. In 1911 werd een vierde arbeiderswoning gebouwd. Na het overlijden van Jan Luyckx in 1914 hield staatsboswachter Charel Dufraing toezicht.

Modernisering van 't Zwart Goor door Martin Verbeeck

Na het overlijden van Charles Spingard in 1916 kwam zijn levensgezellin Rosalia Van Gemert in het bezit van 't Zwart Goor, maar een half jaar later verkocht zij het domein aan Martin Verbeeck. Op uitdrukkelijke eis van Rosalia werd de verkoopakte pas ondertekend op 20 december 1919. Martin Verbeeck werd geboren in Dessel op 11 oktober 1882. Zijn ouders, August Verbeeck en Paulina Becquaert, waren de oprichters van brouwerij Campina in Dessel. Op aandringen van zijn vader liep hij stage in een grote brouwerij in Gent in plaats van zijn middelbare studiën aan het Sint-Jozefscollege in Turnhout af te ronden. De brouwerij sprak hem echter niet aan en hij liet het familiebedrijf over aan zijn broer Edmond. In 1913 huwde hij met Maria Senden (Rekem 1892-Antwerpen 1988), dochter van de Rekemse

jeneverstoker Franz Senden (Rekem 1863-1921) en van Maria de Vel (Retie 1865-1944). Martin maakte kennis met Maria Senden in Retie, waar zij vaak op vakantie kwam bij haar oom en tante, Henri De Vel (Retie 1864-1930) en Nathalie Willekens. Het jonge paar vestigde zich tot 1922 aan de Gasthuisstraat in Turnhout en kreeg zes kinderen: August (1914), Elisabeth (1915), Paul (1916), Cleo (1918), Anne-Marie (1922) en Emma (1925). In 1914 begon het actieve leven van Martin Verbeeck als zakenman. Samen met de oom van zijn vrouw, Henri De Vel, werd hij aannemer van openbare werken. Zij legden in 1914 de eerste betonweg in Europa aan: het gedeelte van de Antwerpsesteenweg tussen Vlimmeren en Vosselaar. Toen de oorlog uitbrak, weigerde Martin de weg af te werken. Deze cementweg was trouwens een catastrofe: het wegdek was in één stuk aangelegd, zonder voegen of bewapening, en verbrokkelde onder de invloed van het wisselvallige weer en vooral onder het zwaar transport van de Duitse troepen. In hetzelfde jaar 1914 richtte hij samen met Arnold De Vel (Retie 1874-1926) de houthandel 'NV Foresco' op. Op zijn zoektocht naar bomen en bossen voor de zagerij kwam hij in contact met Rosalia Van Gemert van 't Zwart Goor. Martin Verbeeck kocht 't Zwart Goor, omschreven als 'een buitenverblijf met aanhorigheden, landbouwwoningen, stallingen remisen, bouw- en weilanden, mastbossen en heiden, schaarbossen en dreven, voor ene gezamenlijke grootte van 451 ha 4 are en 70 ca voor 220.000 frank, ongeveer 487 frank per hectare. In 1917 en 1918 kocht hij nog 23 hectare van elf particulieren en hij breidde het domein uiteindelijk uit tot bijna 650 hectare, waarvan 200 hectare ten oosten van de weg naar Weelde-Statie. Onmiddellijk maakte hij werk van een grondige modernisering en reorganisatie van het verwaarloosde domein. In 1917 begon hij met het "afblaaïen van de bossen" of het 'bossen van mastbomen' omdat er een grote vraag naar mijnhout was. De omgehakte bomen werden naar een centrale laadplaats gebracht met een 'mallejan' of 'oerts', een voertuig bestaande uit een as met twee hoge wielen en een disselboom. Met zes tot acht boomwagens reed men af en aan naar het station in Weelde of naar de Nieuwe Kaai aan Brug 2 in Turnhout. Als mijn vader wegens de vorst in de winter niet in de bouw kon werken, hielp hij in

1917 bij het laden van de bomen op de boomwagens. Ook werkloze kleistekers en steenbewerkers werden tijdens de Eerste Wereldoorlog in de winter tewerkgesteld om de wegen te herstellen die bij het vervoer van de boomstammen kapotgereden werden. Zo ontsnapten velen aan de deportatie van werklozen naar arbeidskampen in Duitsland. Voor de houtexploitatie had Martin Verbeeck een goede schatter in dienst: Jan Jespers. Hij becijferde de hoeveelheid hout in het bos, duidde aan welke bomen gekapt moesten worden en hield toezicht op het werk van de 'houtbrekers' die werden ingezet voor het zagen, ontschorsen en vervoeren van de boomstammen. Adriaan Peeraer was belast met het toezicht op het vervoer van de bomen naar de steenweg. Alle bossen langs de noordkant van de weg tegenover de grote toegangspoort werden kaal gekapt. Op de ontboste grond werden lupinen of zwarte haver gezaaid, die het volgende jaar omgeploegd werden. Dan kon de heraanplanting van de mastbossen starten. Ook hier was Adriaan Peeraer de verantwoordelijke, samen met zijn echtgenote. Na 1919 was dit de taak van Sus Van Sprengel. Rik Van Opstal stak de sleuven voor het pootgoed en vanaf 1925 was Lex Segerink de planter, naast meerdere anderen. Suske Aerts was boswachter van 1918 tot 1925. Hij werd opgevolgd door Gust Segerink, die vanaf 1920 hulpboswachter was. Omdat er zoveel gestroopt werd op het domein, werd Alfons Dammen, een voormalig rijkswachter en oorlogsveteraan, in 1925 tot jachtwachter aangesteld. Martin Verbeeck bouwde voor hem een huis tegenover de toegangspoort, dat hij tot 1942 bewoonde. Alfons Dammen was ook verantwoordelijk voor de kippen-, fazanten- en patrijzenkwekerij. Hij verzorgde de rijpaarden en de jachthonden, acht Engelse pointers. Bakker Gust Hermans van Turnhout leverde dagelijks oud brood voor de honden. Samen met zijn jachtwachter organiseerde Martin Verbeeck grote klopjachten.

In 1919 begon Martin Verbeeck met de renovatie van het landhuis. Nooit werd er minder dan vijf ton cement geleverd, wat een beeld geeft van de omvang der werken. De boerderij werd volledig gescheiden van het landhuis en de staloppervlakte werd bijna verdubbeld. In de voormalige

**De binnenkoer in de vijfti-
ger jaren**

**Het landhuis anno
1943**

Het landhuis anno 1925

schaapskooi werd een woning ingericht voor de herenboer of kastelein. Het koetshuis werd bij het landhuis gevoegd. Na deze verbouwingswerken vormden het landhuis en de boerderij een H met de openingen naar het dorp en het Lipseinde. Voortaan sprak men van de 'grote koer' voor het landhuis en de 'kleine koer' achter de boerderij. Door het intense verkeer van de zware boomwagens, die diepe sporen en putten veroorzaakten, was het moeilijk om met de auto het domein te bereiken. Daarom legde Martin Verbeeck een privéweg aan met as uit de steenfabrieken. In 1921-1922 kwamen er op de kleine koer paarden- en koeienstallen omdat mevrouw Verbeeck de grote koer proper wilde houden. Naast de nieuwe stallen werden werkplaatsen en een machinehuis opgetrokken. De meest ingrijpende verbouwingen gebeurden rond 1926, de gloriejijd van Martin Verbeeck. Aannemer Nand Keustermans trok de noordkant van het landhuis op tot op dezelfde hoogte als het oude woongedeelte. Voor het dienstpersoneel werden mansardekamers ingericht. Het oude hof van Splingard kreeg nu een comfort dat in de verre omgeving zijn gelijke niet vond. Er was centrale verwarming op steenkool. Een grote dynamo en een kamer vol batterijen zorgden vanaf 1925 voor electriciteit in landhuis en boerderij, nog voor de electriciteitsleiding van Beerse naar Merksplas werd aangelegd. Een stoommachine leverde drijfkracht voor de machines van de smidse en de maalderij. Terwijl de meeste mensen zich toen nog wasten in een zinken bad voor de Leuvense stoof of in het bakhuis, waren er op 't Zwart Goor al vijf badkamers met stromend water. Er was ook al een telefoon met het nummer 'Turnhout 2', de eerste in Merksplas. De houten poort aan de steenweg naar Weelde-Statie werd vervangen door een pronkstuk in sierbeton, ontworpen door Victor Janssens uit Westmeerbeek. Het is nog steeds het visitekaartje van 't Zwart Goor. Op de plaats van enkele oude gebouwen zoals het washuis kwam er een lusttuin met serres. Mevrouw Verbeeck hield van bloemen en daarom zocht Martin Verbeeck een specialist in de tuinbouwschool van Gent. Franske de Brabander was er de eerste van de klas en werd in 1926 naar Merksplas gehaald. Franske droeg altijd een bolhoed, zelfs in de serre; daarom dachten de mensen van Zondereigen dat hij een

Hollander was. Hij ontwierp een Franse tuin en legde overal bloemperken aan. Tegenover het huis van de bloemist werd in 1931 volgens de nieuwste Gentse inzichten een vierkant serrecomplex opgericht, dat voordeliger kon verwarmd worden dan de langwerpige kasteelserres. Franske verkocht ook bloemen en planten aan particulieren en realiseerde daarmee in 1933 een omzet van 27655 frank. De bloemisterij van 't Zwart Goor nam vaak deel aan tentoonstellingen en ooit lanceerde Franske daar een nieuwe plant: een cineraria met grote bloemen. De vaste helper van Franske was Lowieke Brokken, die op een boerderij in Berkelaar woonde, een gehucht in de buurt van 't Zwart Goor. Louis Brokken zou het eerste slachtoffer van de Tweede Wereldoorlog in Merksplas worden. Op de pastoriebrug over de Mark reed hij op 17 mei 1940 met zijn boerenkar op een landmijn.

In zijn boek 'Hier woon ik' vermeldt Herman Janssen ruim 70 namen van personeelsleden van 't Zwart Goor en twee daarvan wil ik speciaal vermelden. Mevrouw Verbeeck wenste een goede opvoeding voor haar kinderen en stelde daartoe gouvernantes aan. Eén van die kinderjuffrouwen was Margriet Fleerackers, een dochter van de hoofdgriffier bij de Rechtbank in Turnhout en van de directrice van de 'Ecole Moyenne'. Tijdens haar verblijf op 't Zwart Goor leerde Margriet een student in de geneeskunde kennen met wie zij in het huwelijk trad: dr. Constant Janssen, de stichter van de firma Richter en de vader van dr. Paul Janssen, de stichter van Janssen Pharmaceutica in Beerse. Een andere figuur was de kokkin, Philomena Willems-Baelemans, 'Philleke' genoemd. Zij werkte in het landhuis van 1919 tot 1933. Ze was ook conciërge en bediende de telefoon als de familie Verbeeck afwezig was. Haar zoon, Gommar Willems, volgde door toedoen van mevrouw Verbeeck de tuinbouwschool in Vilvoorde en moderniseerde daarna de tuinderij op het domein. In 1933 vestigde hij zich in Merksplas na zijn huwelijk met onderwijzeres Margriet Govaerts. Na de houtexploitatie kwam rond 1925 de landbouwuutbating op het voorplan. Om tijdens de zomermaanden zijn personeel aan het werk te houden, liet Martin Verbeeck braakliggende gronden omploegen. Zo ontstonden

zijn twee grote landbouwbedrijven: 't Zwart Goor en de Pannenhoef in Poppel. Voor het beheer van beide bedrijven stichtte hij de 'NV Kempisch Landbouwbedrijf' en stelde de jonge landbouwingenieur August De Boodt als directeur aan. August De Boodt werd geboren in Nieuwmunster in 1895. Vier jaar lang vocht hij in de loopgraven achter de IJzer. Na de oorlog trouwde hij met Paulina Vermeulen. Het paar vestigde zich te Turnhout aan de Grote Markt en kreeg vijf kinderen. De oprichting van de 'NV Kempisch Landbouwbedrijf' viel bij de Boerenbond niet in goede aarde. Massa's kunstmeststoffen gingen namelijk rechtstreeks van de fabriek naar dit nieuwe bedrijf, dat de belangstelling genoot van vele boeren uit de omtrek. Enigszins uit leedvermaak lanceerde Martin Verbeeck zijn directeur in de politiek. August De Boodt werd volksvertegenwoordiger, later senator en minister van Wederopbouw.

Voor de twee landbouwbedrijven stelde Martin Verbeeck rentmeesters-opzichters aan. Voor 't Zwart Goor was dit Guillaume Swaan, afkomstig van Weelde. Een broer van hem was pastoor in Merksplas. Guillaume Swaan werd opgevolgd door Cornelis of 'Keske' Nooyens. Keske kreeg de vrije hand in het kopen en verkopen en verdiende daarmee 1250 frank per maand in 1934. Een gewone klerk had in die tijd slechts 500 frank per maand. Toen Keske in 1925 van Poppel naar Merksplas verhuisde, liet Verbeeck voor hem een woning bouwen. Vanaf 1931 kreeg hij administratieve hulp van boekhouder Gust Wouters uit Turnhout. De 'NV Kempisch Landbouwbedrijf' bestond in Merksplas uit vier bedrijfstakken: de boerderij, het tuinbouwbedrijf, het hoenderpark en de bloemisterij. Terwijl Springard indertijd grasland verpachtte en een kudde schapen hield, investeerde Verbeeck vooral in paarden, koeien en varkens. Hij introduceerde daarbij tal van nieuwe technieken. Zo graasden de koeien op 't Zwart Goor voor het eerst achter prikkeldraad. Daardoor verdween de potstal. Verbeeck installeerde een graanvoersilo die de belangstelling genoot van landbouwers uit de hele provincie. Hij liet stalen van veevoerders in een Gents laboratorium ontleden en ontbood geregeld veearts Vander Haeghen op het bedrijf. Verbeeck liet zich steeds omringen door

vakmensen om zijn bedrijf te doen renderen. De paardenfokkerij was zijn hobby. Martin Verbeeck slaagde erin om het Kempense trekpaard te kruisen met het veel zwaardere Brabantse ras. Jarenlang werd geselecteerd om veredeling te bekomen. De stalknechten kregen extra premies als ze bij drachtige merries waakten. 'Dragon' en 'Albion de Soignies' waren vermaarde hengsten. 'Albion' werd meermaals kampioen van België. De verzekeringspremie voor dit paard kostte jaarlijks 3221 frank, ongeveer evenveel als het jaarlijks ereloon van de veearts. Het dekgeld van 'Albion' bracht 30.000 frank per jaar op. Gemiddeld stonden er een dertigtal paarden in de stallen. Bijna alle paarden werden in 1934 verkocht. Ook in de runderteelt verrichtte Martin Verbeeck pionierswerk. Terwijl men in de Kempen vooral het zwartbonte ras vond, haalde Verbeeck roodbonte koeien uit het Land van Cuyck (Noord-Brabant) naar hier. Hij behaalde er meerdere prijzen mee op de wereldtentoonstelling in Antwerpen in 1930. Globaal telde men een honderdtal runderen in de stallen, de grootste veestapel in de wijde omgeving. Zo'n 40 koeien moesten tweemaal per dag met de hand gemolken worden. Dit leverde wekelijks 100 kg boter op, die in een koelcel bewaard werd. Daarnaast had men uiteraard ook kaas en room. Er werden ook varkens vetgemest. Van juli 1933 tot juni 1934 werden 136 vette varkens verkocht. Het tuinbouwbedrijf was ruim een voetbalveld groot. Men teelde producten die men toen elders niet zag: aardbeien, meloenen, asperges, witloof en tomaten. Naast stalmest strooide men ook tonnen kalk, fosfaat en potas om de grond vruchtbaar te maken. Aardappelen won men in grote hoeveelheden. Naast het eigen verbruik kon men in 1933 nog 20 ton verkopen. Jef Van Sprengel was de chauffeur die tweemaal per week met de vrachtwagen naar Antwerpen reed. Kort na de Eerste Wereldoorlog kocht Martin Verbeeck een auto, één van de eerste seriewagens van Ford. Hij bestuurde zelf zijn wagen, maar was nogal onoplettend en maakte geregeld stukken. Dan liet hij zich vervoeren met een Minerva, bestuurd door zijn chauffeur Jef Van Sprengel, die ook een goede mecanicien was. Vanaf 1922 woonde de familie Verbeeck in Antwerpen en werd 't Zwart Goor als tweede verblijfplaats gebruikt, vooral in de zomerperiode. Mevrouw Verbeeck,

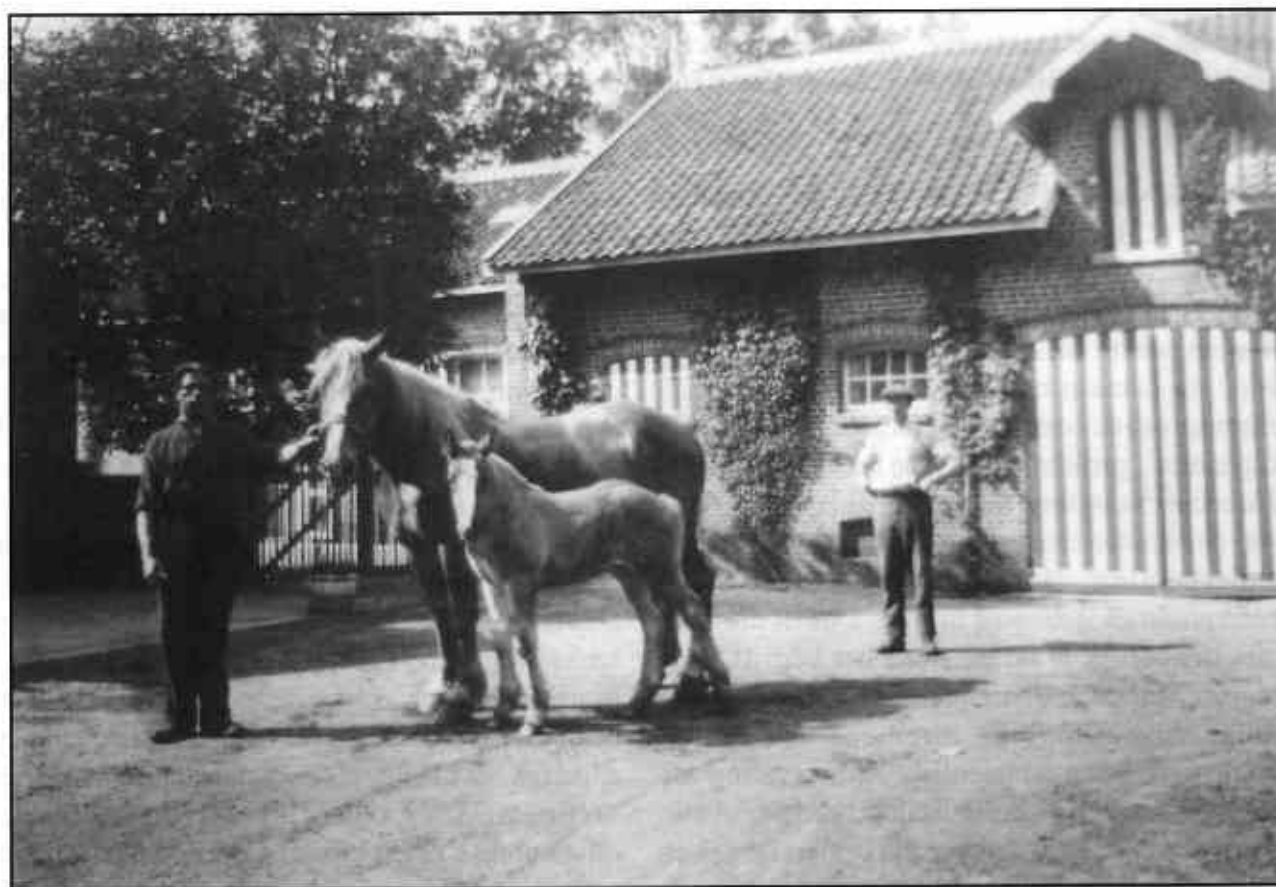
Martin Verbeeck

Maria Senden

Martin Verbeeck

Op 't Zwart Goor werden Kempense met Brabantse raspaarden gekruist

die zelf een rode Citroën had, reed altijd snel: op een uur kwam zij van Antwerpen naar Merksplas. Toen zij op 19 juni 1925 met de auto naar Beerse reed, kwam de kleine Maria Driesen (°29/1/1922) bij de ouderlijke boerderij aan de Merksplasseweg onder de wagen terecht. 'Als het kind blijft leven, bouw ik hier een kapel', beloofde mevrouw Verbeeck, die zeer onder de indruk was en het kind dikwijls bezocht. Het meisje overleefde het ongeval en mevrouw Verbeeck hield woord. De familie Driesen stelde een stuk grond ter beschikking en mevrouw Verbeeck liet een bakstenen kapel bouwen, die toegewijd werd aan het H.Hart. Martin Verbeeck en Maria Senden waren graag gezien in Merksplas. Zij verschaften veel werk en steunden ook tal van initiatieven in de parochie en de gemeente. Notaris Constant De Wolf (1868-1937) die geregeld betrokken was bij de verkoop van hout werd een goede vriend en jachtgezel. Notaris De Wolf was voorzitter van de fanfare St.-Willebrordus. Toen die op 4 juli 1920 een uitstap naar 't Zwart Goor maakte, werden de fanfareleden er zo goed ontvangen, dat de notaris het erevoorzitterschap aan Martin Verbeeck aanbood. Zijn portret kreeg een ereplaats in zaal Van Dijck, waar de fanfare repeteerde. Sindsdien werd de uitstap van de fanfare naar 't Zwart Goor een jaarlijkse traditie.

Stichting van de 'Cimenteries et Briqueteries Réunis' (CBR) door Martin Verbeeck

Henri De Vel, met wie Martin Verbeeck in 1914 in zee gegaan was als aannemer van openbare werken, wekte bij Martin rond 1920 interesse op voor de cementindustrie. Henri De Vel was eigenaar van de cement- en steenfabriek 'La Bonne Espérance', gesticht in 1912 aan het kanaal Ravels-Turnhout. Naast deze fabriek lag de cementfabriek van de familie Emsens uit Turnhout, een kleine onderneming. Henri De Vel had ook een cementfabriek gebouwd in Visé. Omdat die zaak niet behoorlijk draaide, werd het bedrijf door Martin Verbeeck doorgelicht. Hij stelde er een jonge en deskundige directeur aan en het rendement steeg aanzienlijk. Zijn ervaring als zakenman en zijn organisatietalent brachten Martin Verbeeck er in 1921 toe, enkele cementfabrieken te bundelen tot één machtige vennootschap, de 'Cimenteries et Briqueteries Réunis' (CBR) met

maatschappelijke zetel te Antwerpen, Frankrijk 127. De fusie betrof 'La Bonne Espérance' en de fabriek Emsens te Ravels, de 'Cimenteries de Ravels' en de 'Cimenteries de Loën' in Wallonië. Deze vennootschap breidde zich in snel tempo uit. In 1922-1923 verwierf zij de mergelgroeven van Maastricht; in 1924 slopte CBR de 'Cimenterie de Mons' op, in 1926 de 'Cimenterie de Niel en du Rupel' en de 'Cimenterie de Portland' in Beerse. De steenbakkerijen 'La Bonne Espérance', de CBR-steenfabriek in Ravels en de CBR-steenfabriek in Beerse werden eveneens in de groep opgenomen. De combinatie van steenbakkerijen en cementfabrieken was interessant omdat cement een mengeling is van klei en kalk. Schepen brachten klei naar Wallonië en keerden met kalk terug. De geschiedenis van de cementfabriek te Beerse voert ons terug tot 1869, toen de heer Descamps, nijveraar te Beerse, de toelating vroeg 'om op zijne heigonden genaemd Abtsheide, opteregten een gelaeg voor steen, pannen, plavei, enz. en eene stoomzagerij'. In 1889 deed Alexis Mols een aanvraag om hier ook een 'kunstmatig cementfabriek met stoomwerktuig van 250 pk' te mogen oprichten en dat gebeurde door de 'North's Portland Cement and Brick Works'. Er werd ook een kuiperij opgericht. De cementfabriek van Beerse stelde rond 1905 reeds 400 werklieden tewerk. Het is deze fabriek die in 1926 door CBR werd gekocht.

Martin Verbeeck had het moment om CBR op te richten goed gekozen. Na de Eerste Wereldoorlog waren veel woningen vernield of aan herstel toe, de bouwmethodes evolueerden snel en de waarde van een woning steeg enorm. Een huis van 1920 was bijna het dubbele waard in 1925. Nieuwe wetten in verband met arbeidsregeling, sociale zekerheid en bescherming van de werknemers stimuleerden ook de bouwlust van de bevolking. Daarbij kwam nog de nieuwe trend om kasseiwegen te vervangen door betonwegen. Martin Verbeeck volgde deze ontwikkelingen in de bouwwereld op de voet en omringde zich met experts om nieuwe uitvindingen in de praktijk te brengen. Zo haalde hij bijvoorbeeld de scheikundige Coertjens weg uit Belgisch-Congo nadat deze een nieuwe productiemethode voor cement ontwikkeld had. Constant De Raedt werd

directeur van CBR-Beerse, terwijl de heer Coertjens deze functie waarnam op CBR-Ravels. CBR had meerdere scheikundige ingenieurs in dienst: een zekere Jespers in Antwerpen, Verbeeck (niet verwant met Martin) en Felix Hofkens in Beerse. CBR beschikte niet alleen over een laboratorium voor de 'ingénieurs chimiques', maar had ook een dispensarium, waar twee verpleegsters werkten die de gezondheid van de arbeiders moesten controleren, want er was uiteraard veel stof in de fabriek. Ik herinner mij dat ik rond 1931 als knaapje van een jaar of zes ook op onderzoek moest komen, omdat ik zo'n kleine, magere bengel was. Ik werd wel gezond bevonden, maar ik kreeg toch een geneesmiddel mee. Het was de gehate levertraan, die ik voor het slapengaan innam met de soeplepel in de ene en een toffee in de andere hand. Voor handelsbesprekingen stak Martin Verbeeck niet alleen de landsgrenzen over, maar trok hij zelfs naar andere continenten. Meermaals bezocht hij Egypte, waar hij zijn medewerking verleende aan de bouw van de Aswandam door de Zwitserse firma Schmidteiger in 1926-1928. In de jaren 1927-1928 trok hij naar Amerika, waar hij meerdere staten bezocht. In een New Yorkse krant werd zijn bezoek zelfs aangekondigd op de eerste bladzijde met de woorden: 'Mr. Martin Verbeeck, the king of the European cements, visits the USA'. (De koning van de Europese cement bezoekt de USA).

De oorspronkelijke betekenis van het woord cement is lijm of bindmiddel, dit wil zeggen een stof die het vermogen heeft stukken of korrels van ander materiaal aan elkaar te binden. In het huidige taalgebruik verstaat men er echter uitsluitend het bouw materiaal onder dat de basis vormt voor metsel- en pleistermortels en van beton. Cement behoort tot de hydraulische bindmiddelen: met water verhardt het tot een steenharde massa die waterbestendig is. Het heeft daarbij het vermogen om steenachtige materialen als zand en grind aan elkaar te kitten. Oorspronkelijk werden vooral klei en kalk gemengd om cement te maken, maar in 1824 produceerde de Engelsman Joseph Aspdin voor het eerst een cement verkregen uit een nauwkeurig gedoseerd mengsel van calciumsilicaten en enkele aluminium- en ijzerverbindingen. Als grondstoffen gebruikte hij

daarvoor verschillende soorten kalksteen, mergel, klei of leisteen. Hij noemde het product portlandcement omdat het dezelfde kleur had als de steen die op het eiland Portland in Dorsetshire wordt gewonnen. Vooral het gebruik van mergel had zo z'n voordelen. Mergel was droog en kon gemakkelijk vervoerd en bewaard worden. Daarom was CBR er zo vlug bij om de mergelgroeven van Maastricht over te nemen. Enkele jaren later werd in Maastricht ook de cementfabriek 'nv Enci' opgericht.

Witte cement uitgevonden in Beerse?

Over de uitvinding van witte cement vermeldt de vakliteratuur niets, maar in Beerse doet het verhaal de ronde dat de witte cement in de CBR-fabriek van Beerse is uitgevonden. Jos Van Steenberghe, tot voor enkele jaren handelaar in bouwmaterialen aan Brug 5, stak zijn licht op bij CBR in Brussel. Daar verklaarde de heer Claeys dat witte cement rond 1929-1930 in Hermignies (Henegouwen) is uitgevonden. In Beerse zou men tot 1933-1935 witte cement geproduceerd hebben op basis van zeer zuivere en witte mergel, door de werklieden 'krijt' genoemd, uit de streek van Bergen. CBR zou later de fabriek van Hermignies opgekocht hebben. Een andere bron noemde een zekere Houben als uitvinder ergens in Wallonië. De heer Houben was verwant met de familie De Vel, die mee aan de wieg stond van CBR in 1921. Ook in Transinne bij Redu (Luxemburg) zou men proeven gedaan hebben om nagenoeg witte cement te verkrijgen; dit gebeurde door toevoeging van bepaalde stoffen aan zwarte klei, maar het is er bij proeven gebleven. Mijn broer Louis Poels (°1913), die in 1929 bij CBR in Beerse tewerkgesteld werd, zegt dat de CBR-fabriek in Obourg (Henegouwen) de enige fabriek was die witte cement produceerde. En nu het verhaal van de uitvinding in Beerse. De cementoven werd normaal gestookt met fijngemalen antraciet. Op zekere dag wierp Jefke Verelst een reeks versleten bezems van berk en rijshout in de oven. En zie, na het malen van de klinker had de cement een witte in plaats van de gewone grijze kleur. De ingenieurs werden hiervan op de hoogte gebracht, maar omdat Jefke zich met het productieproces had ingelaten, kreeg hij een 'dikke sigaar'. Jefke was hierdoor fel aangedaan en deed zijn beklag bij directeur De Raedt. Enkele

Woning van Verbeeck op 't Zwart Goor ca 1922

Kasteeltje 'De Pannenhoef' in Poppel

dagen later moest Peerke Jacobs na zijn dagtaak terug naar de fabriek komen om berken- en elzenhout te gaan kappen op de gronden rond de fabriek. Men deed het groene hout samen met de antraciet in de oven en inderdaad, men verkreeg witte cement. Helaas kon men dit procédé niet op grote schaal toepassen, omdat men er te veel hout voor nodig had, maar in het labo werd er toch de nodige aandacht aan besteed. Jefke Verelst werd terug bij de directeur geroepen en kreeg warempel een premie van 500 frank. Gust Heylen, de kassier, betaalde de som uit.

Verpakking van de cement

Cement moet droog vervoerd en bewaard worden. Daarom had de cementfabriek een eigen kuiperij die de houten tonnetjes leverde voor de overzeese uitvoer. De eerste kuiperij van de fabriek was in 1927 te klein of verouderd, want rond dat jaar bouwde aannemer Nand Keustermans van Merksplas een nieuwe. De kuiperij werkte onder de benaming 'NV Barillerie de Beerse' (un baril = vaatje, tonnetje), maar stond op het grondgebied van Rijkevorsel, tegen de grens met Beerse. De cementfabriek en de bureaus stonden op het grondgebied van Beerse. Het hout voor de duigen van de vaten kwam via de haven van Antwerpen uit Finland; op sommige pakken hout stond de naam Alaska. De rederij Eugène Herbosch van Antwerpen vervoerde het hout langs het kanaal naar de 'NV Foresco' in Turnhout en die vervaardigde de duigen voor CBR. Voormalige werklieden vertellen dat er om de drie weken een schip met duigen bij CBR aanmeerde. Het hout werd gestapeld op een groot plein naast de kuiperij. De duigen moesten volgens hun breedte gesorteerd worden, want men maakte er vaten van 25 tot 150 kg van. Karel Jacobs vertelde ons over het werk in de kuiperij. Karel werd geboren in 1910 als oudste zoon van Peerke Jacobs (°1886) en Josephina Van Gestel, die aan de Lange Kwikstraat woonden. Vader werkte in de cementfabriek en Karel was nog geen 14 jaar toen hij in 1924 ook aan de slag kon bij de 'NV North's Portland Cement Works'. In 1935 huwde hij met Marie De Houwer (°1910), dochter van Jos De Houwer en Ludovica Dictus. Karel werkte in de oude kuiperij, waar hij op een werkdag van acht uren gemiddeld 500 vaatjes maakte. De vaatjes moesten zeer droog zijn, dus

ook de duigen. Vermits ze in de openlucht gestapeld waren, moesten ze eerst in de droogoven, voor ze in de kuiperij verwerkt werden. De duigen waren aan de ene kant voorzien van een lip en aan de andere kant van een gleuf. Zo kon men de duigen aaneenklikken. Een ijzeren band rond de duigen gaf het vat de juiste vorm. Om de bodem te maken werd op de draaibank een gleuf in de duigen gemaakt en daarin werd de bodemplank geperst. Het geheel werd boven een klein vuur gehouden en zo kon men er ook een deksel in persen. De voorlopige ijzeren ring werd vervangen door blikken ringen die met korte klinknagels in het hout vastgenageld werden. Karel Jacobs en Johan Boeckx waren de eersten die ook in de nieuwe kuiperij werkten. Het werk in de nieuwe kuiperij verliep heel wat vlotter dan vroeger. Karel maakte er 600 vaatjes op 8 uur. Toen hij 17 jaar was, verdiende hij meer dan zijn vader, die op dezelfde fabriek toch kraanman was. Karel vond het schoon werk en goed betaald.

Voor de binnenlandse handel werd de portlandcement verpakt in jutezakken. Ze werden geleverd door een bedrijf uit Duffel, droegen het opschrift 'Portland Cement' en kwamen gesloten op CBR aan. Daar maakte men er een kleine opening in en via een gummislang werd de cement onder perslucht in de zak geblazen. Het grote nadeel bij dit procédé was het verlies van cement bij het laden en lossen van de zakken. Volgens Freddy Verbeeck liep dit verlies op van 10 tot 20%. Op het einde van de jaren twintig werd dit probleem opgelost door de uitvinding van een geschikte papieren zak. Martin Verbeeck kreeg het brevet van twee buitenlandse uitvindingen in handen. Het brevet eternit, een Duitse uitvinding, gaf hij aan de heer Emsens, die betrokken was bij de stichting van CBR en die hij met deze schenking uitkocht. Het tweede brevet betrof een papieren zak met een automatische sluiting, een Zweedse uitvinding. De 'NV Manusac' in Vilvoorde introduceerde deze uitvinding in België met een overweldigend succes rond 1928-1929. Martin Verbeeck financierde deze vennootschap en werd afgevaardigd beheerder. De 'NV Manusac' legde zich toe op de productie van grote zakken voor de verpakking van levensmiddelen, meststoffen, veevoeders en cement. Na de vulling sloot een speciale klep de

zak automatisch af. Bij het opslaan van de gevulde zakken moest men er wel voor zorgen dat ze tijdig aan de man gebracht werden, anders zou de cement kunnen verharden. In de winter moesten de zakken tegen de vorst afgeschermd worden.

Het einde van de cementindustrie in Beerse

Toen CBR-Beerse op volle toeren draaide, zouden er 750 arbeiders gewerkt hebben, van wie ongeveer 300 in de kuiperij. Voor 1929 werkte men in twee ploegen: van 5 uur tot 13 uur en van 13 tot 21 uur. Andere bronnen spreken van een productie in drie ploegen. Er waren twee schafttijden van een kwartier of één van een halfuur. Volgens Freddy Verbeeck bedroeg de jaarlijkse cementproductie in Beerse zo'n 1,2 miljoen ton en mijn broer Louis vertelde dat er rond de jaren dertig wekelijks 175.000 frank aan lonen bij de 'Banque de la Dyle et du Limbourg' in Turnhout afgehaald werd. Jan Michielsens van Merksplas was daar kassier. Op CBR-Beerse was Gust Heylen de kassier. In documenten betreffende een staking van vijf maanden in de CBR-fabrieken van Turnhout en Ravels in 1925 vonden we informatie over de uurlonen in deze fabrieken. We weten niet of er in de cementfabriek van Beerse toen ook gestaakt werd, want die werd pas bij CBR ingelijfd in 1926. In een oproep om het werk te hervatten schreef de directie dat de CBR altijd de toon aangegeven had in het betalen van hoge lonen:

1ste klasse: 2,80 tot 3,40 frank per uur (de ovenstokers, de machinisten van stoommachines, kleibaggers en locomotieven, de krijtlossers, de cementmaalders, de malaxeurmannen of arbeiders aan kneedmolens, de eerste elektriciens, ajusteurs, draaiers, smeden, monteurs, timmerlieden en lassers).

2de klasse: 2,30 tot 2,90 frank per uur (maalders, vervoerders van steenkool en 'pap, smeersers, de tweede elektriciens, boorders, ketelstokers, klinker- en gipstransporteurs en de beste vaste werklieden).

3de klasse: 1,80 tot 2,40 frank per uur (de losse werklieden en de zakkensorteerders)

Leerjongens, jonger dan 18 jaar: 1,05 tot 1,65 per uur (zakkenbinders en zakkenmarkeerders)

Martin Verbeeck leek met zijn zakentalent op rozen te zitten. Als hij niet op zakenreis in het buitenland

was, was hij op stap in het binnenland: naar de cementfabrieken in Wallonië of de mergelgroeven in Maastricht. Daar bezocht hij dan zijn schoonbroer, Henri Senden (°1902), gehuwd met Mariette Timmermans (1901-1974), die niet alleen likeurstoker en wijnhandelaar was, maar ook een depot van CBR-cement had. Martin Verbeeck ging wekelijks naar de beurs in Brussel, lunchte in een hotel aan het Rogierplein en bezocht daarna zijn 'NV Manusac' in Vilvoorde. In Amsterdam had CBR een verkoopkantoor dat geleid werd door Jos Bel (°1909) van Vosselaar. Na zijn economische studies aan de Sint-Ignatius hogeschool in Antwerpen begon Jos Bel op 22-jarige leeftijd in Amsterdam te werken. Het kantoor werd in 1935 opgeheven en toen werd hij de persoonlijke secretaris van Martin Verbeeck. CBR was een nog jong en welvarend bedrijf, toen de beurskrach in New York in oktober 1929 tot een economische wereldramp leidde die ook catastrofale gevolgen had voor onze cementindustrie. De Amerikaanse president Herbert C. Hoover ging over tot een protectionistische politiek en verhoogde in 1930 de invoerrechten. CBR, dat voor een groot gedeelte afhankelijk was van de export en Amerika als één van zijn grootste afnemers had, kreeg onmiddellijk zware klappen van de crisis te verwerken. De cementaandelen werden massaal verkocht. Aanvankelijk probeerde Martin Verbeeck nog het tij te doen keren. Hij kocht aandelen op om de koers omhoog te krijgen. De Banque Centrale de la Dyle et du Limbourg financierde die investeringen. Op 15 februari 1934 stelde Martin Verbeeck zich met zijn persoonlijke goederen borg. Korte tijd later ging de bank echter failliet en werden de bezittingen van Verbeeck als onderpand aangeslagen. Martin Verbeeck weigerde de overdracht aan de bank bij de notaris te ondertekenen, maar op 5 juli 1934 werd overgegaan tot de openbare verkoop van bedrijfsgoederen, voornamelijk afkomstig van de 'NV Kempisch Landbouwbedrijf'. Op 5 december 1934 nam de Banque de la Société Générale de Belgique door middel van een fusie de Banque de la Dyle et du Limbourg over. Zo kwam de Société Générale in het bezit van de schuldbrief van Verbeeck. Dit kwam erg hard aan, want de Société Générale was de grootste concurrent van CBR. Martin Verbeeck zag zich verplicht af te treden als

bestuurder van CBR en trok zich terug uit de cementindustrie.

Mijn broer, Louis Poels, was een slachtoffer van de teloorgang van CBR. Na zijn middelbare handelsstudies aan de 'Ecole Moyenne' in Turnhout ging hij aan de slag bij CBR-Beerse op 1 augustus 1929. In 1933 werd hij soldaat, maar toen hij na acht maanden militaire dienst op 31 mei 1934 afzwaaide, verkeerde CBR in slechte financiële papieren en kon hij zijn werk niet hervatten. Martin Verbeek betaalde hem drie maanden wedde uit, leidde hem op tot persoonlijk secretaris en stelde hem tewerk op 't Zwart Goor in Merksplas. Later werkte hij op de 'Dienst voor Arbeidsbemiddeling' in Brussel. Karel Jacobs werkte tot 1936 in de kuiperij van CBR. De laatste jaren lagen er bergen duigen op de fabrieksterreinen. Bij koud weer werd er wel eens vuurtje mee gestookt. Rond 1937 viel de productie van CBR-Beerse helemaal stil. De Société Générale, die ook cementfabrieken in Wallonië had en daar bovendien over de nodige grondstoffen beschikte, liet de machines in Beerse ontmantelen en overbrengen naar Lixhe. Vrienden van Vic Heylen van Café Condor, onder wie Karel Jacobs, Doemen, Diels, Van Gestel, zo'n tien tot vijftien in het totaal, gingen in Lixhe de machines terug opstellen; dit nam een drietal maanden in beslag. De steenfabriek van CBR-Beerse werd afgebroken. Gevangenen van de Kolonie van Merksplas en hun bewakers haalden de dakpannen van de loodsen en gebruikten die voor de loodsen van de steenfabriek van de Kolonie. Na de sluiting van CBR-Beerse bleven de gebouwen vijftien jaar lang leeg staan. Het leek wel een archeologische site. Van 1951 tot 1953 werd het terrein in gebruik genomen door de firma Socar, die met een gering aantal werknemers carrosseriewerken aan legervoertuigen uitvoerde. Van 1958 tot 1971 huurden de gebroeders Zuiderent uit Zundert de kuiperij. Bas Zuiderent leidde er een conservenfabriek onder de naam 'NV Groko'. In het hoogseizoen van de groenteteelt was er een grote bedrijvigheid en werkten er ongeveer 300 personen. Menig student vond er een lonende vakantiejob. Tijdens het aspergeseizoen was er ook werk voor huismoeders thuis om de asperges te schillen. Toen de diepvriesproducten in de jaren zeventig de markt veroverden, werden de

activiteiten van het bedrijf in Beerse stopgezet en alleen in Zundert voortgezet. Daarna gebruikte de firma VEHA-radiatoren de bedrijfsgebouwen tijdelijk als stapelplaats. In 1983 tenslotte huurde de 'NV Rolling Steel Spareparts' de gebouwen van de kuiperij als stapelplaats. Guido Vermeulen is de manager van deze import- en exportfirma.

Verkoop van de eigendommen van Martin Verbeek

Ten gevolge van de schulden die Martin Verbeek door de crisis in 1934 had opgestapeld, verloor hij niet alleen de CBR, maar ook een reeks andere eigendommen, zoals een woonhuis aan de Van Putlei en een bouwgrond aan de Van Schoonbekestraat, beide in Antwerpen en samen geschat op 1,4 miljoen frank. Vanaf mei 1934 werden de veestapel en de producten van de bloemisterij en van het tuinbouwbedrijf van de 'NV Kempisch Landbouwbedrijf' verkocht. Daarna volgden de kleine en grote landbouwmachines. De Pannenhoeve in Poppel, een domein met jachtpaviljoen, drie boerderijen, huizen en bijgebouwen, paardenstallen, landbouwgrond, weiden, bossen en heiden, 502 hectare groot, werd geschat op 3,5 miljoen frank. De waarde van 't Zwart Goor in Merksplas, met kasteel en bijgebouwen, boerderij, landbouwgronden, weiden, mastbossen en heiden, 505 hectare groot, werd geraamd op 1,4 miljoen frank. Vanaf Kerstmis 1934 huurde boer Frans Christianen uit Meerle de boerderij van 't Zwart Goor als zelfstandig landbouwer. Op 8 mei 1936 droeg Martin Verbeek 't Zwart Goor officieel over aan de Société Générale. De familie Verbeek-Senden bleef nog op 't Zwart Goor wonen tot half september 1936. Daarna zou Martin Verbeek er nooit meer terugkeren. Frans Christianen pachtte de boerderijen voor elf jaar. De jaarlijkse pacht bedroeg 400 kg rogge per hectare en 15 kg boter per hectare en de boer betaalde de pacht in de vorm van een tegenwaarde van 550 frank per hectare. Tijdens de oorlogsjaren stegen de prijzen van rogge en boter zodanig dat de pacht in 1944 op 1435 frank per hectare kwam. August De Boodt, die bij de oprichting van de 'NV Kempisch Landbouwbedrijf' rond 1925 als directeur was aangesteld, beheerde nog altijd het domein. Van 1936 tot 1940 bracht hij de zomermaanden op 't

Zwart Goor door. Einde 1940 kocht de N.V. Lamarcor 't Zwart Goor, maar het werd al vlug in gebruik genomen voor de inkwartiering van Duitse soldaten. Toen die in 1942 naar Hoogstraten verhuisden, werd op het domein een vakantiepension ingericht voor de arbeiders en bedienden van de zeven maatschappijen die aandelen hadden in de 'NV Lamarcor'. In 1944 werden de gebouwen opnieuw bezet, achtereenvolgens door de Duitsers, Polen en Canadezen. In 1946 kwam 't Zwart Goor in het bezit van de Zusters Norbertinessen van Duffel, vanaf 1967 Convent van Betlehem genoemd. Het domein werd ingenomen door het preventorium Sint-Jozef en een schoolkolonie. In 1958 kwam er het 'Buitengewoon Onderwijs Sint-Aloysius' en het 'Medisch-Pedagogisch Instituut Sint-Aloysius', thans gekend onder de naam 'Dienstverleningscentrum 't Zwart Goor'.

De activiteiten van Martin Verbeeck na 1935
Toen Martin Verbeeck na de economische catastrofe van CBR-Beerse 't Zwart Goor moest verlaten, verhuisde het gezin naar een grote villa aan de Prins Albertlei in Kapellenbos-Kapellen. Als zakenman bleef hij niet bij de pakken zitten. Op 14 juli 1936 stichtte hij de 'NV Immobilière et Mobilière de Capellenbosch', afgekort IMCA, in Kapellen. Enkele jaren later werd Martin Verbeeck terug actief in Beerse. Hij kocht de voormalige steenfabriek van Edward Wouters aan, die in 1939 failliet gegaan was, en richtte op 18 januari 1941 de 'NV Algemeen Bouwbedrijf' op, afgekort ABB. Martin Verbeeck was afgevaardigd-beheerder en de maatschappelijke zetel was gevestigd aan de Abtsheide 28 in Beerse. Eugène Wouters, een zoon van Edward, werd directeur. Hij was gehuwd met Jacqueline Stroobant, dochter van de directeur van de Weldadigheidskolonie in Merksplas. In 1947 emigreerde het echtpaar Wouters-Stroobant met hun zeven kinderen naar Ontario in Canada. In 1950, vier jaar voor de wet verscheen die de ondernemingen verplichtte een ondernemingsraad

in te richten, was er op de ABB-steenfabriek reeds een fabrieksraad. Daarin zetelden de directie, de meestergasten en enkele arbeiders die militanten van een vakbond waren, o.a. Frans Van Limbergen, Gust Van der Wangen (alias Fluitje Van der Wangen), Frans Geerts (alias Sooi van 't Vak) en August Maes (alias Gustje Mop). Martin Verbeeck had begrip voor de sociale noden van de arbeider en zijn gezin. Tijdens de oorlog werd op de ABB-fabriek dagelijks soep bereid met een groot stuk vlees erin en met zelf gewonnen groenten van 'het Blak'. Toen ook de steenkolen schaars werden en er veel spriet en slam gestookt werden, organiseerde ABB een gratis slambedeling voor zijn arbeiders. De volgende onderneming die Martin Verbeeck op 27 december 1945 oprichtte, was de 'NV Export van Belgische Bakstenen'. Bij deze vennootschap waren meerdere steenbakkerijen uit de Kempen, maar ook uit Wallonië en zelfs de nieuwe CBR aangesloten. Op 27 december 1961 kwam een fusie tot stand tussen de 'NV IMCA', de 'Beerse Steenbakkerijen' te Rijkevorsel, 'NV ABB' te Beerse en de 'Steenfabrieken van het Noorden' te Ravels. De nieuwe onderneming heette 'NV Kempische Verenigde Steenfabrieken', afgekort KVS, met maatschappelijke zetel aan de Abtsheide 28 te Beerse. Deze fusie kwam tot stand op initiatief van Freddy Verbeeck, de oudste zoon van Martin. Ondertussen was Martin Verbeeck op 20 februari 1959 overleden. Maria Senden verhuisde naar Antwerpen en overleed er op 8 juni 1988.

De illustraties bij dit artikel zijn afkomstig uit de persoonlijke collectie van Herman Janssen, bestuurslid van de Heemkundekring Amalia van Solms (Baarle Hertog/Nassau). Hartelijk dank!

